

XVIII (VII)

7437

МАЛАДНЯ

ШТОМЕСЯЧНАЯ
ЛІТАРАТУРНА — МАСТАЦКАЯ, ГРАМАДЗКА—
ПОЛІТЫЧНАЯ ЧАСОПІСЬ

1928

БА 12.51

ВЫДАВЕЦТВА Ц.К.А.К.С.М.Б. «Чырвоная змена»

Асс
тат

30к
630

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

64

МАЛАДНЯК

Літаратурна - мастацкая і грамадзка-
політычная часопісь—орган Ц. Б. Усе-
беларускага аб'яднання пісьменьнікаў
і поэтаў „Маладняк“

==== П А Д Р Э Д А К Ц Ы Я Й ====

П. Галавача, Я. Ліманоўскага, В. Каваля, А. Моркаўкі, і А. Звонака

Год выдання шосты

Сшытак трэці
САКАВІК

ВЫДАВЕЦТВА ЦК ЛКСМБ „Чырвоная зьмена“
М Е Н С К — 1928

Права за выдання ўсім асобам.

МАДАНА

Права за выдання ўсім асобам.
Права за выдання ўсім асобам.
Права за выдання ўсім асобам.

Права за выдання ўсім асобам.
Права за выдання ўсім асобам.
Права за выдання ўсім асобам.

Права за выдання ўсім асобам.

Права за выдання ўсім асобам.

Заказ № 1516. У ліку 1.000 экз. Галоўлітбел № 695.

1-ая друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

Р. Мурашка

У іхным доме *)

(Аповесць)

8. Перад сьнеданьнем у старым доме

Мінуў дзень.

Яна ляжала апранутая на ложку і зірк блытаўся па пакоі ўтомна і бяссэнсава. Ва ўсім арганізьме настаў пералом; рэакцыя чорнаю ноччу распстрылася пераможна; нішто ня радала, не весяліла прыемнасьцю вока.

За вакном дажджом плакаў шэры дзень. Шчытныя цені зьліліся ў спальні ў нудную поўцемуру.

А яна ляжала нярухома і ўсёй істотай адчувала гнёт чагосьці цяжкага на сэрцы,—тупога, як камень. Нешта, мабыць, успамянулася, бо на твары адбілася радасьць і мучэньне. І ўжо злучэньне гэтых двух канцавосьсяў у існаваньні ўсяго жывога ў адно давала думаць, што адзінота запаўняе ўсё нутро яе, балюча сьціскае сэрца.

Вольга Аляксееўна мучылася адзінотай. Але ўстаць і разарваць яе, пайсьці куды—не магла. Утома ва ўсім целе не дазваляла ўзьняцца з ложку, ды няёмкасьць,—вадкая і цьмяная, як шэры дажджавы дзень за вакном,—прыкоўвала да пасьцелі.

„Як-жа там са спэтаклем?“—іскаркаю бліскучаю прабегла думка. І ад яе неяк палягчэла, а потым зьявілася жаданьне схадзіць даведацца. Бадзёрасць, лёгкая і спакойная, стала напаўняць грудзі. Захацелася зараз-жа падняцца, накінуць на плечы ад дажджавое імгі вялікую хустку і выбегчы на вільготнае, але сьвежае паветра з гэтае нуднае і душнае поўцемуры.

Але замест дзеяньня падумалася:

*) Гл. „Маладняк“ № 2.

„Што адбылося за гэтыя дні?.. пасья таго...

Яна да болю гостра адчула перарыў у сувязі дзён, і ёй зрабілася боязна нечага.

„Як яе сустрэнуць?—будуць гаварыць? што думаюць? Якімі вачыма паглядзяць?..“

Былая, прыйшоўшы, бадзёрасьць разваджалася, магутнасьць рэакцыі зноў навейвала абыякавае бясьсільле.

У гэты момант увайшла Вольга і паведаміла, што прыйшоў нейкі хлопчук, хоча бачыць Вольгу Аляксеёну. Чамусьці гострым кальнула ў сэрца ад гэтага паведамленьня, і густая чырвань заліла крыху блядыя шчокі. Каб не паказаць свайго замяшаньня і нерашучасьці, сказала вельмі хутка:

— Хай зайдзе сюды... Скажы.

Толькі выйшла служанка, як у гасьціннай пачуліся знаёмыя шагі. І калі дзверы павольна расчыніліся,—сэрца Вольгі Аляксеёны закалацілася шалёна, быццам не знаходзячы сабе мейсца ў грудзях; галава бяз сілы адкінулася на падушкі.

Сяргей так-жа павольна і ціха падыйшоў к ложку.

Адчуўшы яго прысутнасьць блізка каля сябе,—Вольга Аляксеёна поўадчыніла вочы. Слабая ўсьмешка зрабіла раптам вельмі мілым і прыгожым яе змучаны твар. Але ўжо праз сэкунду яна пудліва зьбегла, і погляд чорных воч стаў нейкім нявыразным. Інагды толькі паблісквалі затоеныя аганькі, і ў іх можна было прачытаць: і злосьць на самую сябе, і жаданьне, і волю перамагчы слабасьць. Яна працягнула Сяргею руку.

— Які ты добры, Сярожа,—прашаптала квола вусны.— А я, бачыш, ляжу ў пасьцелі. І ня хвора я быццам, а не магу ўстаць,—чужым ужо голасам дадала яна.

Скаргі ня чулася ў словах. Бяз згоды жаданьня і волі лілася ў тоне голасу замест скаргі і споведзі гэткая чужая і далёкая халоднасьць.

Сяргей паклаў яе руку ўздоўж цела. Ён не абазваўся яшчэ і цяпер таксама маўчаў. Толькі—люстэрка душы чалавека—сьветла-блакітныя вочы з жывым удзелам аглядалі яе выпрастаную, нярухомую постаць.

— Цябе паслалі ка мне?—спыталася яна.

— Але.. Не, я сам прыйшоў... Учора ня мог, а сёньня прыйшоў.

— Сам?.. Сам прыйшоў?

Блытаня, бясхітрасці простыя словы Сяргея растапілі міжвольны лёд халоднасьці.

— Дзякую, Сярожа, дзякую за тваю ўважнасьць.

Яна прыўзнялася грацыёзным рухам і напалову села. Гэтая поза вельмі выгодна адцяняла яе пагрудзьдзе, пекнае на фоне пажматанай пасьцелі.

— Вольга Аляксеўна, — сьмялей пачаў Сяргей: — а я схаваў там і цукеркі і цыгаркі.

Хмарка ўзьбегла на яе лоб, але праз часіну яна гучна і весела зарагатала на ўсю спальню.

— Мой любы Сярожа!..

— І, павер, ніхто ня знойдзе, я добра схаваў. Як будзе добрае надвор'е, дык мы ізноў пойдзем, і я пакажу.

— Сярожа!..

Вольга Аляксеўна нечакана схапіла яго галаву, ашчапэрыла моцна і ў хвіліну пакрыла пацалункамі вусны, вочы, валасы: Потым адбылося нешта дзіўнае: Сяргей выслабаніўся з яе любых абдымкаў і адказаў такім моцным пацалункам, што ў яе загарэліся пякельным агнём вусны, і радаснае дрыжэньне прабегла па целе.

— Цяпер я ўмею цалаваць? Умею? Ты не пакрыўдзішся? Ня будзеш плакаць? — шпарка дапытваўся ён, глядзячы з надзеяй у вочы ёй.

— Мой дарагі, мой любы Сярожа! Не, цяпер ня буду. Ты такі добры, Сярожа, і я цябе так люблю, — вырвалася ў яе.

Радасьць засьвіцілася ў блакіце яго воч, і рука паднялася і, замест адказу на яе прызнаньне, мякка пачала гладзіць чорныя валасы, яшчэ не пасьпеўшыя раскруціцца ад пазаўчарашняга Ён усё яшчэ стаяў перад ложкам. Скрозь паводзіны і кволае абыходжаньне з ёю, як з дарагой цацкай, наяўна выбівалася зачараваньне прыгожай, стала сфармаванай жанчынай.

А ў яе гінуў сьлед нядаўнай нуды і бяссьільля, чужая халоднасьць адступалася на бок і давала ў сэрцы мейсца агнёвай кволасьці к гэтаму — не па гадох узросшаму ў сваіх пачуцьцях — хлопчыку.

— Сярожа, ты ня сьнедаў сёння? Што? Не, ты пасьнедаеш разам са мною, ва ўсякім разе вып'еш чаю.

Яна ўстала і выйшла распарадзіцца наконт сьнеданьня. Сяргей з нецярплівасьцю чакаў зьвярненьня. Вольга Аляксеўна хутка прыйшла і запрасіла яго ў сталовую.

Жорж, як звычайна, адсутнічаў, і ніхто ня мог перашкодзіць іх апэтыту, асабліва апэтыту Вольгі Аляксеўны, які, пасля цэлага дня галадоўлі, разгуляўся не на жарты.

На самым пачатку сьнеданьня за вакном разарвалася бруднае клочча хмар і выглянула яснае сонца. У сталовай прасьвятлела і зрабілася ад таго лягчэй і весялей.

Сяргей не хацеў сьнедаць, але выпіў дзьве шклянкі пахучага чаю з пячэньнем. Стол Вольгі Аляксеўны мог пахваліцца вытворнасьцю сваіх страў і рознымі дармовымі дадаткамі. Яна пачаставала свайго маладога госьця шакаладам, які не пераводзіўся ў сталовай.

Па сьнеданьні Сяргей паведаміў Вользе Аляксеўне, што пры народме арганізуецца хор і яе папросьць кіраваць ім, ведаючы пра яе бывалешнія здольнасьці ў сьпяваньні. Хор павінен будзе выступаць на спэтаклі. А сама пастаноўка па нейкіх прычынах адкладаецца аж да тае нядзелі.

— Я некалі добра сьпявала...

І Вольга Аляксеўна расказала пра сваё вучэньне ў гімназіі, як палка любіла яна сьпевы, музыку і мастацтва.

— Ды вось можна паказаць.

Яна прынесла з спальні цэлы пак сшыткаў і лістоў паперы і стала паказваць Сяргею.

Там былі дзіцячыя спробы маляваньня хварбамі, просьценькія і часта няўдалыя. Сяргею-ж яны здаваліся надта добрымі і прыгожымі. Сярод усёй кучы было два няскончаных пэйзажы, якія Вольга Аляксеўна малявала масьлянымі хварбамі на палатне. Гэта было ўжо пасля сканчэньня гімназіі. Тое, што яны ня скончаны былі, паказвала на непастаяннасьць ласкавай гаспадыні дому,— ня толькі ў мінулым, а і цяпер.

У Сяргеі-ж усё бачанае і чутае толькі ўзмацняла тыя адносіны, якая жыла ў ім да Вольгі Аляксеўны. Усё, што датыкалася да яе, усё, што зьвязана было з ёю так ці іначай, прыймала ў яго вачох нешта прыгожае і гэтым павялічвала ў яго пераконаньні ў Вольгу Аляксеўну.

Калі ўжо ня стала больш чаго паказваць, яна спыталася ў Сяргея, ці ня нудна яму было ўсё гэта.

— О, не!—у захапленні ёю адказаў Сяргей.—Але ўжо час ісьці (нотка шкадаваньня прасьлізнула ў голасе).—Я прасіў-бы цябе прайсьці са мною хоць да народому. А там можа зойдзеш у народом наконт хору... І я запісаўся ў хор.

— З задавальненьнем, Сярожа, мне хочацца правесьці цябе... Я зараз, Сярожа, толькі прывяду сябе ў парадак трохі.

9. Дэгенэраты

Вольга Аляксеёўна ўзялася кіраваць народмаўскім хорам. Не таму, што ў яе было вялікае жаданьне да гэтае работы—каб вышкаліць добры хор, трэба пакласьці шмат сілы,—а проста таму, што можна прабыць бяз большай нуды час і, падругое, што там будзе Сяргей.

Яна не на жарты захапілася гэтым нявінным хлопчыкам. Праўда, ён быў старэй на погляд за ўсіх сваіх аднагодак і ўзрастам, і думкамі, і пачуцьцём, але ўсё-ж яму было 15 год.

У народме яе амаль штодня бачылі, у той час, як да прыезду новага загадчыка яна і галавы не паварочвала ў той бок. Цяпер і зранку, і ўдзень, і ўвечары... Яе жыцьцё нека недарэчна зьвязалася з ім. Яна асабліва не задумвалася аб гэтым ужо. Цэлы шэраг маленькіх здарэньняў у інтымным жыцьці замацаваў надоўга нязвычайную сувязь яе з Сяргеём.

У той дзень яна з ружовым сэрцам варочалася дадому. З краявіду яе асабовага жыцьця змыліся чорныя хмары. А лёгкія воблачкі дзе-ні-дзе ня толькі ня хібаць, а дадаюць сваю асаблівую прывабнасьць.

За сваю дурасьць у той дзень і за нэрвы Вольга Аляксеёўна азвала сябе ня вельмі прыгожымі славечкамі некалькі раз. Сёньня ўсё ўладавалася, ды і тады магло ўладавацца. Наперадзе яе чакала яснае надвор'е. Гэта сьцьвярджаў такі чулы баромэтр, як яе сэрца.

Да вечара заставалася яшчэ доўга, але яна парашыла спагнаць за ўчарашні дзень: прыйсьці, добра падпалуднаваць і праспаць з вечара цэлую ноч. Дрэжны стан душэўнага спакою за мінулы час паслабіў,—цяпер—добры доўгачасны адпачынак фізычным сілам.

З такім расьненьнем Вольга Аляксеёўна цвёрда падыйшла к дому. Бяз думкі аб нудзе, без адчуваньня—заўсёдышнага раней—смутку і журбы зайшла яна ў прырэдную. Гэткая ёй

штосьці цюкнула паглядзець у пакой Жоржа. Ужо з тыдзень мінуў, як яна сустрэлася з ім дома.

Маленькі калідор аддзяляў пакой брата ад прыраджанай. Ціха па палавіку падыйшла Вольга Аляксееўна к дзвяркам і штурхнула. Дзверы былі замкнуты, чаго ніколі не рабілася дасюль. Яна прыгнулася і зазірнула ў замочную шчыліну.

Назіраньне было нядоўгім... Як апараная кіпнем, узнялася яна шпарка. Твар стаў белаблядым і спалоханым. У вачу адбіўся жах. Вопрамець, але з асьцярожнасьцю, кінулася яна праз сталовую ў спальню.

Вачом яе зьявіўся страшны непарадак у спальні: пасьцеля на ложку ўся пажматана; шуфляды камоду парасчынены; усе гарнітуры, усё яе ўбраньне павыкідвана на падлогу ў кучу.

Нейкая здагадка асьвятліла Вользе Аляксееўне адбыўшае. Ключ ад пакою брата быў згублены гады два назад. Дзверы, значыць, былі не на замку, хоць і зачынены. Бяз шуму падкралася яна к пакою і хуткім рухам раскінула абедзве палавіны дзвярэй...

Пасярод пакою, падаслаўшы пад сябе добры жмат вопраткі і бялізны, ляжаў Жорж. Аберуч ён абхапіў знятую са сьцяны „Голую Вэнэру“ і палка, да шаленства палка, цалаваў яе. У вочы Вользе Аляксееўне ўпала вар’яцкая перамена ў вопратцы брата. Замест заўсёдышняе „талстоўкі“ і „галіфэ“ на ім было самае лепшае адзеньне Вольгі Аляксееўны, яе шоўкавае адзеньне з паліскаючымі адлівамі. На нагах прасьвечвалі тонкія цельныя шоўкавыя панчохі. Лакіраваныя „лодачкі“ стаялі тут-жа каля яго, мабыць, нага не падыйшла.

Як толькі грукнулі дзверы, ён спалохана ўскочыў. З белага твар зрабіўся чырвоным. Быццам застыўшы, стаяў Жорж, ня глядзячы на яе, быццам ня мог зрухнуцца з меісца.

Вольга Аляксееўна не магла больш стрымацца. Жах, быў ахапіўшы яе спачатку пры адным поглядзе на брата, зьмест усяго зробленага ім, — адсунулася на задні пляч. Ubачыўшы сваё пакамеचनाе самае лепшае шоўкавае адзеньне, яна ў вялікай злосьці выпаліла нярухомаму Жоржу:

— Што ты нарабіў, вар’ят! Зараз-жа скідай, заморскі зьвер у вобразе чалавека! Зараз-жа! На каго ты падобны, зірнуў-бы ў люстэрка!.. Аблуда, непатрэбны нікому цыркавы чмут! Чаго стаіш? Жыва скідай, а то я зараз людзей паклічу!

Яна павярнулася з вачавісным намерам ісьці паклікаць каго. Тады Жорж, трашчучы па шве адзеньнем, стаў пасьпешна-няёмка скідаць. І калі Вольга Аляксееўна вярнулася на свой назіральны пункт, дык Жорж яшчэ быў у яе даўгой сарочцы, але ўжо без панчоха на валасатых нагах.

— Хутчэй, ёлапень, і вон з дому, каб цябе мае вочы ня бачылі.

Ён не марудзіў. Толькі яна выйшла на двор, знайшла Вольгу і загадала прыбраць усё ў спальні, як дзьверы на вэранду грукнулі, і шагі Жоржа заглухлі на дарозе.

„Каб даведаліся людзі, знаёмыя... Гэта чорт ведае што! Ганьба да сьмерці... Хоць ты зьбягай куды. Паблазнаваць — яшчэ куды ня йшло, а гэта... Фу!“

Вольга Аляксееўна з агідай сплюнула і вярнулася праз кухню ў сталовую. Служанка, прыбіраючы, прыказвала:

— А божа-ж мой, ну і хто гэта нарабіў так.

Умешваньне ў справы дому служанкі, хоць і служыла яна гады чатыры, узарвала Вольгу Аляксееўну, і яна абарвала яе раптам:

— Не твая справа. Прыбірай і давай палуднаваць.

Апошнія нэрвавваньне адбіла ахвоту да ежы. Толькі пасьпытаўшы кожнае стравы, Вольга Аляксееўна кінула палуднаваць. Каб трохі супакоіцца, яна выйшла на вэранду пахадзіць. Марудны разьмераны крок праз якое поўгадзіны ўсталяваў душэўную роўнаважнасьць. Пасьля яна нацёрла адэкалёнам скроні.

Спаць лягла рана.

Наступныя дні Вольга Аляксееўна прападала па народнамаўскіх справах.

Дні зноў сталі ясныя, пагодныя. Давалася поўная магчымасьць адновіць праходкі ў лес з Сяргеем. Як-бы па яго настойнасьці, а ў справе па яе ініцыятыве, яны паўтараліся амаль штодня. Зноў адновілася курэньне. Вольга Аляксееўна ня мела, здаецца, больш падставы для плачу, як тады: Сяргей з посьпехам выконваў ролю, прызначаную яму дасканалаю чараўніцаю.

Зусім роўна, як-быццам пайшло жыцьцё. Да нязвычайных памераў расквітнелі пачуцьці Вольгі Аляксееўны. Яна ня стрымлівала хады магутнага разьвіцьця, а, наадварот, у патайным таменьні патурала ім.

Аднойчы, праз тыдзень пасля спектаклю, які непарыўна звязаў Сяргея з Вольгай Аляксееўнай, адбылося тое вялікае жаданае, што яе мучыла праз цэлыя дні і тыдні, а можа месяцы і гады. У прыгожы мяккі падвечорак Сяргей з хлопчыка зрабіўся мужчынам...

Усе валаконцы прыгожага цела дрыжэлi ў той дзень у Вольгі Аляксееўны ліхаманкавым дрыжэньнем. Да адурэння, да шаленства дайшло адчуваньне гэтага стану перад памятнымі хвілінамі і перакінулася часткова і на Сяргея. Шчаслівыя хвіліны ў коле арэшніка на мяккай мураве прынеслі глыбокае заспакаенне Вользе Аляксееўне, так падумалася ёй, на даўгі-даўгі час.

Ціха і квола прайшоў астатак дня. Яна шмат чаму навучыла Сяргея, аб чым той і ня чуў дасюль, а толькі здагадваўся цьмяна разумным маладым чужым. Так-жа ціха і квола, без афэктацыі,—ня было патрэбы прыкідвацца і ашукваць,—развіталіся яны на краі лесу.

Стан ціхае безмяцежнае весялосьці, спакою ўладаў Вольгай Аляксееўнай. Неяк роўна бадзёрыўся крок. Грудзі спакойна і ўсім захопам удыхалі жадана пахі вечаровага лесу. Добра было.

Каля дому сустрэў весела „Руслан“. Яна забавілася колькі часу, даючы шчодро ласкавыя імёны сабаку. Потым пацягло на адпачынак.

Было цемнавата. Вольга Аляксееўна, не запальваючы лямпы, прайшла ў спальню, пасьпешна распранулася. Застаўшыся ў аднэй начной сарочцы, яна сашчапіла за патыліцаю рукі і бадзёра, спружыніста пацягнулася.

У пасьцелі было мякка, але трохі душнавата. Вольга Аляксееўна адчыніла хвортку. Струмень вільготных пахаў ночы пачаў паволі запаўняць пакой. Ціхамірная радасьць стала затуманьвацца з цягам часу ружовай дрымотай. Пад частымі пацалункамі начнога летняга сну ўжо прымігнуліся бадзёрасьці першыя далёка-прынадныя сьветлыя сьненьні. Прывабная красуня засыпала.

На вялізным акіянскім параходзе едзе Вольга Аляксееўна ў далёкую сонечную краіну, дзе няма гора і людзкіх няшчасцяў, а дзе шчасьце і палкае агнёвае каханьне ўладараць людзьмі. Ужо на шыза-зялёным краявідзе відаць абрысы гэтае таем-

нае краіны, але толькі трэба прамінуць скалістую, з аднаго сухога каменю ўзнятую з морскае глыбіні, выпу. Вось ужо параўналіся. Раптам неспадзявана з-заду і з бакоў выплылі чорныя хмары. Нешта хутка вельмі яны набліжаюцца... Параход закуляўся часьцей і часьцей на хвалях. Прымчаўся вялізны вецер—страшны тайфун—гора паўднёвых марэй. Распачаўся шторм... Матросы і капітан папрывязваліся рамянямі к поручням. Пасажыры пахаваліся ў каюты. Толькі яна сьмела і рашуча стаіць на палубе і глядзіць у той бок, дзе за чорнымі хмарама і дажджом ужо схавалася яе краіна. Потым раптам здрыгануўся спалохана параход і закруціўся на адным мейсцы... Немы голас пачуўся з капітанскага мастка, і трывожны сыгнал на хвіліну прарваў гудзеньне шторму. Сыгнал паведамляў аб пагібелі. Узнялася паніка... Звар'яцеўшыя людзі—пасажыры і матросы—напаўнялі з верхам збавіцельныя шлюпкі і, перагрузіўшы іх, ішлі на дно. Жах ахапіў Вольгу Аляксеёну... Яна азірнулася астатні раз на захаваную мэту свайго імкнення, і... параход стаў апускацца пад ваду... А яна была адна на згіблым ужо параходзе. Дарэмна абягала яна навокал яго—ні душы... Яна засталася адна. Параход тане, а з ім і яна. Яе спрадвечныя мары ня спраўдзяцца, і яна застыгне ў халоднай морскай глыбіні. Глыбокая распач ахапіла яе... А ногі ўжо пакалена ў вадзе... Вада халодная-халодная. Зажахалася ад гэтага Вольга Аляксеёна. Нешта цяжкое ўзнялося ад сэрца і сьціснула моцна грудзі... І яна пачала захлапацца ў салёнай морскай вадзе. Вось апошнія каўткі памешанага з зялёнаю вадою паветра... Вось-вось... Канец!..—прамільгнула апошняя галосная думка ў галаве Вольгі Аляксеёны і яна...

Прачнулася. Яе грудзі нешта сапраўды сьціскала; дыханьне было прарывістым і цяжкім; голыя ногі ела начная вільгаць. З цяжкасьцю расчыніла вочы. Крык жаху—звьярны, нечалавечы, вырваўся з яе вуснаў...

У блядым святле познага мясячыка на яе грудзях і нагах варушыўся і задыхаўся ад агіднага палу мужчына. З яе праразьлівым крыкам ён прыўзняў галаву, і скрозь цьмянае святло на яе загарэлася пара бліскучых, як у ваўка, воч. Такія вочы Вольга Аляксеёна бачыла адзін раз, тады ў Жоржа, і цяпер гэта былі яго вочы.

З нечалавечай сілай, яку дала ёй страшная небысьпека, ірванулася яна і радасна адчула, што выслабанняецца. Напружыўшы ўсю сваю жаночкую сілу, пусьціўшы ў работу і ногі і зубы, яна скінула азьвярэлага брата на падлогу. Але ён хутка мог падняцца.

У кутку ў галавах стаяў бізун, падарунак аднаго польскага афіцэра. Яна ўхапіла яго і пачала хвастаць з шалёнаю хуткасьцю ўпаўшага, аж пакуль рука ня стала дзервянец ад надзвычайнага напружаньня. Тады спалоханая і ўзлаванае жанчына пачула, як Жорж прахрыпаець і потым застагнаў, — паволі і ціха.

Вольга Аляксеёна кінула бізун на ложак. Бачачы, што Жорж не ўстае, яна прашыпела праз моцна сьціснутыя зубы: — Зараз-жа выбірайся адгэтуль... У гэтую-ж хвіліну... Каб твае нагі ня было тут. Вон!

Яна пагражаюча ляснула зноў бізуном.

Падначальваючыся загаду, як зьбіты сабака, абясьсілены няўдачаю і бізуном дэгенэрат, не аглядваючыся, сьмешна выйшаў з спальні. З мерамі перасьцярогі Вольга Аляксеёна, чым магла, заставіла дзьверы. Скончыўшы гэтую работу, яна адчула такую слабасьць, што ледзь-ледзь даплялася да ложка і села. Яна была ўпэўнена, што Жорж больш ня прыйдзе.

А што было-б, каб, ня глядзячы на яе ўпэўненасьць, ён усё-ж такі прыйшоў? Тады ўжо сілы не хапіла-б дужацца з зьверам, і, хто ведае, можа брат аўладаў-бы цэлам сястры.

Дужасьць зусім пакінула Вольгу Аляксеёну. Рукі задрыжэлі раптам, і ўсё цэла ахапіла бясьсільная немач. Яна падсунулася к сьцяне, абапёрлася плячыма і гэтак прасядзела да самага відна, не зьляпіўшы воч, у нейкай ачмурэласьці.

Раніцаю, калі забразгала на кухні служанка, — абясьсіленая дашчэнту, заснула моцна Вольга Аляксеёна.

10. Ліст ад Натачкі і адказ

А другой гадзіне Вольга Аляксеёна прачнулася. Галава трашчэла, як ад непамерна выпітага віна высокага гатунку. Гостра далі сябе адчуць фізычная слабасьць і боль. Сон не ў пару ня толькі не пасьвяжыў, а нагнаў тупасьць.

Яна не магла больш спаць, але і ўставаць—не ў галаве было. Не ўстаючы, яна паклікала служанку. Тая хутка з'явілася з канвэртам, улепленым штэмплямі гарадоў, і перадала яго гаспадыні.

Вольгу Аляксеўну зацікавіла, адкуль-бы гэта хто мог успамянуць яе. У здагадках—цікава было адгадаць раней, чымсь прачытаць—яна забылася, нашто паклікала служанку.

— Вольга Аляксеўна, вам трэба што?

— А? Але... Згатуй мне, Вольгачка, лёгкае сьнеданьне... Што?.. Ну, хоць-бы звары штукі са тры яец у сьмятку, ды развары ў малаку з поўпліткі шакаладу. Падай сюды. Ох, галава баліць.. Ага, Вольга! І печаных яблык прынясі.

— Зараз, Вольга Аляксеўна.

З атрыманьнем ліста настрой Вольгі Аляксеўны палепшаў. Пакручваючы ў руках неразадраны канвэрт, яна прыпамінала манер пісаньня ўсіх сваіх бывалешніх знаёмых і не магла дагадацца, ад каго-б гэта. Было цікава. Апошнія гады яна ня мела ні з кім пісьмовае сувязі. Некаторыя адзнакі гаварылі, што ліст пісала жанчына. На блізкай адлегласьці ад канвэрта чуцьён быў лёгкі пах цвяточнага адэкалёну.

Ліст здалёк ды яшчэ ў глушы быў гэтак цікавым, што Вольга Аляксеўна з лёгкай нецяярлівасьцю разадрала канвэрт. З першых радкоў яна ўявіла сабе маленькую бялявачку, дачку бедных князёў, Натачку Зазораву. Як жывая, устала перад вачыма жвавая дзяўчынка з азіяцкім тыпам твару (яе маці была грузінка і вывезена была з Каўказу ў быцьцё Зазорава на вайскавай службе). З Зазоравай Вольга Аляксеўна пачала сябраваць некалі на школьнай лаве ў гімназіі. У абедзьвюх былі аднакія характары, ці больш нахільнасьці і думкі аб будучым. Разам служылі яны і ў міласэрных сёстрах. Рэвалюцыя разагнала ўсіх каго куды. Усе распырхнуліся, як матылькі, з першым моцным павевам ветру. Тады Вольга Аляксеўна пасьяла доўгіх і сур'ёзных раздум парашыла схавацца пакуль што ў вяскавай глушы, каб, адновіўшыся фізычна на ўлоньні прыроды, вынырнуць пасьвяжэлай і яшчэ больш бліскучай.

І вось зараз вестка з таго сьвету—шумлівага, прынаднага. Яна-ж увесь час не пакідала марыць аб гарадзкой бліскучасьці, аб багатых прасторах для жыцьця ў колах дэмімонду.

Натачка пісала... У іх аказаўся супольны знаёмы, ад якога яна і даведалася пра Вольгу Аляксееўну. Леанід Рыгоравіч вельмі расхвальваў... Доўга бадзялася Натачка па сьвеце, галадала, за малым не жабрачыла... Але мінулася. Нэп са сваёй багатай рознастайнасьцю прынёс і цёплыя закуткі і так жадаюю бліскучасьць. Яна ўпэўнена, што яе бывалешня таварышка сохне ў глушы (са слоў мілага Леаніда Рыгоравіча відаць). Вось аўтар пісьма дык не ўспамінае з вялікім жалем мінулага: цяпер яна лічыцца асабовай супрацоўніцай вялікага спэца... Ня нудзіцца, добра, а галоўнае, весела, грошай — заваліся. Вельмі шкада ёй сваёй дарагой Вулінькі, як жартамі клікала яна калісь Вольгу Аляксееўну, бо толькі ня быўшы там, дзе яна, нельга ўявіць сабе ўсёй здаволенасьці і шчасьця.

„Я пішу з мэтаю, што, прачытаўшы мае радкі, ты занудзіш як сьлед па вышэйшых колах—памятаеш?..—і, сабраўшы манаткі, прыймчыш. Бедаваць ня прыдзецца: знойдзецца і „праца“, і „дом“, і „сям'я“. Спадзяюся, што ты і дасюль засталася разуменькай і чароўнай красуняй — гэта на лепшае. Дык прыяжджай—паведамі тэлеграмай аб часе“.

Далей сьледаў хатні адрас, шмат цёпленькіх пацалуначкаў і дробненькі подпіс Натачкі.

Як-бы ад хмельнага дурману, закружылася галава ў Вольгі Аляксееўны. Дзе дзеўся фізычны боль, нявыспанасьць, утома? Усё зьнікла. Любыя далі ўваскрослі прывабна. Сэрца, як у чаканні агромністае, нязьмернае радасьці, закалацілася ў тахту жаданым марам.

Вядома, яна чакала гэтага. Хіба-ж яна думала зьвекаваць у гэтай глушы сваё, патрэбнае нейдзе жыцьцё, пакінуць прыгожае цела, выпешчанае для чалавечага каханьня, тут на страву вясковым чарвяком? Ой, не... Яна хоча яшчэ пажыць, пабачыць сьвет і сябе паказаць. Яе час яшчэ ня мінуўся... Як удзячна яна будзе некалі Натачцы.

„Зацалую... Задушу ў абдымках.. Як гэта міла і папярэдліва з яе боку. О, Натачка! Ды цябе мала будзе задушыць у абдымках, з табою...“

Ружовыя мары перапыніла Вольга са сьнеданьнем. Але Вольга Аляксееўна заківала на яе рукою і лёгка саскочыла з ложка.

— Вольгачка!.. Я ўжо зусім... зусім здаровая. Галава прайшла. Я ня буду сьнедаць на ложку. Э-э-э, ды ты вельмі мала згатавала нешта.

— Колькі вы казалі, Вольга Аляксееўна...

— Праўда, я і забылася. Ладна, нясі хутчэй у сталовую. Схаваўшы пад падушкі ліст, яна пабегла мыцца.

— З большым апэтытам зьесца полудзень, — крыкнула яна весела Вользе.

Умываньне і сьнеданьне заняло часу ня больш за поўгадзіны—гэтак хутка хацела яна расквітацца з такімі праязічнымі рэчамі, каб пасья зноў аддацца сваім марам.

У галаве ўжо складаўся цьвёрды намер паслухацца Натачкі, абавязкова паслухацца. А з гэтым усім як разьвітацца, які лад даць яму? Яна-ж не адна, з ёю... брат. Брат!..

Пры адным упамінаньні аб ім адразу пацямнелі далі, і мары аб будучым сталі больш расплыўчатымі, недасяжнымі. Ён жыве толькі для таго, каб засланыць ёй дарогу к жыцьцю, к шчасьцю. Цяпер ёй не шкада было ні дзіцячых успамінаў, ні жывых памятак аб бацькох. Нічога ня шкода, нічога! Яны—прах, яны—зямля... А жывым трэба жыць.

Яшчэ вось... Сяргей! Каб парваць з ім, трэба сустрэцца са сваімі пачуцьцямі... Будзе некаторая барацьба, будзе сардэчны боль, будзе жаль па незваротным, па нявінна-чыстым.

„Беднае дзіцё! Ня глядзячы на сваё разьвіцьцё, на ўзрост, ты—дзіцё, але дзіцё любае, дарагое. Усё ў табе здаецца любым: твой голас звонкі, вочы, нявопытная хлапечая нявіннасьць, ты ўвесь. Як цябе пакінуць?“

Думала яна груба-адкрытна, як і ўсе занадта пачуцьцёвыя жанчыны. Але гэтка думкі былі толькі ў тыя хвіліны, калі думалася спачуваючы пра аб'ект іх. З больш сталым і халодным падыходам да справы, у якой значнае месца займала матар'яльная рахуба, жаласьлівая кволасьць паволі адступалася на задні плян.

„Ці варта гаравець і мучыцца з-за разрыву выпадковае сувязі з хлопчыкам, жаваць жыцьцё? Ва ўсякім разе, я тут жыла дачасна і тэрмін дачаснасьці ўжо мінуў. Вузенькія лясныя сьцежкі час зьмяніць на асфальт вуліц і на паркеты шумлівых гасьцінных, на інтымнае абсталяваньне асобных габінэтаў. Час! Час!“

І каб зараз-жа, з гэтае-ж хвіліны, пачаць разбураць усё, што было так ці іначай блізка яе сэрцу, Вольга Аляксеўна парашыла адпісаць Натачцы сваёй рашучай і радаснай згодай. Яна прысела к пісьмоваму століку і толькі тады прыдумалася, што няма ні канвэртаў, ні паштовай паперы, ні марак. Але траціць час з адкладам адказу не хацелася. Вольга Аляксеўна выправіла служанку к загадчыку народому, дзе быў прыпынак кальцавое пошты і дзе заўсёды меліся неабходныя прыналежнасці для пісьма. Раней сама пайшла-б, каб толькі сустрэцца з Сяргеем, а цяпер не. Трэба ткаць палотны для новай сувязі, для новых сустрэч. Ну, што гэты хор пры нейкім народоме! І ўздумаюць-жа! А п'есы, сцэна...

Яна рашуча крытыкавала ў гэтай лясной глушы ўсё, што стваралася маленькімі шэрымі людзьмі карыснага і каштоўнага на іх погляд. Іх малапрыкметная будыніна, што па каменьчыку, па цэгліны прыбаўляецца ў велічыні з кожнай іхнай патугай, была жорстка і бязьлітна абсьмеяна Вольгай Аляксеўнай.

„Што іх нейкія спэтаклі“, думала яна. Яе здатнасць граць ролю не з апошніх у неаб'ёмным спэтаклі, які завецца грамадой і сцэнай для якога зьяўляецца само жыццё. Вось дзе прасторы! Вось дзе ня шкода паказаць сваю здольнасць і ініцыятыву, і можа высунуцца ў першыя шэрагі. А там... бліснуць асьляпляючай зоркай...

Невядома куды завяла-б Вольгу Аляксеўну яе ўсялільная фантастыка, якой значна саступала з дарогі халодная і ўпартая воля. Прышоўшая служанка прынесла ўсё патрэбнае для адказу на ліст, і Вольга Аляксеўна стала пісаць.

На сваім жыцці і на абкружаючым яна вельмі не застаўлялася ў лісьце. Гэта так шэра будзе і нудна чытаць, — парашыла яна. Каб ня ўступіць таварышчы і паказаць, што і яна ня зусім ужо закінута і забыта ўсімі і ўсім, напісала пра сваю інтымнасць з Сяргеем.

„Ёй гэта недасяжна там і зайздросна будзе. Лопнеш са злосьці, Натачка, што ня ты, а я“.

Больш за ўсё ў лісьце аддала яна ўвагі свайму пляну перабудовы жыцця на падставе мілай прапановы Натачкі, пэрспектывам ад'езду, матар'яльнаму боку. І скончыла ўсё запэўненнем, што з прыездам некалі аддзякуе за ласкавую спа-

гадлівасьць сваёй „маленькай Натачкі“. Пра Жоржа, якога ведала Заворава, яна не напісала ні слова.

Сягоньня працоўны дзень Вольгі Аляксееўны быў скончаны. Пасьля полудню астатні час яна аддала дробным жаночкім клопатам туалетнага парадку.

Неўзаметку насоўваўся вечар.

11. Тапельнік

Хутка і няпрыкметна прабягаў час, і Вольга Аляксееўна не старалася стрымліваць яго бегу. Ёй хацелася, каб дні прайшлі за гадзіны, а гадзіны за хвілёвыя, часінкі, бо хутчэй надыйшоў-бы чаканы момант. Як ён надыйдзе і якім парадкам зьвядзе яна рахунак са ўсім, што застанецца тут, яшчэ ня ведала. Колькі плянаў нарадзілася ў яе хітрай жаночай галаве, колькі думак перадумала яна за прайшоўшыя дні, але ніводзін не падыходзіў для выкананьня. Трэ́ было выдумаць такое, каб з меншымі стратамі дасягнуць большых вынікаў. Матар'яльнасьць стаяла на першым мейсцы.

Кожны плян пры сталым яго разгляду ўпіраўся ў неабходнасьць азнаямленьня з ім і брата, а гэта было, як нож у сэрца, для Вольгі Аляксееўны—чаму?—яна дала-б поўна доказаў для апошняга. Як вайсковы начальнік, хітра расстанаўляла яна розныя сукладаньні, вышуквала меркаваньні, пры якіх менш можна патраціць энэргіі і сродкаў і больш захапіць у рукі жывое ўлады, матар'яльных рэсурсаў. Хітрасьць вайскова-начальніка ахварбоўвалася ў сьціплую і добра захоўваемую асьцярожнасьць уласьніка, буржуа са сродкамі, якія неабходны для лёгкага бязьбеднага жыцьця.

Сённяя розныя думкі, адна хітрэйшая за другую, роіліся ў яе галаве. Але дзiesiąткі плянаў, як павевам ветру, лёгка развейваліся. Нарэшце, твар яе прасьвятлеў. Яна рашуча ўстала і паклікала служанку.

— Вольга, ты ведаеш дзе Жорж?

— Не... Ня ведаю...

— Ты ведаеш нешта і як быццам баішся сказаць.

— Нічога ня ведаю, дальбог нічога, каб я вась наскрозь зямлі прайшла.

— А калі ён сьнедаў, палуднаваў,—наогул, калі быў дома?

Цярэбачы свой брудны куханны хвартух, Вольга адказвала, і голас прыкметна дрыжэў у яе.

— Я ня ведаю... Каб-жа я ўвесь час была дома, Вольга Аляксеёўна, а то... падой каровы, выгань іх на пашу, ды сьвіней дагледзь, ды схадзі ў поле...

— Ай, ты больш сядзіш у хаце за мяне.

— Пры мне ён ня приходзіў дадому ўжо з тыдзень.

З апошнімі словамі больш чым звычайна заблішчэлі вочы Вольгі, і твар пад канец іх зрабіўся маленька-дзіцячым.

— Ідзі.

Вольга Аляксеёўна адпусціла яе.

„Жорж не паказваўся цэлы тыдзень. Калі ня приходзіў пры Вользе, дык ня приходзіў і без яе, бо было зачынена ўсюды.

Радасьцю прадчуваньня нейкага заняла сэрца. Яна паспешна апранулася і, не сказаўшы нічога Вользе, куды пойдзе, выйшла на вэранду. На дварэ клікнула „Руслана“ і накіравалася з ім у лес.

Перш абхадзіла ўсё вакол дому, а потым стала апісваць большае кола, усё далей і далей заходзячы ў глыб лесу. „Руслан“ ухваста бег за ёю. У патайнай надзеі яна чакала сустрэць брата і так ці іначай вырашыць першыя крокі свайго пляну ў спагадны для сябе бок.

Усе глухія закуткі дрымотнага лесу, увесь гушчар перабрала ў быўшым сваім лесе Вольга Аляксеёўна. Але лес далёка праходзіў уперад, і каб абхадзіць яго,—трэ́ было патраціць цэлыя дні, а мо' і тыдні.

На краі палянкі, якая перарывала лес на дзеве часткі, яна спынілася. Голад і ўтома разам далі адчуць сябе гостра. Зірнуўшы на гадзіннік, яна ўбачыла, што ўжо па шостаў гадзіне. Ня дзіва, што апэтыт прагнуўся з такою сілаю,— час полудню даўно мінуў, а праходка па смалістым лесе натаміла і разам пасобіла прабуджэньню апэтыту.

Дайсьці да дому адсюль патрабавалася часу ня менш за гадзіну, а ногі ўжо так натаміліся, што неабходзен быў адпачынак. Вольга Аляксеёўна прысела на шырокі корч спілаванае даўно хвой і ўся аддалася адчуваньню спачынку. З поўгадзіны жадана адчувала яна салодкую млявасьць усіх членаў цела. Было-б вельмі добра легчы на траву і тут-жа заснуць.

„Не, лепш ісьці дадому... Можа і ён прыйшоў—“падумала. І з новай надзеяй яна пайшла назад.

Але Жоржа ня было і дома, і за час адсутнасці гаспадыні і Вольга ня бачыла яго нідзе вакол. Вольга Аляксееўна ня ведала, што рабіць.

Другі дзень, як і мінулы, прайшоў у дарэмным чаканні Жоржа. Пад вечар даведаўся Сяргей і пачаў упікаць ёй, што яна забыла прыходзіць, ня хоча сустракацца з ім і пакінула без кіраўніцтва хор.

— Мне даручылі сёння, каб я папрасіў цябе прыйсьці.

— Ведаеш, Сярожа, як мне ня хочацца. Ці паверыш, я зусім не магу сьпяваць.

Сяргей здзіўлена паглядзеў на яе. Чужая халодная перамена ў ёй была відавочна.

— Скажы, чаму ты ня хочаш? Як гэта ты ня можаш сьпяваць? У цябе такі пекны і дужы голас.

— Сярожа, ты ня верыш... Я скажу толькі табе аднаму. Ужо тыдзень, як брат пайшоў гуляць у лес і дасюль не звярнуўся. Ці будзе настрой у такім становішчы... Скажы...

Сяргей неймаверна паглядзеў. Яе твар, мабыць сапраўды, выказваў вялікі жаль па брату, бо Сяргей прасьвятлеў і згадзіўся.

— Добра, я ім скажу, што ў цябе ёсьць прычына ня прыходзіць. Але ты-ж не пакінеш зусім, ты прыдзеш? Ты будзеш сустракацца са мною?

І, пачуўшы сьцьвярджаючы адказ, ён разьвітаўся,—ціхі і радасны.

Ноч спала Вольга Аляксееўна трывожна: то ёй пляны забівалі галаву, то вярзаліся розныя думкі, то ўспамінаўся сон аб здарэнні на моры... Калі ўжо як быццам яна засынала, раптам зьяўлялася нейкая цяжкасьць, і яна прачыналася.

Рана Вольга Аляксееўна выйшла на двор. Намерваючыся пагуляць перад сьнеданнем—нагнаць апэтыт,—яна пайшла па дарозе к полю. Ці ёй здалося толькі, ці яе хто кліча? Яна азірнула.

Ад млына, сьмешна размахваючы рукамі, яе даганяў емлынар. Што яму трэба такое пасьпешнае? Мо' сіта яко папсавалася, дык ён бяжыць сказаць ёй аб гэтым? Сьмешны млынар.

Але калі ён падбег блізка, так што можна было разглядзець рысы твару, Вольга Аляксееўна заўважыла ў ім спалох і зьбянтэжанасьць. Відаць, нешта большае адбылося за тое, што прадугледжвала яна. Ён зараз скажа... Вольга Аляксееўна настарожылася.

Падбегшы млынар, задыхаючыся ад шпаркае бягі, стаў. Відаць было, як ён натужваўся сказаць нешта, але патрэбнага слова ніяк не знаходзілася. Вось-вось ужо, здаецца, на кончыку языка, пры натуге яно ня выходзіла і быццам глыталася спалоханым чалавекам.

— Чаго ты, Яўхім? Чаго так напалохаўся?

Нарэшце, як-кольвечы саўладаўшы са сваім языком, млынарблытана і, ня гледзячы на Вольгу Аляксееўну, зусім ахрыпла і з дапамогай рухаў галавы і рук паведаміў, што з пад млынавога каляса выплыў труп тапельніка. Ён гэтак напалохаўся, што, убачыўшы яе, кінуў млын на хаду і дагнаў, каб расказаць пра гэтае няшчасьце.

— Якое няшчасьце? Чаму няшчасьце? Што нейкі тапельнік уздумаў праплыць па рацэ, дык яму няшчасьце.

Але, супакойваючы млынара, Вольга Аляксееўна сама была няўпэўнена, і нейкі ўнутраны голас казаў ёй, што гэта сапраўды няшчасьце.

Млынар пасьпяшыў адказаць ёй.

— Дык як-жа ж, не няшчасьце, Вольга Аляксееўна, калі ён папаў пад кола...

— Хадзем, Яўхім,— не дала дагаварыць яму Вольга Аляксееўна і пайшла папераду.

Ён трохі апамятаўся ўжо і—звычайна гаваркі—жыва расьпісваў, як ён убачыў тапельніка перад самым калясом. Паміж жолабам і калясом ён ня мог упасьці. Тады калясо, ня спыняючыся, адскочыла быццам назад і перакінула засінеўшае цела цераз сябе.

— Цяпер ён, мабыць, нейдзе пад млынам, бо, бягучы, я азіраўся, але ня бачыў нідзе на рацэ.

Вольга Аляксееўна праз пятае ў дзесятае слухала Яўхімавы словы, а ў самой нейкія брудныя, чорныя капашыліся думкі. А ён ужо пасьмялеў і, як парожны млын, парашчэў, размахваючы рукамі.

Трое падводчыкаў, што привезьлі мліва, здзіўлена паглядзелі на зьбялелы твар гаспадыні і на млынара, якому мейсца ў большасьці ля латака і жорнаў. Зацікаўленыя падводчыкі пайшлі за імі, услухоўваючыся ў Яўхімаву гутарку—ужо з самім сабою, бо гаспадыня ня слухала яго.

Пры кожным вадзяным млыне маецца човен—лёгкі і парвотны,—такі човен неабходзен млынару пры аглядах млына з ракі. Меўся ён і пры млыне Вольгі Аляксееўны.

Знакам запрасіўшы Яўхіма сесьці за вясло і грабсьці, яна адапхнула ся другім вяслом ад берага і села. Як-бы з вялікага перапуду ці глыбокага перажываньня, у яе дрыжэлі рукі. Некалькімі ўдарамі вясла Яўхім падагнаў човен пад самыя палі млына і прыглядзеўся. У гэты момант нешта шаранулася пад дном чоўна і разам таўхнула вясло Яўхіма па тым боку чоўна.

Яўхім азірнуўся і ўскрыкнуў. Ускрыкнула адначасова і Вольга Аляксееўна.. У выплыўшым з пад чоўна тапельніку абое пазналі перайначайшага са сьмерці Жоржа.

Калі прайшла кароткая хвіліна здзервянеласьці, яна хутка загадала Яўхіму грабсьці назад к берагу і высадзіць яе, а самому ўзяць якую вяроўку і з дапамогаю прывезшых у млын выцягнуць цела на бераг. Твар у яе то чырванеў, то зноў бялеў, і вылезла яна на бераг такою слабою, што прымушана была прысланіцца плячыма к сьцяне млына.

А па той бок яго шпаркая вада шумна бурліла, круцячы важкае калясо, і Вользе Аляксееўне гэтае бурленьне здавалася сьпевам аб радасным вызваленьні.

12. Спадчына над трупам

Канца-краю ня было сьлязам і гору служанкі Вольгі. Сьмерць Жоржа так устрывожыла яе, што ніякія просьбы і супакойваньні не маглі паменшыць яе плачу. У цёмнай прэдняй, дзе паклалі труп, зашылася яна ў куток і праз моцныя за сэрца шчыпаючыя ўзрыдваньні галасіла тонка і незразумельна. Чаго яна плакала так, чаму яе ўсхвалявала да бесканцовых сьлёз сьмерць Жоржа—чужога ёй чалавека—цяжка было сказаць.

І калі яе плач ня ўцішыўся праз дзесяць хвілін, а ў наступныя дзесяць яшчэ памацнеў, і калі гору яе здавалася канца

ня будзе, Вольга Аляксеёўна, не паказаўшая ані выгляду аб тым, як закрунула яе сьмерць брата, адцягла заплаканую служанку ад няжывога і прывяла да сябе ў спальню. Прымусіўшы сесьці, дала ёй выпіць валяр'янавых кропель. Але кроплі не пасобілі: поўныя грудзі яе не пакідалі парыўчата калыхацца ў тахту ўзрыдваньням. Вольга Аляксеёўна дала яшчэ шклянку халоднае вады, і гэта нібыта лепш пасобіла за валяр'янавыя кроплі.

Хвілін праз пяць, калі плач ужо перастаў ціснуць служанку, Вольга Аляксеёўна пачала пытацца. Служанка не адказвала. Яна сядзела і ўпарта і пахмура маўчала. Галава нізка схілілася на грудзі, ды рукі камячылі на каленях брудны хвартух. За ўпартаю маўчанкаю, ува ўсіх паводзінах, як сёння так і ў апошнія дні, хавалася нешта няснае. І гэтае няснае Вользе Аляксеёўне неабходна было зараз растлумачыць, бо пасья магло быць позна і незваротна для яе, можа, шчасьця. Цэлы шэраг падазронных думак праімжэў у галаве Вольгі Аляксеёўны. Ясна ўявілася пазаўчорашняя гутарка з Вольгай. К гэтаму ў дадатак прыпамянулася і пачуае ў той памятны вечар за мостам.

„Трэба выклікаць яе на шчырасьць. Трэба дазнацца“...

Спачуваючым, залазячым у душу голасам яна спыталася, як сястра ў сястры, абняўшы яе за плечы:

— Вольгачка!.. Любая, дарагая... Пакінь. Думаеш мне ня цяжка? Але ў цябе большае гора, я гэта, як жанчына, адчуваю сэрцам. Я мучылася—былі часы... У кожнага чалавека і ўва ўсіх людзей ёсьць гора, часта няпрыкметнае. Дык хіба-ж ім няможна дзяліцца адно з адным? Калі раскажаць, дык стане лягчэй на сэрцы, бо з яго спадзе частка цяжару.

Вольга ўсё маўчала, але дыханьне становілася больш роўным і спакойным. Галава яе прыўзнялася і схілілася павольна на плячо сваёй міжвольнай суцяшальніцы. Тады Вольга Аляксеёўна асьцярожна і ўкрадліва ціхім голасам спагадваньня, загаварыла далей.

— Бывае, злачынцы, вялікія зладзеі, толькі таму, што яны прызналіся ў сваіх злачынствах, выслухваюць кару суда са спакойным і ясным тварам.

— Я не зладзейка, Вольга Аляксеёўна!..—загаманіла раптам служанка. Я—няшчасная... прапашчая...

Сьлёзы ціхія-ціхія і крыўдныя ў збытку закапалі з вочае на плячо Вольгі Аляксеёўны. Ужо ня было плачу, ня было галосных узрыдваньняў, былі толькі поўныя палягчаючыя сьлёзы. Чуючы, што ахвяра пачынае здавацца, Вольга Аляксеёўна прадаўжала выпытваць горкую крыўду ў беднае дзяўчыны.

— Бедная Вольгачка!.. Няўжо я была несправядлівая з табою ці я цябе крыўдзіла, што ты маўчыш? Раскажы, раскажы мне пра сваё гора, і я, даю чэснае слова, слова жанчыны, я пасоблю табе. Зноў будзе лёгка і радасна, зноў будзе весела жыць. Раскажы.

Тады Вольга, падкупленая зьмяніміі словамі хітрае жанчыны, для якое далёкім было чужое гора, утупіўшы вочы, ледзь чутна праказала скрозь сьлёзы:

— Я—цяжарная.. Ужо дзесяты тыдзень.

Страшнае падазрэньне Вольгі Аляксеёўны спраўдзіла ёй. А Вольга, як сваёй роднай матцы, што даўно-даўно памёрла, гаварыла:

— Вольга Аляксеёўна!.. Добрая, дарагая... Пашкадуй... Будзь роднай маткаю... Толькі з табою аднёю так гавару, толькі табе прызнаюся ўва ўсім...

— З кім?

— Век буду бога маліць зя цябе, да самае сьмерці не забуду...

— З кім?—ужо цьвядзей запыталася Вольга Аляксеёўна.

— І калі будзе жыва гэта няшчаснае дзіцянё, я навучу яго паважаць і любіць вас больш, як родную матку,—адзіночную няшчасную сіраціну...

— Дык з кім-жа ты?..—нецярпліва спытала за трэцім разам Вольга Аляксеёўна.

— З Жоржам... Вольга Аляксеёўна, родная, прабач, пашкадуй. Я буду табе рабіць усё, што хочаш—дзень і ноч, толькі не асуджай, ня губі.

— Ну, не. Супакойся, пакінь плакаць... Трэ' было адразу супакойцца, калі я пыталася, і ўсё стала-б, як і цяпер. Я ж не заслужыла таго, каб ты ня верыла мне. Толькі ня плач, будзе... Вось так... А цяпер схадзі к нашым сваяком за раку, к Гурміцкім, і папрасі старую прыйсьці, скажы нашто.

Як пайшла служанка, Вольга Аляксеёўна ўраз перайначала. Мейсца спагаднасьці на твары заступіў выраз неўпрашо-

нае жорсткасьці. Чорныя вочы кідалі маланкі. Крыху паўнаватыя прыгожыя вусны дрыжэлі ад ледзь стрыманае злосьці. Цяжка на першы погляд было-б паверыць, што ў такой прыгожай, прывабна-чароўнай жанчыне, за адзін пацалунак якое мужчына выканаў-бы ўсё, што яна не загадала-б, што ў такой жанчыне з надзвычайнай пекнатой ужывалася—і досыць ладна—чорная, брудная душа.

— Такім толькі тапіцца... Адно збавеньне такім—ня жыць на свеце... Твой апошні крок, дарагі братка, ты зрабіў разумна,—апошні і адзіны,—бо за сваё жыццё ты, мабыць, ні разу не вырашаў так проста і разам з тым так правільна задачы. Чым жыць мерцвяком, дык лепш памерці жывым, у сваім розуме.

Неўзабаве вярнулася Вольга са старою Гурміцкаю. За дапамогаю апошняе, а галоўнае, з яе вопытам у такіх справах, утраіх яны памылі і прыбралі тапельніка. У такім выглядзе ён стаў падобным на звычайнага мерцвяка. А пашклянеўшыя вочы дык ніяк не ўдалося зачыніць, таксама, як не дапамог нічога вопыт старое Гурміцкае і пасінеўшаму твару. Тады Вольга Аляксееўна здагадалася пакласьці грубы пласт пудры на твар труп.

У часе гэтай работы цяжка трываць было каля яго. Муціць, некалькі дзён прайшло ўжо з часу сьмерці—труп вельмі хутка раскладваўся. Асаблівы трупны пах—сьмярдзючы, агідны—пачаўна пойваць сабою пакаёвае паветра. Ня глядзячы на расчыненныя вокны, прыцёк сьвежага паветра ня мог у поўнай меры перамагчы сьмярдзючасьці труп.

Вольгу Аляксееўну мучыла млосьць. Яна вымыла мо' ў дваццацёх вадах з мылам рукі, а яны ўсё яшчэ адносілі мярцвячывынай. Каб сказаў—гідлівая была... З гадзіну не магла ўзяцца рукамі ні за вошта, не магла прыкрануцца к твару ці вопратцы. Моцны адэкалён мог знішчыць агідную млосную сьмярдзючасьць. З дапамогай прыскаўкі Вольга Аляксееўна скрапіла пакоі, асабліва пярэдняю і самы труп; потым скрапілася сама і, нарэшце, памыла ў адным адэкалёне рукі. Моцны прыемны пах перамог на некаторы час пахі гніўшага труп.

Нядоўгую ноч ня спалі тры жанчыны. Стары прырэчны дом блішчэў ясным сьвятлом праз усе расчыненыя вокны з вечара і да раніцы. А ў галавах тапельніка таксама з вечара

гарэла, устаўленая ў кадоўбчык са збожжам, вялікая васковая свечка. Нейчая клапатлівая рука пасьпела ўвабраць апошнюю пасьцелю нядаўна жывога, нестарага Жоржа ў жывыя краскі. Да недарэчнасьці дзіўнымі былі жывыя, яшчэ сакавітыя, поўныя познага жыцьця летнія краскі навокал трупa, у якім ужо нейдзе варушыліся чарвякі могілак. На дварэ цэлую ноч выў „Руслан“, жах і тугу наганяючы.

Кароткая ноч здалася даўгою. Нарэшце, цемра пачала радзець і мала-па-малу расступацца перад прыемным для вока і адчуваньняў жаданым сьвятлом. Няскладным, але мілым хорам зашчабяталі і заціўкалі на розныя галасы—завялі сваю песьню ранічныя птушкі.

Толькі разьвіднела — сонца ня ўзыйходзіла — прыйшоў Яўхім па ўчарашняй просьбе Вольгі Аляксеўны. Ён запрог ёй у лёганькую палявую каламажку маладую спакойную жаробку.

За 15 кілёмэтраў жыў той сівенькі лысагаловы попik, што хаваў сястру Маню. Па яго сабралася ехаць Вольга Аляксеўна. Яна магла паслаць і іншага каго, хоць-бы Яўхіма, ні за што не адмовіў-бы, але ёй стала немажліва цяжка па суседзтву са сьмерцю, у сто разоў горш, чымяс са сьмерцю сястры. Яна папрасіла Яўхіма паклапаціцца наконт людзей: зрабіць дамавіну, выкапаць яму на могілках, несцьці царкоўныя пратэсы. Яўхім дабрахвоча даў на ўсё сваю згоду.

Палегчана ўздыхнула Вольга Аляксеўна на сьвежа-разкаватым ранічным пазетры. Было добра, было здорава ўдыхаць не разьвеяны першымі праменьямі рэдкі туман.

Неляная жаробка бегла ня шпарка, але спорна. Перамяжованы з пэлянкамі і прагалінамі лес разьмінаўся з каламажкой Вольгі Аляксеўны і плынна бег узад.

Як ні хацелася аддацца думкам аб сваім становішчы, абмеркаваць дасканала плян — ніяк не магла. Ранічная змора пасьля бяссонае ночы гнала прэч усялякія думкі. Было гэтак прыемна сядзець на спружыністым сядзеньні і калыхацца направа і налева ў тахту калёсам па няроўнай дарозе. Начная раса яшчэ ня высахла на каляінах дарогі, і пыл ня ўздымаўся хмараю ззаду, ня лез у вочы, у рот і нос.

Гэта яна добра прыдумала—ехаць з усходам сонца. Было ня холадна і ня гарача. Каб захаваць сябе ад вільгаці цёплае раніцы, Вольга Аляксеўна накінула на плечы накідку.

Сонца ня грэла яшчэ. Яно велічна і спакойна, як стары сейбіт, расьсейвала пудлівыя заспанія прамені, не сьпяшаючы, разьмерана, але бязупынна ўсё большымі і большымі жменямі. Чырванаваты колер усходу клаўся мякка на жаўтавата-бурыя ствалы хвой з вяркалін і да комляў. Усё жывое лесу вітала весела ўсход. А сам лес маўчаў, і ў салодкіх пацягушках свайго гальля, — ледзь прыкметных, бязгучных, — мабыць, прыемна адчуваў ранічнае абуджэньне.

Вольга Аляксееўна паварушыла застыўшымі ад сядні членамі і шырока і здаволена пазяхнула. Жыльлё попіка было блізка.

— Но-о-о, Сіўка,—падбздэрыла яна і без таго бадзёрую жаробку.

Тая заіржала звонка і заліўчаста, пакінуўшы ў сталёвамоцным лесе гучнае рэха. Конскім чужьцём сваім яна ўгадала блізкасць хлява і арамаат сьвежага мурагу—сена.

Вольга Аляксееўна напяла сырычаныя лейцы і цмокнула. Сіўка ірванула бадзёра і вынесла каламажку на круты залом.

Ужо відаць было добра будоўлю папа.

13. Хаўтуры і ўмова

Ня глядзячы на тое, што нябожчыкам быў тапельнік, попik-сваяк нічога не сказаў і, супроць рэлігійных звычаяў, пахаваў па ўсіх правілах царкоўнага рытуалу. Ён не пашкадаваў і ладану для кадзіла, на гэты раз яловую смалу—прыгатаваную для такіх выпадкаў з мэтай рэжыму эканоміі асаблівым спосабам—ён пакінуў дома. Усё сыйшло гладка.

На хаўтурах сам попik расьцёр памінальны мёд. Пасьля мёду выпілі грунтоўна (у Вольгі Аляксееўны былі для такіх выпадкаў добрыя самагонныя наліўкі). Усе ўдзельнікі пахаванья пад канец скінулі з твараў фармальную жалобу, і нават служанка Вольга калі-ні-калі ўсьміхалася, хоць і ня радасна, а сумна. Сама-ж гаспадыня дому дзеля фасону адна захавала выгляд жалобнай важнасьці. Як-ні-як, а гэта былі хаўтуры па адзіным брату.

Позна зацягнуліся хаўтуры. Попik налызгаўся да „палажэньня рыз“ і на запрашэньне гаспадыні застаўся начаваць. Удзельнікі з гоманам і грукам разыйшліся, урэшце. І Вольга

Аляксееўна, змарыўшыся больш, як за суткі, літаральна кінулася на пасьцелю і заснула з лёгкім сэрцам—спакойна і апэтытна.

Назаўтра, пасьнедаўшы на дарогу, Вольга Аляксееўна сама адвезла „свьяшчэнную асобу“ дадому.

За дзьве гадзіны язды яна надумала свой заветны плян. На сьвежую галаву думалася да дзіва сьмела і гэніяльна, але ў той-жа час так проста і выпаўніма.

Ёй патрэбен грашаўны чалавек, а ўсё астатняе зробіцца шыта-крыта, так, што і камару носу не падтачыць. Непадалёку такі чалавек быў. Ён нават пытаўся ў мінулую восень, ці не прадасьць яна свайго млына, а калі не прадасьць, дык можа здасьць у арэнду. Але ёй гэта было нявыгадна, і яны разыйшліся. Тады, Вольга Аляксееўна ўспамінае, ён любаваўся на каровы, коні, пытаўся пра авечкі, свіньні. Вольга Аляксееўна думала тады, што ён, як гаспадарны чалавек, цікавіцца яе гаспадаркаю. Пасьля яна раскумекала. Попік добра ведаў яго, бо жыў па суседзтву. Вольга Аляксееўна для пэўнасьці парашыла запытацца.

— Скажэце, бацьцюшка, к вам ходзіць Вокалаў-Кулак?

— Кулак?

Для лёгкасьці ў вымаўленьні яго ўсе звалі проста Кулаком.

Попік, кляваўшы лагодна носам, сонна адказаў на запытаньне:

— Па суседзтву—ходзіць... Часамі і я за якою патрэбаю завярну... А што—ці не аб замужу часам?...—хітра падмігнуўшы, устрапянуўся гостранькі попік.

— Што вы, бацьцюшка... Якія ў вас грэшныя думкі, — жартліва ў тон папу адказала Вольга Аляксееўна.

— М-г-г-г... Грахі нашы цяжкія,—прамыгыкаў попік і ў сваю чаргу запытаў:

— Справа якая ёсьць да яго?

— Так, бацьцюшка, невялічкая справа. Думаю млын здаць, у арэнду, бо з грашыма цяжкавата.

— Добрая, добрая справа. Пахвальная... — дадаў, пачакаўшы, дапытлівы, але не назольны ў сваім дапытваньні поп.

Можа сёньня думаеце і пагаварыць ужо?.. Можа і ўладзіце... Магарыч выпілі-б.

— Трэ' будзе паталкаваць сёньня. А ці ня ведаеце, бацьцюшка, Кулак не зарандаваў дасюль нідзе млына? Два яму быццам і не па сіле.

Попік зноў падміргнуў хітра вокам, быццам сказаць хацеў: „Ведаю, які млын табе патрэбен і якая гутарка з Вокалавым-Кулаком“, але на запытаньне адказаў звычайна:

— Разьяжджаў, глядзеў, але, па ўсёй банасьці, не ўпадабаў нідзе, ці ў цане ня сыйшоўся.

Вольга Аляксеўна пачакала. Попік быў гаваркі і сам мог расказаць, што ёй было патрэбна. Але ён ужо маўчаў — значыць, усё, што ён ведаў пра Вокалава-Кулака, ён ужо расказаў.

Вольга Аляксеўна больш не варочалася к гэтай гутарцы і аб сапраўднай мэце яе нічога не сказала. Не ўвайходзіла зусім у яе намер, каб лішнія людзі ведалі больш, чым трэба, аб яе плянах. Поп, вядома, не раззваніў-бы, але, па думцы Вольгі Аляксеўны, яно было-б лішнім і непатрэбным. Паве-раным у справах, уведзеным у курс іх, можа быць толькі адзін чалавек: гэты чалавек павінен быць абавязкова пакупцом і пакупцом з добрымі грашмі. Але і ён будзе ведаць толькі аб тым, што датычыцца купецкай рахубы, а больш мусіць ведаць столькі, колькі і ўсе іншыя.

Прыехаўшы, Вольга Аляксеўна папрасіла паклікаць Вокалава-Кулака, а сама тымчасам абмеркавала з усіх бакоў будучую гутарку. Вокалаў-Кулак быў такі пралаза, якога не сажматаеш у камяк у грашовых справах, асабліва, калі ён пачуе, што прадаўцу няма надта куды кінуцца з сваімі прапанавамі. Яна прадбачвала самыя непрадбачаныя запытаньні і адказы, дагадвалася аб самых хітрых хадох у гэтай камэрцыйнай гульні і разгадвала хітрыя думкі Вокалава-Кулака. Каб не забытацца і асьвяжыцца трохі, яна кінула мысьлёвую рэпэтыцыю прадстаячай умовы.

Адна абставіна інтымнага характару магла адыграць вялікую ролю ў справе. Чуткі—досыць цьмяныя, але ўпартыя—хадзілі ў свой час у вузкім коле сваіх людзей, што Вокалаў-Кулак, застаўшыся ўдаўцом з пяціхгадовым сынам, хоча павсватацца к Вользе Аляксеўне. Такая акалічнасьць у справе магла вельмі і вельмі прыгадзіцца, але магла і нашкодзіць. Яна парашыла скарыстаць і гэта ў агульнай суме сродкаў і магчымасьцяй. Такім парадкам, калі ў справяджэньні паповай работніцы прыйшоў Вокалаў-Кулак, Вольга Аляксеўна была ва ўсёўзброены.

Само прозвішча Вокалава Кулака ўжо давала некаторае і досыць правільнае ўразуменьне самога тыпу. Гэта—нявысокі і ня зусім нізкі, ня шырокі, а наадварот, танклявы,—ат, чалавек сабе, як чалавек. Але што было ў ім вызначанага, дык гэта твар—блізка што яўрэйскі, памышынаму вуцягнуты кпераду,—тонкі і гостры. Нос на ім займаў зусім мала мейсца, таксама, як і ўвесь твар,—сьціснуўшыся з бакоў і падаўшыся крыху ўперад і ўгару. Вусны тонкія і гэтак-жа сьціснуты. Вочы пад рэдзенькімі бруднаватымі брывамі, бы асакою, папра-рэзваны, такія маленькія. А бачаць яны, здаецца, усюды адразу: і сьпераду, і ззаду, і па бакох, і ўнізе, і ўгары. Бліскаччя, як пэрлямутравыя гузікі, яны ніколі не глядзяць у адну кропку і пры кожным руханьні адсьвечваюць усімі колерамі прыгожага пэрлямутру. Нягустыя вусы яго падстрыжаны пангельску, нібы знарок, каб займаць менш мейсца і быць прапарцыянальна да ўсяго твару. Наогул, убачыўшы яго першы раз, складалася такое ўражаньне: як быццам-бы прырода эканоміла шмат год і са сваіх вырэжымленых астатачкаў стварыла спэцыяльна для рэжыму эканоміі Вокалава-Кулака. Трохі не разьлічыла, відаць, яна пры вызначэньні ілба: ён быў непамерна шырокі і высокі ў адносіне да ўсяго твару, з дармовым працягам цераз цемя да самае патыліцы. На бліскачай скуры галавы валасы расьлі паўкружочкам ад вуха цераз патыліцу, рэдкія і белаватыя. Вокалаў-Кулак старанна зачосваў іх на занадта прыкметную лысіну.

Вось з кім хацела мець справу Вольга Аляксеўна. Яна ўлічыла ўсе яго моцныя і слабыя бакі і парашыла выйсьці з барацьбы пераможцам.

Увайшоўшы, Вокалаў-Кулак зняў шапку і зняў так ашчэдна для сілы рукі, што рухавая скура галавы быццам выпайніла каманду мазгоў, а рука толькі падхапіла шапку. Вельмі пачціва ён прывітаўся з папам і пападзьдэёй, а яшчэ больш пачціва, уступіўшы прынцыпу эканоміі, што заклала ў ім прырода, больш чым звычайна паціснуў руку Вольгі Аляксеўны.

— Як пажываеце? Даўно-даўно, дарагая госьця, бачыліся!

— Ня так і даўно. Якім... Якім...—як на зло забыла яго па бацьку Вольга Аляксеўна.

— Майсеевіч—ха-ха... Вось якраз даўно,—забылі нават, як і па бацьку зваць—ха-ха.

Ён рагатнуў два разы дробненькім кароткім рогатам. Голас у яго быў ня грубы і ня дужы, а гаварыў ён хутка, але выразна.

Вольгу Аляксееўну раззлавала трохі яе забытнасьць. Словы Вокалава-Кулака яна думала адпарываць тым, што нават не забылася як клікаць, а выйшла зусім наадварот. Але трэ́ было вытрымаць і не паказаць, што яе ўкалола.

— Дык вось, Якім Майсеевіч, я зусім не забыла, як зваць вашага бацьку, гэта папершае, а падругое, я мысьлю, што час дню і яснае надвор'е нісколькі не перашкодзяць гутарцы на чыстым паветры.

— На жаль, вы папярэдзілі мяне сваёй прапановай, і я вам падначальваюся.

— Вы падначальваецеся?.. Дзіўна чужь ад вас.

— Як хочаце, так і лічэце,—толькі я сказаў тое, што ў думках было.

Вольга Аляксееўна ўстала. За ёю пасьледваў Вокалаў-Кулак.

— Пажадаю звярнуцца хутка з усёпажыраючым апэтытам,—крыкнуў ім уздагон попik.

— Ё з добрымі вынікамі,—дадала мысьлёва Вольга Аляксееўна.

Апынуўшыся на дварэ, яна адразу ўзяла быка за рогі. Сваёй прапановай прадаць усё, ад самае маладое авечкі да млына і астатніх будынкаў, яна ап'яніла вопытнага майстра гандлёвых спраў, і ён супроць звычайу шчыра прызнаўся ў гэтым.

— Якая-ж прычына вас прымушае, дарагая Вольга Аляксееўна, рашыцца на такі крок, дадаю, вельмі важны ў жыцці чалавека.

— Пакуль ня зробім справы, Якім Майсеевіч, я маўчу, як рыба. Ведайце толькі адно: я прадаю ўсё, усё... Потым, калі мы спынімся на суме і калі я атрымаю задатак, а грошы будуць ляжаць на сталё каля вас, мы будзем гутарыць. Дадаткова—ад вас будзе залежаць тады, колькі лішніх рублёў ці чырвонцаў застанецца з агульнае сумы ў вашай кішэні. Прызнайцеся—добрая прапанова?

— Адным словам, нехта з нейкім нешта неяк—разумею,—жартліва ахарактарызаваў ён прапанову Вольгі Аляксееўны.

— Вось іменна, нехта з нейкім,—з адценьнем жарту, але ўпаўне сур'ёзна падчыркнула яна першыя яго словы.

— Нічога не паробіш... Я згодзен. Цана!—адрэзаў раптам Вокалаў-Кулак, і Вольга Аляксееўна неяк спалохалася таго, што ён так хутка згадзіўся.

— Толькі перад гэтым адно маленькае запытаньне... Як зьмянілася з мінулага году гаспадарка, маемасьць... Ну, будынкі, быдла і ўся астатняя дробязь?

— Магу запэўніць, што ўсё цэла. Нязначныя зьмены, праўда, ёсьць, напрыклад: кароў зараз не дзесяцера, а дванаццацера, дабавілася двое цялят; авечак—ня трыццаць штук, а сорок, свіней—ня дзевяць, а чатырнаццаць, коні тыя-ж. Уся будоўля на старым мейсцы... Млын пабывалешняму кліча вас, Якім Майсеевіч. Вось і ўсё. Зьмен асаблівых, як бачыце, няма. Дадаю: усё, што ў будынках—ваша,—мне застаецца толькі маё адзеньне ды дробныя рэчы туалетнага парадку, а каб усё гэта запакаваць і ўзяць з сабою, я бяру адзін чамаданчык. Спадзяюся, што вы яшчэ не пакрыўдзіліся за маю літасьць к вам.

Сур'ёзныя рэчы яна гаварыла жартлівым лёгкім тонам, бо адчувала, што толькі гэтак яна зможа давесці да канца справу. Сур'ёзна ў яе ня выйшла-б з гэтым хітрым чалавекам.

— Я веру вам. Цана...

Пра брата ён нічога ня пытаўся, бо ўжо ведаў, і такім чынам сямейнае пытаньне скасавалася.

— Дзесяць з паловай тысяч... Толькі для вас такая цана.

Якім-жа было здзіўленьне Вольгі Аляксееўны, калі Вокалаў-Кулак весела ашчэрыў зубы і бяз усякага гандлю і спрэчак працягнуў руку.

— Задатак можна зараз?

Недарма так хутка згадзіўся Вокалаў-Кулак: фальварак каштаваў ня менш за 15 тысячаў; адной пакаёвай маемасьці было на тысячы.

Вольга Аляксееўна ня прыкмеціла, адкуль ён дастаў, такімі былі яго рухі, туга набіты бумажнік, перавязаны цесна тоненькаю гумалысткаю, і адлічыў пяцьдзсят чырвонцаў. Так на дзіва хутка і нечакана—лёгка, як плюнуць, адбылося ўсё, што яна ўздыхнула з нейкім шкадаваньнем, але радасна.

— Вам расьпіску за задатак?

— Памілуйце... Я вас ведаў яшчэ зусім маленькаю, вось такою дзяўчынкаю.

— Як хочаце.

— Вольга Аляксееўна, адну крышачку, — нейкая кволасьць прасьлізнула ў яго словах, але ён скончыў: — валюта сумы?.. Чырвонцы, савецкія ці царскія?

— І тымі, і тымі можна. А яшчэ лепш — частку тымі, а частку другімі.

Пасьля гэтага яны ўмовіліся сустрэцца ў прысутнасьці трэцяе асобы. Вокалаў-Кулак лічыў, што ў якасьці сьведкі і для напісаньня акту ім згодзіцца за вядомую суму адзін з быўшых чыноўнікаў быўшае губарнатарскае канцылярыі, які жыве зараз у горадзе і жывіцца з прыватнае юрыдычнае практыкі. Там ён (Вокалаў-Кулак) атрымае расьпіску Вольгі Аляксееўны, а ёй перадаць грошы. Дзень назначылі аж у тую сераду, роўна праз дзесяць дзён.

Перад тым, як пайсьці ў хату, Вольга Аляксееўна папярэдзіла Вокалава-Кулака, што — перад усімі людзьмі — яна нічога яму не прадавала, а ён нічога ня купляў. Узяты толькі ў арэнду адзін вадзяны млын.

Прайшло ня больш за гадзіну. На сталае папа за час іх адсутнасьці адбылося сапраўднае „перастварэньне сьвету“. Увесь ён быў застаноўлены пляжкамі, шклянкамі, талеркамі, кілішкамі, закладзены хлебам, перапечкамі, відэльцамі, нажамі. Прыемнае відовішча прымусіла весела адгукнуцца ўвайшоўшых на добрую гасьціннасьць „ласкавага бацькушкі і яго гаспадыні“.

— Бацькушка, не забудзьце... Магарыч будзем піць.

— Уладзілі?

— Чаму-ж бы і не? Млын, здаецца, не такое ўжо і вялікае прадпрыемства.

— Ну, і слава богу... А я, прызнацца вам, каб не асудзілі, палуднаваць захачеў. Прашу, дарагія госьцікі, рэдка бываеце.

14. У загадчыка нардому.

Сяргей значна перайначаў з пераездам бацькі ў сяло Баброк. Калі раней ён увесь адданы быў піанэрскай і культасьветнай працы, дык цяпер да гэтага далучылася яшчэ нешта. Раней работа захапляла яго, і цэлыя дні праходзілі ў арганізацыі атрады, у выданьні насыценгазэты ці ў падрыхтоўцы экс-

курсіі. І рабоце аддаваўся ён з усім палам ні аб чым ня сумуючай маладосьці. З таго часу, як Вольга Аляксееўна пакінула хадзіць у народом, Сяргей стаў нейкім вялым, забытым. На мейсцы маладога захаплення самай дробнай справай устала неяк адразу прыкметна сумная сталасьць.

Бацька—стары камуніст Ліпнеўскі—заўважыў гэтую перамену ў сыне. Адночы, перадумваючы што-колечы і абмяркоўваючы паводзіны сына, ён сказаў жонцы, што з Сяргеем нешта такое робіцца, што ён аддаліўся ад іх і як-бы пачынае жыць сваім самастойным жыцьцём. Жонка адказала, што і яна бачыць, але хіба тут ёсьць што дзіўнае?

— Чаму-ж ня дзіўнае? Два тыдні таму назад ён выпрасіў у мяне рубля грошай...

— Тут, бацька, нічога асаблівага няма. У сувязі са спэтаклем страціў з таварышамі-камсамольцамі...

— Тры дні таму назад у яго кішэні я знайшоў запалкі і парожны пачак з-пад цыгарак.

— Я не прыкмячала, каб ён курыў.

— Тут справа крыху сур'ёзней абстаіць. Цяпер вось яшчэ наконт гульні з Лёнікам...

— Праўда, раней ён гуляў, і гэта нісколькі не натамляла яго. Ён кажа, што падрос і пераходзіць у камсамол. Сапраўды, бацька, ён ня можа ўжо быць за няньку Лёніку.

— Справа ня ў тым,—самае галоўнае гэта тое, што ў ім расьце нейкая чужая даросласьць. Час-ад-часу ён здзіўляе мяне сваімі рэдкімі словамі аб такіх рэчах, што... Я проста ня ведаю, якія і меры прыймаць.

— А я думаю—ніякіх мер. Мяркуючы па ўсім, я ў абарону Сяргея. Падумай сам, яму ўжо шаснаццаць год, а ў гэтым узросьце некаторыя хлопчыкі пачынаюць фармавацца ў мужчыну.

— Не, маці, гэтым абстрактным аргумэнтам ты мяне не пераканаш. Факты давай, што заўважыла за ім. Няма?.. А я даў і яшчэ можа знойдуцца.

— Ня ведаю...

— Ня ведаеш, дык няма чаго й гаварыць, а трэба больш глядзець за ім.

Раздражнены Ліпнеўскі схпіў свае паперы і накіраваўся ў народом.

У той дзень сакратар камсамольскай ячэйкі паведаміў бацьку Сяргея, як бацьку і як сакратара партыйнай ячэйкі, аб нядвохзначнасці ў паводзінах Сяргея. У паведамленьні былі даведзены факты аб цукерках і гульні ў лесе. Пры гэтым камсамалец спыніўся на распуснасьці Вольгі Аляксееўны. Намаляваная характарыстыка апошняе прымусіла задумацца бацьку Сяргея. Цяпер ён зразумеў некаторыя дробязі ва ўзаемаадносінах Сяргея з гэтай прывабнай яшчэ маладой жанчынай.

Калі на другі дзень Сяргей запытаўся ў бацькі, як у загадчыка народому, што з хорам, бо ён патрэбен будзе для дзіцячага спэтаклю, дык бацька сустрэў яго дапытліва і зорка.

— Наша кіраўніца палічыла, мусіць, што досыць ужо кіраваць хорам, а час заняцца якімі іншымі справамі.

Яго адказ быў просты і рэзкі.

— Тата, але нам патрэбен хор для дзяцей. Я прашу цябе даць давол схадзіць к Вользе Аляксееўне і ад імя загадчыка народому папрасіць прыходзіць часцей займацца з хорам.

Нейкая думка прабегла ў галаве старога Ліпнеўскага.

— А ты ўпэўнен, што яна прыдзе, калі ты яе папросіш?

— Я думаю.

У адказе сына Ліпнеўскі-бацька заўважыў пасьпешную радасьць, а на твары вясёлую перамену.

— Калі ты ўпэўнен,—я даю сваю згоду.

Сяргей павярнуўся шпарка ісьці. Бацька спыніў яго.

— Толькі вось што, Сяргей... Ты навучыўся, мне здаецца, пры бацьку ненавідзець усіх ворагаў рэвалюцыі і ў першую чаргу буржуяў, як першых і непасрэдных яе ворагаў.

— Чаму ты гэта гаворыш?

— Таму, каб ты ні на адну хвіліну не забыўся, што ўсюды, пад рознай вопраткай і з розным тварам, часта самым найпрыгожым на погляд—лісьлівым, ты можаш сустрэцца з ворагам рэвалюцыі.

— Я ведаю, тата,—няёмка сказаў Сяргей.

— Ідзі.

Гэтая гутарка адбывалася паміж бацькам і сынам у той дзень, калі Сяргей апошні раз хадзіў к Вользе Аляксееўне. Абнадзееным і радасна-вясёлым прыйшоў ён тады дадому. Бацька ўважліва запамятаваў яго настрой.

Але Вольга Аляксееўна не з'явілася на другі дзень і на трэці. Ліпнеўскі як-бы мімаходзь сказаў сыну:

— Кіраўніца хору не паказваецца ў народом. Глядзі, Сяргей, на яскравы прыклад буржуазнасьці. Словы гавораць адно, а думкі—зусім іншае. Твая Вольга Аляксееўна сказала, што прыдзе, а між тым няма. Бо ёй ня цікава прыходзіць. Яна пазбаўлена правоў тымі мужыкамі, якіх некалі прыгнятаў яе бацька. А ты хочаш, каб яна працавала на карысьць іх.

— Яна ня прышла з-за хаўтураў... Можа заўтра ці пасля заўтра яна правядзе сьпеўку.

— Дарэмна думаеш, Сяргей. Лепш пакінь.

Камуніст Ліпнеўскі быў праў. Ня было ў народоме Вольгі Аляксееўны і пасля хаўтураў. Дзень зьмяняўся ноччу, зноў заступаў дзень і адыходзіў на спакой, а хор збіраўся кожнага разу на сьпеўкі і займаўся без кіраўніцы.

Сяргей вяла прыймаў удзел.

У адносіне да ўсяе работы з'явілася нехлапечая раздражненасьць, задуменнасьць і часамі маркотная турбота.

(Праця будзе ў наступным нумары)

Аркадзь Моркаўка

* * *

Завівайцеся, дымы заводаў,
На прасторы ў гнуткія вузлы,—
Мне вясковага жыцця ня шкода,
Мне ня шкода лапця з вузкіх лык.
Вы—сьцягі нястрымнае пагоні
Па шчаслівы дзень у іншы век.
Ня сумуйце-ж так, шнуры-загоны,—
Карабель другі між дзён плыве.
Не праклён, а працы творчай шаты
Дзень убераць у зялёны шоўк,
І сажне другім сярпом араты
Шмат зярнят і шмат пяшчотных сноў.
Там, дзе пырнік павуціньнем стыне
І сьціскаюць поле рукі меж—
Прыплывуць мо' з караблямі тымі
Не каляды, а вясна к зіме...
Мне вясковага жыцця ня шкода,
Мне ня шкода лапця з вузкіх лык,—
Завівайцеся, дымы заводаў,
На прасторы ў гнуткія вузлы!

Аркадзь Моркаўка

* * *

Расчыняліся, рыпалі дзверы.
Сівы дзень косы рэдкія плёў.
Разьвітацца... далёкая Мэры,
Ці зазвонім зноў чаркамі слоў?
Дагарала, мігалася сьвечка,
Ткаў апошнюю казку рояль.
Не казала: маім будзеш вечна,
Не казаў: будзеш вечна мая.
Каб валос тваіх сьветлую пражу
Разьвязаць—увесь сьвет замяло-б.
Можа музыка й песьня раскажа,
Што аднойчы гарэла, цьвіло.
За вакном скамянелыя дрэвы,
А на шкле зацьвіталі сады.
Ї здавалася, бледная Ева
У садах вышывала сьляды.
А на шкле недатканы матылік
Ї крышталны куток павука...
... Каб такія вялізныя крыльлі,
Не такая грубая рука.

Музей рэвалюцыі

Праўда—легэнда, ўспамінам—прастор,
ціха складаецца песьня...

Разін Сьцяпан з няўміручым дакорам
з песеннай

Волгі

закрэсьлен...

Вольныя стэпы, жыцьцёвы разьбег,
радасьць бунтарскіх прэлюдый.

Тут Пугачова апошні набег
доўга Узень не забудзе.

Рытмы далёкія пульсам жыцьця
буйна зьвіліся ў парыўнасьць...

Горда-уздымны народніцкі сыцяг
ўзьняўся

іскрыстасьцю

дзіўнай!

Палкае слова—крамяны тэрор,
вочы згараюць ад бляску...

гэта крывава-квяцісты убёр,

бы

недапітая

ласка...

Звон пахавальны стаіўся, бы зрок,
стомлены ў шчасьці нэрвовым,

ты урачыста-задумлівым крокам

сьведчыш

сьвятую

суровасьць...

Гэрцен, Пляханаў—уздымныя дні,
радасна-рытменны подых...

Гэты жывы неабдымны струмок
казку

жыцьцёвасьці
родзіць!

Сінь пераліўная, даль і сьнягі,
дзіка-сібірскія сьцюжы...

Вочы цягнуць маўклівай агідай,
жорстка

гартуецца

мужнасьць...

Гэткі бліскучы агромністы сьвет
ў думна-экстазных жаданьнях!

Эх! паспрацацца-б з задорыстым ветрам,
з ветрам

варожага

стану!..

г. Масква, 1928 г. студзень.

Дасужа я

(Апавяданьне)

VII

Цэлюю зіму стаіць скованая лёдам рака, блукае ў хмарах зблудзіўшае сонца. А як пачнецца вясна, прыгрэе сонца, — народзіцца тады сіла нябачаная ў вады, узьніме рака тады грудзі свае, прарве лёд і панясецца ў далёкае мора, каб змяшацца вадой сваёй у адно з вадзянымі прасторамі неабдымнага мора і жыць адным з ім.

У жыцці Надзіным пачыналася вясна. З жаданьнем аб вучобе нарадзілася новая сіла, і ўжо ніякая другая сіла не магла заглушыць жаданьня вучыцца, спыніць Нядзю ў яе імкненьні да вучобы. Думку аб вучобе яна вынасіла ў сэрцы сваім затаёна, не гаворачы нікому з тых часоў, як пакінула школу калісь у мястэчку і да сёнешніх дзён. І цяпер жыла аднэй толькі гэтаю думкай.

З вечара ў Язэпавай хаце доўга гарэў на комінку корч. Даўно ўжо спала сям'я, а Надзя на заслончыку пераглядала бялізну сваю, вопратку, лапіла, дзе трэба было, і складала ўсё ў адну клунку, каб заўтра з самага раньня быць гатовай у далёкую дарогу рабфакаўскую.

Лягла позна, але ня спалася. Дый хіба магла яна спаць у такі час, калі ведала, што заўтра едзе ў дарогу, што заўтра будзе ў мэты, да якой столькі імкнулася.

Ляжыць на ложку Нядзя, жмурыць вочы, успамінае, як ехала з такім вось самым жаданьнем, з такой надзеяй у сямінарыю і такжа ўпэўнена была тады, што будзе вучыцца; успамінае, як балюча, крыўдна было варочацца дамоў, але зараз ня было, як тады, трывожнай думкі, а была цьвёрдая ўпэўненасьць — паеду і буду вучыцца.

Спрабавала задаваць сабе пытаньне: а што, як і зараз ня прымуць, як тады? І на гэта пытаньне ўсплываў гатовы адказ: „Не, так ня можа быць зараз, ня тыя часы. Не малакроўная я. Магу работаць, значыць, і вучыцца змагу. Не паеду назад, што-б ні было. Цяпер ня тыя часы, ня тыя, ня тыя“...

І ўжо ўяўляла сябе ў цягніку, потым у нейкім незнаёмым вялізным пакоі сярод незнаёмых людзей, і ад уяўленьня захаплялася радасьцю, нязнанай да гэтага.

Ужо даўно прапелі пеўні. Ад надышоўшага раньня пасьвятлела ў хаце. Заварушылася на ложку маці, устае.

„Трэба ўставаць. Скажу, што еду, папрашчаюся і пайду“.
Уставаў ужо і бацька.

Надзя хуценька ўзнялася, апранулася. Рабіла ўсё моўчкі. Моўчкі ладзіла маці ля печы, зьдзіўлена пазірала на клунак на лаўцы, на Нядзю, мерылася спытаць нешта. Бацька хмурны ціха ладзіў хамут.

Усім хацелася загаварыць, і ўсе, пакуль што, маўчалі, чакалі, хто першы пачне.

— Ці ёсьць, мама, сала яшчэ, я на дарогу ўзяць хочу.

— На дарогу? Куды-ж гэта ты?

— Я сёньня еду ў Менск, вучыцца.

У мацеры левая рука мэханічна адшукала ў камешніку ёмку, патрымала і паставіла зноў. Бацька адклаў хамут ад сябе і ня кратаўся з месца. Разам запыталі.

— Чаму-ж раней нічога не казалі?

— А што казаць яшчэ, хіба ня ведалі, што хочу вучыцца?

— Ведалі. Хто ведаў? Ты-ж, як мармоль той, ходзіш, дома ні слова. Куды гэта ты паедзеш у такі час, прапасьці?

— Пачакала-б трохі...

— Годзе чакаць, насядзелася дома. Можна ехаць зараз, дык і еду, не прападу, цэла буду.

Бацька з лаўкі ўстаў, парываецца нешта казаць, а язык не варочаецца. Маці няўпэўнена адгаварвае.

— Хоць-бы-ж пачакала трохі, мо' ў мястэчка зьездзілі-б, грошай-бы далі.

— Некалі чакаць, ужо й так позна. А грошы ня трэба, заеду, не прападу, не маленькая.

Нэрвуючыся, завязала клунку, апранулася, як у дарогу. Бацька нярухома стаяў на адным мейсцы.

— У такую пару ехаць! Прапасьці! Голад-жа, грошай няма... Куды гэта ты надумалася? Ня пушчу, не паедзеш ты вікуды!..

— Вучыцца паеду, сказала раз і годзе, не маленькая.

Узяла клунку на руку, падыйшла да мацеры.

— Дык іду я, папрашчаймася, мама.

Маці абхапіла за шыю, заплакала, запрычытала словамі.

— Пачакала-б, дачушка, хоць трохі яшчэ, куды-ж гэта ў людзі пойдзеш адна, як кол голая. Прападзеш, застанься.

— Не паедзе яна нікуды, бацькоў ня пытала...

Падыйшла да бацькі.

— Не паедзеш, кажу я, сядзі дома, пасьпееш яшчэ.

Голас нерашучы дрыжачы.

Моўчкі глянула на бацьку, пакланілася і пайшла з хаты.

— Сказала, еду—значыць еду, не затрымаеце сілай.

Няма чаго чакаць, седзячы дома. А паеду—зноў хутка дома буду, не загіну.

VIII

У памяшканьні УАНА цесна, душна ад людзей. Адны моўчкі ля стала стаяць і вачмі памутнелымі сочаць за паперамі, ходзячымі ад стала да стала. Другія, зьвяляы ад духаты, сядзяць на лаўках, хто-кольвеч бяз усякага сэнсу між людзей ходзіць у пакоі цесным узад і ўперад.

Надзя з клункай падыйшла да стала, падала паперы. Як давала паперы, зьмеціла на сабе ўважлівы погляд з лаўкі мужчыны. Апрануты ў чорнае, на шапцы значок нейкі.

— Камандзіроўку ў рабфак мне дайце. Уком пасылае, вось дакумэнты.

Узяў дакумэнты чалавек, пагортаў, падумаў.

— Праз гадзіну зойдзеце атрымаць.

Каб не чакаць дарэмна цэлую гадзіну, пайшла на станцыю праведаць, колькі каштуе білет. Па дарозе разгарнула пачку тысяч, пералічыла. На вакзале, паміж сьпячых на падлозе, прайшла да касы, пастукала ў вакенца.

— Колькі білет да Менску?

— 29 тысяч.

— 29 тысяч?!

І адыйшла. Бяз слова, ні на кога ня глядзячы, выйшла на вуліцу.

„Дык як-жа гэта, дзе-ж узяць чатыры тысячы?“

Калі адыйшла за двор вакзальны, успомніла, што час ужо ісьці за дакумэнтамі. Парашыла ў УАНА папрасіць і грошай.

У памяшканьні УАНА было ўсё так-жа цесна, душна. На лаўцы сядзеў той, з значком. Нядзя ціха падыйшла да стала, і калі ўзяла ў руку дакумэнты, ціха, каб ня чулі другія, запытала:

— Дзе-б дастаць чатыры тысячы? Мне ячэйка 25 тысяч сабрала, а білет 29 каштуе. Я прашу вас, хай УАНА дасьць...

Паківаў галавой.

— Няма. Ня можам даць. Наступны хто?

— Дык як-жа будзе? Таварыш, я-ж не змагу паехаць. Сваіх я ня мела, мне ячэйка сабрала 25 тысяч, а прашу ўсяго чатыры. Не магу-ж я з-за гэтага назад ісьці за шэсьцьдзесят вёрст.

— Хоць і адну прасеце, дык няма. Ня можам даць.

Адварнуўся, пачаў гаварыць з другімі.

— Таварыш, я прашу, зразумейце...

— Не, не, не, не магу, ня ведаю я нічога.

Яшчэ некалькі сэкунд стаяла на мейсцы. У яе пільна ўглядаўся ўсё той-жа мужчына з значком. Потым сьціснула ў жмені нязгорнутыя дакумэнты, адыйшла да дзвярэй, спынілася. Мужчына з значком узняўся з лаўкі, падыйшоў, пачаў пытацца, куды едзе, чаго.

— Я сам у Маскве вучуся, калега, значыцца. Я і вучуся, і служу, інакш не пражыць студэнту... Вам усё роўна, дзе вучыцца,— у Маскве ці ў Менску. Без знаёмых, без дапамогі вам не пражыць, а ў нас адна сям'я, мы прымем вас у калектыў студэнцкі, едзьце з намі. Я памагу купіць білет і, там жыць як будзеце, змагу памагаці, я многа зарабляю, лічыцца ня будзем.

Надзя пазірала на яго, нічога не разумеючы, ня ведала, што адказваць, дзякавала. А ён не адставаў.

— Вы падумайце, у чужы горад, ні аднае душы знаёмых з студэнтаў, бяз хлеба, без кватэры. А ў Маскве мы, як землякі, жыць будзем.

— Дзякую. Я ня ведаю яшчэ, ці ехаць наогул куды. У Менск я камандзіроўку ўзяла.

Гэта ня важна, мы ўстроім. Вы з вячэрнім едзеце?

— З вячэрнім.

— Я буду чакаць вас, падумайце. З землякамі добра будзе.

— Дзякую.

І не магла зразумець, чаго ён такі добры, чаму, першы раз бачачы яе, прапануе ехаць разам, абяцае дапамогу. Гэта здзівіла яе. Каб не стаяць больш, выйшла на двор. За дзвярыма падыйшоў да яе другі, у скураной тужурцы.

— Вы вучыцца едзеце? Я стаяў побач, як вы прасілі на дарогу. Даць яны ня могуць, многія просяць. Вось вазьмеце ў мяне чатыры тысячы.

Гаварыў проста, шчыра, але і гэтыя словы здзівілі яе.

— Навошта, дзякую. Я з дому як-кольвеч дастану, у знаёмых.

— Не дастанеце дома, калі ячэйка збірала дапамогу. Вазьмеце, на такое дзела, як вучыцца, ня трэба сароміцца, а ў мяне грошы ёсьць, я на заводзе працую. Сам быў у такіх пераплётах, ведаю.

Усьміхнуўся за словамі простаі добрай усьмешкай, і Надзя ўзяла грошы, аддзякавала. А ён нібы засароміўся, што мала даў.

— Няма за што дзякаваць. Каб чужы хто памог, а я свой чалавек, сам усё гэта ведаю, езьдзіў па сьвету. Ды сколькі тут грошай... Заедзеце, вучэцеся добра.

Папрашчаліся. Яшчэ раз падзякавала Надзя.

Падыходзіла да вакзалу, калі змеціла ідучага насустрач мужчыну з значком. Ішоў усьміхаючыся.

— Ну што, надумалі? Паедзем? Ведаеце, я сам аб гэтым яшчэ думаў. Вы можа пужаецеся? ці саромеаецеся? Гэта глупства. Я ўжо ўсё абдумаў. Пакуль знойдзем вам работу, я дапамагу і будзеце вучыцца і жыць. Сам я гэта ўжо ўсё перажыў і прапаную, як калегу свайму.

— Дзякую, не магу я гэтага зрабіць, я парашыла ў Менск ехаць.

— Шкода, вельмі шкода, а я так-бы быў рад. Усё-ж землякі.

— Дзякую.

Адварнуўся і, паціху пасьвістваючы, адыйшоў. Як кранулася ісьці, счула за сабой яго словы.

— Вось дура нейкая, не разумее.

IX

Зыкнуў, бразнуў сталью-чугуном цягнік, уздрыгануў ад натугі, крануўся, і паплылі насустрач Надзі палі, лес, хмары, слупы, звязаныя дротам. Паціху дрыжэў вагон, паганяў дрымоту, нараджаў нейкі, невядомы да гэтага, настрой, пачуцьцё адзіноцтва поўнага. Надзя прыліпла да шыбы вакна вагоннага, твар рукамі схавала і, глядзячы, як беглі насустрач лес, слупы, як плыла назад зямля, хацела адгадаць, што будзе з ёю заўтра. Унізе пад вагонам ціха гаманілі колы з рэльсамі, і ў гамонцы іхняй чула Надзя бадзёрачае, абнадзейваючае нешта.

Доўга ехала так, не адрываючыся ад вакна, нішто не парушала яе напружанага ўзьнятага настрою.

На другой лаве, насупроць Надзі, сядзіць яе год дзяўчына, хусткай галаву заматала, абапёрлася на клунку локцем і таксама праз вакно сочыць вачмі за ўсім, што бяжыць насустрач, і за Надзій сочыць. Надзі хочацца зачапіць яе, хочацца падзяліцца з ёю радасьцю.

— Вы далёка куды едзеце?

— У Менск. На рабфаку вучуся там. Была дома лета, а зараз на заняткі.

— А я таксама на рабфак, паступаць.

— Позна-ж ужо.

— Я не магла раней. А мо' прымуць, я так хацела ехаць.

І паліліся словы аб мінулым, дамашнім, як нарадзілася жаданьне вучыцца, як паехала. Гаварылі абедзьве аб адным. У абедзьвюх так багата агульнага. Усё выказалі друг другу. Незнаёмыя яшчэ гадзіну таму назад, зараз адчулі ў сабе блізкіх сяброў, адна аб другой ужо ўсё ведалі.

— Мяне Жэняй завуць.

— А мяне Надзій.

Нясьціхаючым раўчуком ліюцца словы цёплыя, блізкія, знаёмыя. У абедзьвюх адно і тое-ж жыцьцё дома, адны жаданьні, імкненьні, надзеі.

— Ня было ячэйкі ў нас, ня ўступіла ў камсамол, а ў Менску мяне яшчэ мала ведаюць.

— Табе трэба быць камсамолкай, гэта наша, сваё.

— Уступлю гэтай зімой.

Ужо блізка Менск, апошнюю станцыю праехалі. Зьмяркаецца.

— У цябе ёсьць хто ў Менску?

— Нікога няма. Ня ведаю я, куды і зайсьці сёньня, на чаваць дзе.

— Ты аб гэтым і не кажы, Надзя, у мяне цётка ёсьць, я на кватэры ў яе, заедзем і будзем спаць.

— А ці-ж прыемна ёй будзе гэта?

— А што ёй, хіба хату зьядзім? Хоціць мейсца.

— Яно так, але ці знайду я сабе хутка кватэру? Вось чаго баюся.

— Знойдзеш. Прымуць—і ў інтэрнат, а да гэтага разам будзем.

Выйшлі з цягніка. Ціскаючыся, прайшлі на вуліцу. Камень, камень і камень усюды. Цёмныя дамы-грамадзіны з бакоў вуліцы, цёмная і сама вуліца, міргае лямпачкамі-газьнічкамі з сьцен хатніх. У Надзі сэрца сьціснулася ў маленькі камочак, пужліва стукае ў грудзёх, і сама яна адчувае сябе камячком маленькім, няпрыкметным. І ў Жэні так.

— Ужо трэці раз прыяжджаю сюды, а як зьлезу з цягніка, увайду сюды, дык і здаецца, што вось-вось нешта расьцісне мяне.

— І мне страшна...

„Мо' і мяне расьцісне тут, хто ведае. На рыск я паехала сюды адна, без усяго. Ці-ж я змагу пражыць?”

... Страшна, ня ведаю чаму так. Я ніколі нідзе ня была“.

Цётка Жэні мела ў горадзе невялічкую краму, распачынала гандаль, жыла багата. Жэню спаткала проста. Павіталася і здзіўлена зірнула на Надзю, потым на Жэню, поглядам спытала.

— А гэта хто такая?

— Гэта таварышка мая, паступаць прыехала.

Цётка працягнула Надзі пальцы, глянула на яе яшчэ раз, праказала расьцягнута, нібы так сабе:

— Паначуйце... хутка вы вельмі здружыліся...

А ў Надзі ад слоў гэтых і ад погляду цёткі адразу ў камячок згарнулася радасьць, нарадзілася жаданьне ўцячы адсюль.

Спалі абедзьве на адным ложку. Пасьля дарогі спалася добра, і праснулася Надзя толькі, як застукалі за сьцяной талеркамі і пачуўся говар.

— Жэня прыехала?

— І сяброўку з сабой прывезла. Добра, што сама жыве, дык яшчэ й сябровка пачынае вазіць. У мяне не заезджы дом, трэба ведаць гэта.

Надзя чула гэтыя словы, і крыўда вялікая поўніла сэрца. У галаве пасьпявала думка.

„Устану, апрануся і пайду адсюль, мо' знайду дзе начаваць“.

І як напіліся чаю, Надзя ўзьдзела на руку клунку.

— Навошта ты бярэш яе? Хай ляжыць, начаваць-жа тут усё роўна будзем.

— Не, я да знаёмых студэнтаў зайду (зманіла). Дзякую за кватэру.

Эноў гаспадыня падала пальцы пры прашчаньні. Жэня выйшла правесці.

— Нашто ты клунку ўзяла? Ці-ж будзеш з ёй хадзіць?

— Нічога. Я адразу да знаёмых. У вас нельга начаваць, навошта турбаваць цётку.

— А якія гэта турботы? Хата цэла будзе. Ці мала ў нас дома людзей начуе? Прыходзь і жыві.

— Гэта дома, а ў горадзе людзі ня тыя, цесна тут. Я ў знаёмых студэнтаў пераначую, пакуль інтэрнат дадуць. Падзякуй цётцы за кватэру, а то ня было-б дзе й прытуліцца ноччу.

Х

У канцэлярыі рабфаку Надзі сказалі.

— Вы надта спазьніліся, усе мейсцы запоўнены. Але схадзеце да дэкану рабфаку, да профэсара, пагаварэце з ім.

Моўчкі выслухала, ні слова ня кажучы, выйшла. Болью сьціскала галаву думка.

„З дому чуць вырвалася, грашмі ячэйка дапамагла, усё, каб вучыцца, а тут позна. Як ня прымуць, што-ж тады? Без кватэры, без капейкі грошай“.

Назаўтра дэкан рабфаку, старык-профэсар, уважліва выслухаў.

— Думаеце, адна вы? Багата так едуць, шмат ужо прынялі. А вы вельмі позна, хоць-бы трохі раней, тады-б... А то ж вельмі позна. Ня можам прыняць, вы ня зможаце дагнаць курсу. Адкладзеце на наступны год.

У Надзі вакол сэрца намотвалася і крыўда і злосьць.

— Адкласьці? А вы ведаеце, як лёгка мне гэта зрабіць, як лёгка было вырвацца з дому? Чаму аб гэтым ня пытаеце? Раней я не магла вучыцца, а зараз рабфакі для нас збудаваны, я павінна вучыцца ў рабфаку, а не адкласьці.

— Ведаю, што рабфак для вас, таварыш, вы будзеце вучыцца ў ім, але позна ў гэтым годзе, нельга прыняць.

— А я кажу, што налета мне яшчэ пазьней будзе, не магу адкласьці, не паеду назад.

Захацелася ўсё-ўсё выказаць гэтаму чалавеку, каб ён зразумеў яе жаданьне, каб дапамог. І, перабіваючыся ад хваляваньня, баючыся не сказаць усяго, гаварыла яму:

— ... Дома нікога пісьменнага, адна на ўсю вёску пісьменная дзяўчына. Я настаўніцам бялізну мыла, грады палола, каб толькі вучыцца. У сэмінарыю ня прынялі, малакроўная я была. Зараз я парашыла сваё ўзяць, за мяне ячэйка, ячэйка паслала, грошай на дарогу ячэйка сабрала, каб вучылася я, а не назад эхала. Бацькоў, усяго ачуралася з-за гэтага... Зараз нічога ня маю, ні грошай, ні кватэры і назад не паеду!

Слухаў, углядаўся ў яе. Ківаў галавою.

— Ну, добра, добра. Мы ўсё магчымае зробім, хоць позна, вельмі позна ўжо. Зробім як-кольвеч. Я параюся з прэздыдумам, зайдзеце праз дзень, пакуль я дагаваруся.

Словы— „мы ўсё магчымае зробім“ — зарадзілі ўпэўненасьць.

„Немагчымага няма нічога. Усё можа зрабіць чалавек, калі захоча, усяго можа дасягнуць“.

Думала гэтак Надзя і не магла ўявіць сябе едучай дадому, ня прынятай у рабфак.

Прайшоў цэлы дзень яшчэ. У трэці раз прыйшла ў сад на знаёмую лаўку. Перамагаў сон, але спаць легчы пакуль нельга было, у саду было багата людзей, і ночы ў саду на лаўцы доўгія, марудныя.

Пайшла па вуліцы. Ідучы, хацела адгадаць сваё заўтрашняе, забыцца на мінулае, на сёнешняе. На вуліцы было цёмна, мала людзей. Вялізныя дамы, аблезлыя, задрыпаныя, глядзелі на вуліцу пабітымі вокнамі. Холадам несла з іх, ад пабітых вокан, ад сьцен аблезлых, высокіх веяла жудасьцю. Страшна рабілася, калі ўяўляла сябе адну ў горадзе.

Сярдзітае жыцьцё ў горадзе, цяжкае, ня любіць слабых горад,—завалачэ, расплюшчыць, сьціснуўшы ў каменных грамадах сваіх. Кожнага сьцісьне, зробіць напружаным жыцьцё кожнага.

А вуліца рабілася цямнейшай, і здавалася, што з-за кожнага рогу дому, з-за кожнае брамы выглядае нехта страшны, злосны, мерыцца схапіць кожнага, хто забрыдзе туды.

Вярнулася ў сад.

Сядзела на лаўцы, абапёршыся на сваю неадлучную клунку, харчы, адзежу і пасьцель. Стомленасьць і позьні час параджалі жаданьне легчы, выпрастацца і моцна заснуць.

Драмала. Угары над галавою ціха-ціха шапацела лісьце дрэў, поўзаў ціхі, роўны гул. Ёй здалося Надзі, што сядзіць яна ў сябе дома, у лесе за каровамі і слухае, як гамоніць луг, як ласкава шэпчуць лісьцем алешыны ёй пра радасьць дальною. Шэпт лісьцёвы і гул ціхі, роўны параджалі спакой, дава і магчымасьць абдумаць сваё становішча. Ёй з думамі роўнымі зьявілася рашучасьць цьвёрдая ўсё зрабіць,—а застацца тут і вучыцца.

Цёмра. Угары паўзуць цёмныя васеньнія хмары. Хмары сыплюць дробным частым дажджом. Нікога ў саду. Ад дажджу і наляцеўшага ветру мацней загуло ў гары, мацнейшым зрабіўся шэпт лісьця, адна за другой пачалі падаць з дрэва на зямлю, на Надзю буйныя вадзяныя кроплі. Кроплі праймалі наскрозь тонкую вопратку, і з кожнай кропляй уздрыгвала Надзя. А ўгары пачало шаптаць лісьце нешта сумнае, напаміла Надзі яе маленства халоднае, мокрае ўвосень у лесе, і ў шапаценьне лісьця ўпляліся думкамі вобразы перажытага цяжкага дзяцінства. Дождж ня сьціхаў. З дрэў усё часьцей і часьцей тоўстымі кроплямі падала вада, і загэтым раз-по-разу дрож ахапляла цела.

Успомніла, што недалёка, на сярэдзіне саду, ёсьць будка-крама, дзе пад стрэхай можна схавацца ад дажджу. Пайшла туды.

Доўга, без канца доўга цягнецца ў саду ноч. Хочацца спаць і нельга заснуць. Халодна. Трэба альбо хадзіць, тады цяплей будзе, альбо легчы, скурчышыся на дошках ля дзвярэй будкі, і старацца сагрэцца. Скурчылася, прытуліўшыся да дашчанай сьцяны, дыхае сабе ў запузуху, каб сагрэць сябе, і

ўяўляе, як прамерзьне за ноч і будзе доўга дрыжэць заўтра раніцою. Цяплыня агортвала цела, сон браў сваё, а ў галаве ўсё маячыла думка аб заўтрашнім.

Раніцою, узьняўшыся чуць сьвет, доўга хадзіла Надзя па вуліцы, сагравалася, доўга сядзела ў саду на лаўцы, пакуль пайшла зноў да дэкана.

У пакоі з дэканам сядзеў яшчэ адзін. Увайшла і бяз слоў стала ля стала.

— Сядайце. Ну, можам парадаваць вас. Доўга раіліся, як зрабіць, і парашылі прыняць вас. Трэба будзе падцягнуцца, дагнаць курс свой. А цяпер ідзеце работаць. Я скажу, каб дзяўчаты далі вам мейсца ў інтэрнаце. Цесна ў нас там, але як-кольвеч разьмесьцім і вас.

Вечарам з дзяўчынай, з якой за дзень пазнаёмілася, прыйшла ў пакой інтэрнату. Невялікі. Ля сьцен і ўсяродку адзін ля другога ложка. У пакоі цесна, душна. Насустрач узьняліся дзяўчаты, загаманілі.

— Вось тут яе зьмесьцім, бліжэй да печы, а Марусю да дзвярэй трохі—і абедзьвюм добра будзе.

Адкуль-та зьявіліся козлы, тры дошкі, салома, а праз дзесяць хвілін, побач з другімі, ложка новы.

— Вось і ўсё, пачынай жыць пабуржуйскаму.

— Ха-ха-ха!

І хацелася Надзі сьмяяцца без канца, хацелася аддзякаваць чым-кольвеч таварышак, сказаць ім багата-багата добрага, ад сэрца.

XI

Гора ўсё можна выплакаць, можна сьмехам рассыпаць яго, можна выпяць песьнямі, можна згубіць па старонках у кнігах.

Надзя прышла ўзлаванай. Кінула кнігі на ложка, лягла, рукі пад голаў. Погляд упіўся ў адну кропку на столі. Не хацелі вочы аглядаць пакою. Ведала, што на вокнах кнігі, шыткі, што ля ног яе тумбачка, дзе часам хлеб ляжыць, а зараз засохшыя крошкі. А ад усяго пакою аддае холадам, пустэчай—ад абадраных сьцен, аблупленай столі, разьбітай шыбы ў вакне.

Пустэча, пустэча заўсёдышняя, і хоча яна зарадзіцца ў душы, часамі пробуе.

— Ха-ха-ха!

Таварышкі глянулі на Надзю.

— Ты чаго гэта?

— Так сабе.

І зноў з поўгадзіны ўсе маўчаць.

— А ведаеце, чаго мне хочацца сёньня?

— Ну?

— Сыраквашы міску з бульбай, паранай, або варыва ды хлеба скібу... Э-э-х!

— Бач чаго захацела! Таму і сьмяялася?

— Не.

— А чаго-ж?

— Я ўрокаў шукала сёньня.

— Ого! Сама шыбка граматная, урокі даваць сабралася.

— А чаму-ж, рабфак канчаю... Зайшла да аднаго нэпмана, тоўсты, чужь дыхае, два сынкі здараўцы. Я аб уроках спытала, а ён чай пасадзіў піць, добры які, ды распытвае ўсё. Як жывяць?—пытае, а я яму: велікалепна. Як з харчамі? Добра, кажу, хлеб сьвежы заўсёды, чорствага ня бывае. А чаму? А таму, што не пасьпявае зачарствець. Пачаў расказваць, як сам вучыўся, шкадаваць нас, дык я ўзлавала, ды такое з яго запрасіла, што ён аж устаў, а я й кажу: калі шкадуеце, што цяжка нам, дык не шкадуйце плаціць.

— Ха-ха-ха!

— І што-ж?

— Нічога ня выйшла... Есьці хочу.

— Чакай. Сьцёпка пайшоў згаварыцца на станцыю, каб нам далі вагонаў пяць дроў пагрузіць, заробім і заживём.

Зноў ціха ў пакоі. Кожная з кнігай, з сваімі думкамі цяжкімі, балючымі. Надзя ведае, што ў куце, на ложку лежучы, кусае зараз сабе губы Ганка да крыві і ўздрыгвае ад болю нутранага. Хворая яна. Да рабфаку на запалкавай фабрыцы работала, ня лепш жыла, а зараз тут. Ведае Надзя і тое, што пры ўсіх Ганка самая вясёлая дзяўчына. Як пачнуць часам ляяць, зыйшоўшыся, яны ўсё на сьвеце, усё жыцьцё сваё і вучобу, з-за таго, што няма часам хлеба, што стыпэндыйнай пацукоў не пракорміш, тады Ганка пачне апавядаць пра выпадак

які з жыцця цяжкага чыйго, аб сваім не гаварыла ніколі, ды так апавядае, што сьмяяцца пачынаюць усе і забываюцца на жыццё сваё, над цяжкасьцямі ў ім сьмяюцца.

А зараз Ганка моўчкі ляжыць. Вясёлая яна тады, як усімі апаноўвае смутак.

Надзя з першага дня да Ганкі пацягнулася. Адразу зыйшліся, блізкія, свае сталі. Зараз Надзя думае аб ёй.

Ціха. Нехта стукае ў дзьверы.

— Можна.

— Кацялок у вас, дзяўчаты?

— У тумбачцы, а навошта?

— Гароху купілі, гушчу варыць будзем, запрашаю ў госьці.

— Абавязкова прыдзем, варэце хутчэй толькі.

Сьценка адна ў пакоі з фанеры. Чутна, што робіцца ў суседнім. Там гоман некалькіх хлопцаў разам.

— А патвойму не?

— Не!

— Дык чаму-ж так, усё-ткі? Учора прадналог завялі, сёньня гандаль вольны, новых буржуяў, а заўтра яны нас і за горла сьціснуць.

— Ня пужайся толькі, ня сьціснуць.

— А ты не спужаешся? Ты скажы, чаму так? Чаму было гаварыць нам учора аб роўнасьці, а сёньня пладзіць буржуяў, плаціць сотні рублёў у месяц спэцам?

— Калі трэба,—заплоцім і тысячу.

— Заплоцім? Разумею... Дык навошта было гаварыць, замазваць вочы?

— Хто замазваў, калі?

— Мы, самі.

— А ты ня ведаў, што, каб была матар'яльная роўнасьць, трэба мець нешта, на чым-бы строіць яе, а ў нас гола, пуста. Купіць спэца трэба, трэба і плаціць яму. Не заплоцім—машыны стаяць будуць, а ты-ж яшчэ не навучыўся ля іх арудаваць. Будзем сваіх мець, купляць іх ня трэ' будзе.

Сьціхілі.

— Біліся, крычалі, што ўсё пановаму будзе, новае жыццё, лепшае, камунізм, а на справе з голаду пухнем самі, абарваная, усё разбурана...

Нехта стукнуў кулаком па сталу, вылаяўся.

— Чаго лаешся, хіба ня так?

— Ды ня лаяць цябе грэба, а... Стралялі на фронце такіх, паніку наводзіш. Каб хто яшчэ казаў, дык ня крыўдна было-б, а то свой. Ты, ты сам не гаварыў хіба аб роўнасьці, аб камунізьме, ці мо' цябе абманулі таксама, мо' чакаў, што новае жыцьцё табе на сподачку паднясуць?

І ліюцца адно за другім словы, здаецца, што парашыў нехта ўсё выказаць, каб нічога ў душы не засталася, каб толькі зразумеў другі.

У словы ўрываецца разам з сьвежым паветрам гамонка вясёлая. Ёй насустрач узьнялася з ложкаў.

— Ну як, што новага?

— Паваявалі, і ня пяць, а цэлых сем вагонаў грузіць даюць нам. Заўтра пасьяла абеду трэба пачаць.

Ганка спрэчкі за сьцяной слухала, хвалявалася. Зараз стукнула ў сьценку кулаком, закрычала.

— Навіна, таварышы, кінце спрацацца, сюды хутчэй!

Узьнялася з ложку Надзя.

— І ў мяне навіна. Умову з ЦРК зрабіла, паград лапіць мяшкі ўзяла, грошы ў чырвонцах, за кожны дзесятка.

— Ха-ха-ха! Ну, чым ня жыцьцё? Знай жыві і вучыся.

— І ў мяне навіна. На тым тыдні дадуць нам з фін-аддзелу акладныя лісты разносіць нэпманам. Прыдзем, і вось, вашай мосьці за сытае існаваньне, каб ня вельмі, сюрпрыз.

— Сюрпрызы разносіць, значыць, будзем.

— Ха-ха-ха!

XII

Па Мачулках папаўзьлі плёткі.

Раніцай ля калодзея сказала Гарпіна Маланьні:

— Ці ня чула? Прыехала дачка Язэпава з Менску, больш двух год, як ня была дома, пахудзела, просьценька гэтак апранута, горш за нашых дзяўчат. Кажа—вучыцца, а хто-ж яе ведае, там-жа голад такі, і бацькі нічым не памагалі, а трэба-ж было і пад'есьці, і надзець што...

— Дык як-жа жыла?

— А хто яе ведае, маладая яна, усяк можа жыць.

— Мо' камуністка яна?

— А то-ж як! І тут-жа была з кумсамольцамі...

Словы, кінутыя нібы так сабе, нарадзілі плётку, і паўзла яна па вуліцы, ад прызбы да прызбы.

— Шу-шу шу... Язэпава Надзя ў Менску... без капейкі грошай ухітраецца жыць... Шу-шу-шу... Маладая, здаровая дзеўка, дзе-ж у горадзе такая пражыве бяз гэтага... Шу-шу-шу... А сёння, як паабедала, дык з-за стала, як нехрысьць, устала... Такой што, ці-ж дэва, што да гэтага дайшла, калі ўжо на бога забылася, дык... Шу-шу-шу... Дык кажудь-жа, у іх так і заведзена. Шу-шу-шу... Каб дачка мая так, дык і ў хату яе ня пусьціла-б, адраклася-б ад такое дачкі... Шу-шу-шу...

Коціцца плётка ад хаты да хаты, наматваецца ў кожнай хаце, у кожным куце што-кольвеч новае на яе. Расьце клубок, павялічваецца, пагражае забытаць, задушыць Надзю.

А на загуменьні ў Язэпа, дзе бяровеньне ляжыць, кучкай сабраліся дзяўчаты і хлопцы і ўважліва слухаюць словы Надзіны, з гораду прывезеныя.

— ... Раней ня вучыліся такія, як мы, дый школы такой ня было. Вучылі купцоў ды буржуяў, а зараз трыста чалавек на рабфаку і ўсе ці з гораду, з заводаў, ці з вёсак, як я. Ё вучаць нас, і стыпэндую даюць яшчэ, на харчы, а як не хапае, дык зьбяромся—ды на вакзал дровы грузіць і ці яшчэ якую работу, і жывём.

— У вас усе, мусіць, камуністыя?

— Не, ня ўсе, але як пабудзеш там, дык зробішся камуністым.

— Дружна жывуць... А ў нас, што ні сьвята, дык вечарынка, самагон, і ніводнае вечарынкi ня было бяз бойкі. У тую нядзелю Мікіту галаву разьбілі, а Міцю Мікалаевому нехта нажом руку парэзаў... Нічога няма ў нас...

— А вы самі чаму нічога ня зробіце?

— Дык што-ж мы, ня ведаем нічога, газэт няма.

— Газэт? Дык вы-ж бы падгаварылі Васіля, пайграў-бы вечар адзін на газэты і глядзі на колькі было-б.

— Дык, яй богу-ж, можна так. Васіль згодзіцца, ён з намi лепш, як з другімі, жыве. У суботу давай вечарынку.

— Ё п'яных нікога на вечарынку.

— Нікога.

Праз два дні сабраўся ў хаце Язэпавай сход. Душна ў хаце, цёмна, цесна, пахне кіслым, пахне дымам табачным.

Надзя ля стала паміж старых. З-за стала сельсаветчык гаворыць сходу:

— Зьбіраецца вы ўжо колькі раз. Трэба вырашыць, як зрабіць, ці на пасёлкі, ці на хутары пойдзеце?

— Чаго парашаць, парашылі ўжо.

— Вядома, на хутары.

— А хто-ж гэта парашыў, а мо' на пасёлкі?

— Ідзі на пасёлкі.

— І пайду, і ты пойдзеш.

Потым разам хата закрычала, замахала рукамі, загаманіла па куткох, на палацях. У Надзі вочы вугальком на людзей, на сельсаветчыка, выраз твару якога казаў: мне ўсё роўна, што хочаце.

— Ці можна мне сказаць?

— Граждане, слова хоча Надзя Язэпава. Ціха!

— Ціха, ну чаго раскрычаліся?

Надзя пачала гаворыць—стала ціха ў хаце.

— Зямлю ўпарадкаваць ня простая рэч. Ня так сабе трэба вырашыць хутар ці пасёлак, а абдумаць. На хутары ты адзін, як кол ў полі, а на пасёлку вас пяцёра, вось і разумей, дзе каму лепей.

— А як-жа патвойму?

— А памойму, табе, дзяцька Яўмен, на пасёлак лепей.

Ззаду закрычаў нехта:

— Наўчы свайго бацьку...

— Наўчу й цябе, ня больш, здаецца, за яго ведаеш.

— А памойму хутар.

— Давай палічым.

Друг супроць дружкі сталі: Надзя з алоўкам і паперай і стары Яўмен. К сталу паперліся ўсе, глядзяць, што будзе.

— ... Чатыры дзесяціны, а выйду я, уся зямля пад бокам... Жыта пасею, бульбы, лёну крыху, як-кольвеч і на каня ўзаб'юся.

— Не ўзаб'ешся на каня адзін на хутары. Пажывеш і сыны ў парабкі пойдучь. Ну, колькі ты жыта пасееш? Колькі з дзесяціны зьбярэш? Ну і лічы. Вось на харчы не хапае, прыкупіць трэба, а на каня дзе?

— А ты ўраджай надбаў, нізкі ў цябе.

— Падбаўлю. Ну і глядзі, што-ж?

- Дык як-жа?
- А так, што адзін ніколі каня ня купіш. Калі-ж сойдзецца вы пасёлкам удваіх хаця, дык лягчэй купіць аднаго каня, а зямлі ў вас—акурат аднаму каню работы. І другое купіць што, памагчы адзін другому.
- А як ня сойдземся?
- Сыйсьціся можна. Памагаеце-ж вы адзін другому цяпер.
- Дык яно так, чаму не паможаш...
- Яўмен стаяў ля стала, вачмі шукаў чагось у хаце.
- Ззаду зноў закрычаў нехта.
- Грамацейка! У свой бок падлічыла, за сваё цягне. Па-а-сё-лкі!..
- На хутары я больш зьбяру, чым на пасёлку тваім.
- Ну і зьбірай, а мы на пасёлку болей зьбяром.

XIII

Камень на марозе стыне. Холад праз камень у пакой прабіраецца, і глытае астылы камень цяплыню. Ля групкі дзівальная па пакою сядзіць, падкладае дровы. Як гараць дровы, цёпла, прыемна ля групкі, а ноччу будзе холадна ў пасьцелі.

У пакой прыйшла Ганка, моўчкі трохі пастаяла ля печы.

— Сволачы... прасіла кніжак даць, не даюць, а сёмінары падрыхтаваць трэба... А тут халодна... Хутчэй-бы лета зноў, хутчэй-бы адсюль...

- Скора пройдзе зіма, і ня надта лютая яна ўжо.
- Лютая... Каб лютая, дык і зусім-бы прапалі, а яшчэ клапы кусаюць.
- А я супроць клапоў надумала сродак верны.
- Які-ж гэта?
- А вось пабачыце.

Адкінула з ложку падушку, сяннік. У шчыліны на ложку, дзе кучкамі сядзяць клапы, насыпала пораху, к пораху паднесла запалку.

- Вось так, узарваць іх.
- Фугасам.
- Нехта пастукаў у дзверы.
- Заходзьце.

На ложку з дзірак пыхае полымя язычкамі. У дзвярках здзіўлена спыніўся профэсар, дэкан рабфаку.

— Што гэта вы робіце?

— Ваюем з клапамі. Парылі вадой, нічога не памагае, дык мы порахам іх, ня вытрымаюць, апаліць.

Сеў. Вочы поглядам ловяць твары дзяўчат, углядаецца ў твары іхныя, погляд не адрываецца ад ложкаў, стала. Вочы старыя часта міргаюць.

— Як жывяце вы?

— Велікалепна, толькі халодна трохі, але хутка вясна і сонца будзе ўволю. Ну, а клапаы задумалі наведаць нас, дык мы іх, як бачыце, порахам. Весела ў нас, добра.

— Велікалепна?

Пытае здзіўлена профэсар.

— Як-жа гэта велікалепна?

Здзіўлена на яго пазірае чатыры пары вачэй.

— А што-ж, хіба дрэнна нам? Да рабфаку жылі горш мо цяплей крыху, дык затое гразьней, цямней было, а тут...

Што тут, так і не даказала Надзя.

Профэсар гаворыць нешта сабе пад нос. Не разумее ён, як такое жыццё можна назваць велікалепным.

— ..Велікалепна!.. Халодна, цесна і... велікалепна. Клапы і велікалепна...

У хату ўвайшла пятая, на стол паклала кавалак чорнага хлеба.

— Ну, павячэраем, купіла цэлых тры хунты хлеба і селядзец.

Шчупае вачмі профэсар хлеб чорны з асьцюкамі, глёўкі, пазірае на вясёлыя твары дзяўчат.

— ... Велікалепна... такі хлеб і велікалепна...

— Налета бялейшы будзе, а зараз і гэты добры.

— Налета? А ці варта дзеля налета есьці сёлета хлеб з асьцюкамі?

— Панашаму, варта. Сёння—горш, затое заўтра—лепей. Ё маўчыць профэсар, разьбягаюцца вочы ад здзіўленьня.

— Не разумею, не разумею я, як можна вучыцца ў такіх умовах, трудна мне зразумець гэта, хоць і бачу, што так. У мае часы ў унівэрсытэце ня так жылі і то губілі сілы, а...

— У вашы часы нас ня было ў унівэрсытэце, а зараз ёсьць.

XIV

Надзя два разы прайшла паміж стулья, хацелася закрунуць Жэню, пагаварыць з ёй. Жэня зьмеціла, загаварыла першая.

— Надзечка!

— Жэня!

Высокая. Шчокі і нос напудраныя, ад пудры ружовыя. Нахварбованыя губы. Гаворыць цягуча, ломана.

— Я, ведаеш, пазірала, пазірала, чуць пазнала цябе. У мяне столькі знаёмых тут. Надакучылі.. Я так рада табе. Хадзі сядзем, пагаворым.

Надзя доўга ўглядалася ў Жэню. Хацела знайсці ў ёй што-кольвеч блізкае, сваё, ад рабфаку, і знаходзіла толькі голас знаёмы, даўнейшы, а другое ўсё-ўсё было чужым, далёкім.

Сядзелі ў цёмным кутку. Цёлая куча пытаньняў. Жэня ў сваіх трымае рукі Надзіны, сьціскае іх і гаворыць-гаворыць без канца, сьпяшаючыся, каб усё сказаць. І ў струмені слоў знікла Жэня напудраная, нафарбаваная, паўстала Жэня даўнішняя, якую ведала першы год у рабфаку.

— ...Я прстая, з адчыненай душой была, думала, і тут такія людзі, як у нас, думала, у кожным можна тут знайсці чалавека свайго, блізкага. Ты-ж ведаеш, якой даверчывай я была... А горад падманіў мяне, падманілі людзі, і цяпер я ня тая, што раней была.

— Так, я гэта бачу.

— Жыву, як і тады, у цёткі. Чаму ты не зайшла да мяне? Не схацела? А ў мяне заўсёды так весела. Прыходзіць багата моладзі, хлопцаў і, ведаеш, я ўтвараю ім помсту, усім, усім, бо я ім верыла, у іх шукала чагось... Хай ведаюць цяпер. Я хоць трохкі, але кожнаму з іх зраблю балюча. Мне ў цёткі добра. Я задаволена добра матар'яльна, сытая, але сум грызе мяне заўсёды, не здаволю сябе я нічым, месца сабе не знаходжу ніяк. Ведаеш, абрыдзелі ўсе знаёмыя, хочацца часам вылаяць-вылаяць і выгнаць усіх вон, за дзверы. Я-ж ведаю, чаго яны приходзяць, чаго шукаюць ува мне, чаму кампліменты кажуць, словы розныя. Ні адзін з іх не кахае мяне пасапраўднаму, а так, да часу. Я верыла калісь ім, кахала, а яны... Затое цяпер так брыдка ўсё... Цяжка, цяжка, каб ты ведала, Надзечка!..

— А навошта ты робіш усё гэта, калі цяжка, калі абрыдзела? Ты выбачай мяне, не мая гэта справа, але хіба можа наша студэнтка рабіць усё гэта, закінуць лекцыі, усё і аддаваць час увесь „помсьце“ гэтай тваёй?

— Я сама ня ведаю, чаму раблю гэта. На рабфаку, як была, ня было гэтага, я кахала тады, і зусім нешта другое было, а ў унівэрсытэце пачалося. Там зусім нейкія і людзі другія. Жыву я яшчэ сярод гэткіх... Зацягнулі, прывучылі да ўсяго гэтага. А як хочацца не дараваць ім.

— Так. Але нашто ўсё гэта табе? Зараз вучышся, скончыш, дык там праца, новае жыццё. Кінь. Сама ты кажаш, што абрыдзела ўсё, цяжка, дык чаму-ж ня кінуць?.. Ведаеш, Жэнька, я сур'ёзна, кінь іх усіх, і цётку, і ўсіх, бо гэта-ж старое, гэта балота, яно зусім зацягне цябе, калі ня вылезеш зараз, кінь. І ў нас моладзі багата, і ў нас весела, у нас сапраўдная вясёласьць, ад сэрца, а там усё для выгляду толькі, для другіх. Пераходзь да нас у інтэрнат, будзем разам жыць, работаць.

І пачала гаварыць пра жыццё рабфакаўскае, пра цяжкасці, пра тое, як перамагалі іх. Жэня слухала, лавіла словы Надзіны, нібы чалавек, які мучыўся ад смагі доўгі час, потым дарваўся да раўчука з чыстай сьцюдзёнай вадою і ніяк ня можа адарваць ад яе губ засмаглых.

— Мне так добра сёньня, я так рада, што спаткала цябе, што хоць на адзін вечар пазбавілася іх... Вы лепш за мяне жыцце, лепш.

— А можна-ж назаўсёды пазбавіцца ўсяго гэтага, лёгка гэта, толькі каб ты захацела.

— Я падумаю. Цяжка мне... Я кіну, усё кіну і пайду да вас. Толькі падумаю...

Разышліся познай ноччу. Перад Надзям усю дарогу паўставалі два вобразы Жэні. Адзін—простая шчырая дзяўчына, якую пазнала ў цягніку, якую ведала год у рабфаку, і другі—дзяўчына ў шляпцы, апранутая барышняй, зусім другая.

„Чаму так? Што прымусіла яе зрабіць гэта? Яна магла быць чалавекам, работаць, а зараз, калі не адратуе хто, яна, як чалавек, для нас прападзе... Яе зацягнула балота, у якім жыве ўвесь час, адна яна з ім управіцца не магла“.

Паўзлы па небу хмар кавалкі, хавалі месяц сабой, паўзлі па зямлі ад таго цені чорныя.

Дома Надзя ўсё расказала Ганцы. Расказала аб Жэні даўнішняй і цяперашняй. Ганка слухала, потым гаварыла сама.

— Я даўно, даўно ў самым гэтым жыцьці, шмат ад яго нацярпелася, добра пазнала яго. Жыцьцё шліфавала мяне і часам з вельмі вялікай болью зразала з мяне розныя лішнія, непатрэбныя мне наросты. Часта не хацелася гэтае болі, часам думалася, што лягчэй у жыцьці ісьці з заплюснутымі вачмі, куды павядзе яно, але заўсёды неяк не падавалася гэтаму я і, здаецца, добра зрабіла. А цяжка, трудна спачатку. І ты, памятаю, таксама прыехала сюды простая, з адчыненай душой, гатовая ўсё ўзяць ад гораду, усё, што ёсьць у ім.

— Так, так. Мне хацелася як мага больш узяць ад гарадскога жыцьця культуры.

— Ты і бярэш, бярэш і жыцьцё і культуру. Бярэ іх і Жэня, але зусім другое і жыцьцё і другую, гніючую культуру яна бярэ. Горад не аднолькавы, не аднолькава і жыцьцё ў ім. Новае жыцьцё з старым вядзе барацьбу. Калі ідзеш па вуліцы, гэтае барацьбы ня відаць. Сад, дамы, вуліцы—усё нібы таксама, як і раней, а вазьмі кожную вуліцу, кожны дом, паглядзі ў нутро іхняе—і зьмеціш гэтую барацьбу на кожным кроку.

Дзьве сілы вялізныя змагаюцца. Адна сіла маладая—толькі-толькі што нараджаецца, другая—адмірае і, як кажуць, мёртвы хапае жывога. Старое хапае ўсякага, хто даверыцца яму, і зацягвае сабой. У старога сіл становіцца з кожным днём меней. У новага большае сіл. Кожнага чалавека завуць да сябе гэтыя сілы, яны падносяць сваё ўсё, што маюць на паказ, і чалавек хапаецца ці за новае, ці за старое, трэцяга няма. Трэба стаць на бок аднае з гэтых сіл, ці тут, ці там і ці памагаць старому, грузнучы з ім, ці жыць новым. А пасярэдзіне станеш, дык расьцісьне. Ёсьць такія, што і старога ім шкода, і новага, лепшага хочацца, і хочуць яны прымірыць новае з старым. Такія ў нашы часы гінуць задарма, нічога не зрабіўшы для новага жыцьця, яны толькі перашкаджаюць работаць тым, хто з новым. Ёсьць багата такіх расьціснутых, іх цісьне з двух бакоў, і расьцірае... Жэня, мне здаецца, яшчэ ня зусім пагрузла ў старое, і яна хоча, як відаць, жыць новым. Калі яшчэ ня позна, трэба выцягнуць яе адтуль. У наш кацёл яе трэба, за год выварым усё старое, яго ў ёй яшчэ мала.

— Яна пойдзе за намі. Ведасц, бывае ў чалавека такі момант, калі ён на раздарожжы стаіць, калі яшчэ не абраў сабе цвёрдага дарогі, не парашыў, куды пайсьці. У такі момант патрэбен толькі маленькі штуршок, і чалавек пойдзе, куды яго штурхануць. Вось і з Жэняй так. Яна на раздарожжы зараз. Трэба толькі пайсьці, узяць за руку яе і павесці, і яна пойдзе да нас назаўсёды ўжо.

У гаворцы няпрыкметна прайшлі гадзіны кароткае летняе ночы. У пакой з двара падглядала ўжо шэрае раньне. Праз шчыліны між шыб ваконных і рам сыплецца ў пакой дробным белым пясочкам сьвятло і чым болей сыплецца яго, тым сьвятлей у пакоі.

— Як хутка разьвідняе.

— Хутка. Толькі што зусім-зусім было цёмна, на зямлі панавала яшчэ ноч, а зараз дзень нібы паглынуў яе, яна зьнікла. Гэтак і ў жыцьці. Усё старое зьнікне, як знікае адыходзячая ноч, і аб ім застаюцца толькі цяжкія ўспаміны. Як абавязкова будзе сёньня дзень, мы гэта кажам, ведаючы законы астраноміі, так абавязкова, па законах разьвіцьця грамады, і ў жыцьці перамога новае. Дзіўнае жыцьцё, цікавае.

— Ты праўду, Ганка, кажаш. Іменна так. Хіба-ж ня праўда, што яшчэ толькі-толькі што панавала ноч? І я, і ты блукалі ў ночы, нічога ня бачылі, ня бачылі нікага выйсьця. А зараз ноч зьнікла, зьнікла назаўсёды ўжо, назаўсёды... А як добра, Ганка, жыць зараз! Я ніколі-ніколі ня думала, нават ня марыла, што пазнаю жыцьцё так. Мае мары былі аб тым, каб хутчэй дадому з лесу, каб хутчэй сагрэцца, зьсьці што-кольвеч і паспаць да будучага раньня, каб потым зноў гнаць кароў. А калі-б падрасла, зьявіліся-б мары аб тым, каб выйсьці замуж. Можна пакахала-б каго, а можна і так, каб толькі замуж, каб мець магчымасьць хоць як-кольвеч пражыць. Усё жыцьцё пражыла-б так, думаючы толькі аб адным, аб сабе толькі. А калі-б і магла думаць аб другім чым, дык гэта былі-б толькі мары нязбытачныя, бескарысныя. Зараз мне здаецца, што няма чалавека шчаслівейшага за мяне. Зараз перада мной такі шырокі прастор жыцьцёвы. Жыві, работай. Жыві ня толькі для сябе, а для ўсіх, для ўсіх, хто стварыў гэта жыцьцё. Хіба-ж ня так? Рабфак збудаван на сродкі рабочых і сялян. Мы вучымся ў ім, але вучымся, каб работаць пасья, каб потым

усё, што пазнаем тут, аддаць на карысьць ім, і выходзіць, што ня шкода даваць на гэта сродкі, бо даём для сябе іх. Мы скончым, пойдзем работаць, на наша мейсца прыдуць адтуль, з фабрык і вёсак, новыя і зноў будуць вучыцца, каб работаць. А работы! Так багата работы, такое багатае жыцьцё. Цяпер толькі можна жыць пасапраўднаму, у поўным сэнсе гэтага слова „жыць“, можна зрабіць да краёў поўным сваё жыцьцё, зрабіць яго прыгожым.

Я не разумею, як можа, хто хоць крыху бачыць новае жыцьцё, як можа ён стаяць у баку ад гэтакага жыцьця?.. Скончу, паеду ў вёску і ўсё-ўсё зраблю, каб і там шырэйшымі сталі прасторы жыцьцёвыя. Ды яны і зараз шырацца. І работа другой патроху робіцца, і кніжка там дзе-ні-дзе ўжо ёсьць, і газэта. Там, ведаеш, яшчэ досьвіцьце толькі. У нас, у горадзе, раньне ўжо, мы ўжо ўсё добра бачым, а там толькі досьвіцьце яшчэ. Але і ў нас і там будзе дзень скора—сьветлы, яскравы дзень. Як хораша жыць зараз і як хочацца жыць без канца такім жыцьцём!

— Хораша жыць, я ведаю гэта, добра ведаю. На дзясяткі год жыцьця любога самага сытага нэпмана не праяняла-б я дзсятка дзён перажытых галодных гадоў і сёнешніх дзён.

За законам нехта ў вопратцы з чырванню прайшоў, сыпануў у пакой праз вакно пук яскравых праменяў, пырскнуў імі ў твар Надзін, і разам з ёй засьмяяўся радасьцю бязьмежнай новага жыцьця.

(Канец)

Ліпень 1927 г.

* * *

Адцвітаў заход па-над вадою
 Кутасамі жнівеньскіх парэчак.
 Ты прышла знаёмаю хадою
 Да мяне правесьці кары вечар.
 Самавар шумеў мінулай ласкай,
 Як у чэрвені начамі жыта.
 Праглядзелі да залікаў Маркса,
 Гаварылі ціха аб пражытым.
 І калі ноч вытыкала мясяц
 Ё мітусь ландышамі й васількамі —
 Мы на сход чытанае панесьлі,
 Захапіўшы старэнькую маму.
 Завілася радасьць паміж намі,
 І так дзіўна лёгка стала неяк:
 Ё першы раз мая сівая мама
 Пахваліла дружную ячэйку.

.
 Вечар шызы туманамі дыхаў,
 Дзесьці казку рассыпалі струны...
 ... Шалясьцелі пацалункі ціха,
 Ціха шалясьцелі пацалункі...
 Ё першы раз так плакала гітара,
 Як ад шчасьця толькі плача маці.
 Ё вокнах вечарыўся вечар кары,
 „Рэволюцыйная“ зьвінела ў хаце.
 І калі усход гарэў малінай—
 Аб каханьні незнарок сказала...

 Прахадзілі шызаю далінай...
 Я цябе праводзіў да вакзала.

С. Фамін

* * *

Сіняй ноччу, ў месячную замяць,
Дзе гараць ваўчыныя агні, —
Дуб самотны замахаў рукамі,
Глянуўшы на зрэзаныя пні.

І стагнаў, і галасіў ад гора...
А пасьля, як замяць аддзьвіла, —
Нехта ехаў высечаным борам,
І жалобна плакала піла.

Маладзік пагнуўся кветкай бэзу,
Паглядзеў, стуманіўся і зьнік...
А пад дубам плакала жалеза,
І маўчалі зрэзаныя пні...

І калі ад скрыпнуўшых саней
Конь стары прыгнуўся смутнай мордай —
Заваліўся волат-дуб у сьнег
Урачыста, ўзбурана і горда...

Рэху ў пнёх—ня доўга пагалёкаць:
І замоўк разбуджаны прастор.
Быў пахож на могільнік далёкі
Адшумеўшы высечаны бор...

Студзень 1928 г.

в. Пепелеўка.

*Добра напісана —
гэта сьведчыць
лесу нашых
А. Русскі. Хасі'
А. "Літоўка"*

Браўнінг

(Новэля)

Ня спалася ў гэтую ноч Жану Ранваль. У дзіцячай галаве ўставала рэвалюцыйны думак і такая нязвычайная, што балела ў мазгох. Каб быў Жан дарослым, ён-бы сёння або галасіў пажаночаму нястрымана, усім цэлам, або скрыпам сьціскаў-бы зубы і, як мужчына, маўчаў-бы. Але Жан чалавек-дзесяцігодка і пасвойму ўцяміў дзенныя падзеі. Думкі аніак не складаліся ў сыстэму, у поўнае і цвярозае ўяўленьне прадмету думанья. Для таго мо' не хапала вопыту, які поўніць чалавека з гадамі, або матар'ялу для паўнаты ўяўленьня. Толькі і было зразумела: „Татуся забіў чалавек і татусь мабыць памірае... там, за перагародкай, як увосень дзядзька Паўль памёр“. Гэта думка была суцэльная і яскравая. Да яе моцна прыпляталіся абрыўкі многіх думак нявыразнага колеру і малюнкаў на ім. Гэтыя абрыўкі былі зацягнены туманам, які Жан мацаваўся расьсеяць. Але яшчэ горш гусьцеў туман, і на долю Жана заставаліся шумы ў галаве і мукі мысьлі. У вачох расплылася пачарнеўшая пляма крыві на грудзёх татуся. Жан пры гэтым жахліва зморшчыўся і залез глыбей пад здзіравую коўдру. Бязьлітасна сьвідруе маленькія мазгі Жана нейкая дэманстрацыя і бойка на ёй людзей з людзьмі, аб якой казалі ўдзень тья, што ўносілі татуся ў хату з вуліцы.

„Хто зрабіў татусю кроў?.. і такую жахлівую, балючую? Няўжо татусь пойдзе туды, куды і дзядзя Паўль пайшоў... і ўжо ня прыходзіць болей?.. Страшная кроў! Страшная чорная кроў!..“

З гэтымі пытаннямі Жан ня мог задрамаць. І ня дзіўна: незразумеласьць іх сакавітай, усёпераможнай смагай ня проста цікавасьці паліла мазгі і агнёвымі рысамі выводзіла безьліч малюнкаў новай і новай фантастыкі. Жану хочацца цяпер

сядзець ля татуся і пытаць у яго шмат-шмат. У гэтым Жан бачыць паратунак ад усёй атакі балючых думак, паратунак ад самога сябе. Але там, ля таты, сядзіць злосная мама, і яму, Жану, яшчэ з вечару яна загадала: „Спаць!“

У вільготным сваім куточку сутарэньня, між замурзаным з вуліцы вакенцам і пузатай шафай Жан свабодзен сам у сябе. Толькі не хацеў-бы ён такое свабоды. У гэтую пакутную ноч, калі голаў нязвычайна сьвінцом наліваецца, яму, Жану, больш чым калі патрэбен добры татусь. У поўдрэме і нядзіцячай зморы Жан корчыцца, бы ад холаду, варочаецца на сіратлівым ложку і ўпарта не засынае. А на прыгожых дугавых расьніцах павісла сьлязінка дзіцячай крыўды і жальбы.

... У поўзабыцьці вялікі чорны чалавек тарэшчыць вочы... паднімае разам руку і... страляе...

Жан ускрыквае і ўсхапляецца.

„Рэвальвэр... Рэвальвэр!! У татуся якраз гэткі“...

Думкі зьбегліся, бы ў абарону, і сталі ў лад.

... Рэвальвэр... кроў...

* * *

Жахліва і ціха ў сутарэньні рабочага. Поўнач павісла аднастайным бязгуччам хвілін і подыху сьмерці. Яна, заўсёды акуратная, стаіць ужо ў галавах паміраючага Ранваля і нячутнай жалобай сьпявае разьвітальнае „Сон званоў“. Каб чуць хаўтурны яе сьпеў, чалавеку трэба стаць больш, чым маўчаньне, і аслабаніць ад напружнасьці ўсе жывыя і жыцьцёвыя думкі. А гэтае даступна толькі паміраючаму, і паміраючаму павольна, не адразу. Гэта сьпеў радаснай сьмерці над новапрадстаўленай ахвярай. Рытм яго ў сутарэньні паміраючага трымаў аднастайны будзільнік на стале за перагародкай, і рабочы Ранваль ужо падаўся апошняй жыцьцёвай чароўнасьці. Хвіліны разьвітаньня яшчэ належалі жыцьцю і паміраючаму. Ён зусім прыціх, перамог пькучы боль раны і заслухаўся сакавітым і новым па мэлёдыі „Сном званоў“ сьмерці сірэны.

Паміраючы працяжна і глуха застагнаў.

Жан усхамянуўся і высунуў голаў з-пад душнай коўдры. Пачуўся скрып дзьвярэй, і Жан уваскрос ружовай усмешкай. На двор вышла мама і татусь, значыць, адзін. Лёганька шмыгануў Жан да бацькі і пацалаваў яго ў халадзеючыя вусны.

— Татусь... татусь-ка... не памірай...

Убачыў скрыўленую ад болю ўсьмешку бацькі і прыціх з пытаньнем.

— Татусь-ка, баліць табе? Мусіць баліць...

Бацька цяжка падняў пасізелую худую руку і абняў гарачую шыю сына. Ледзьве прыўзняў галаву і падалаваў беленькі лобік пад чорнымі пасмачкамі валасоў.

„І ты думаеш нешта?“—падумалася паміраючаму Ранвалю, пачуўшаму пад вуснамі пылаючы лоб дзіцяці. Па твары ізноў прабегла хворая, але гордая ўсьмешка.

— Думай, думай, сын мой!.. Нам усім неабходна думаць...— сказаў ён ціха.

— Татусь-ка, а які той чалавек і за вошта ён гэту кроў... кажы... кажы хутчэй...

Сказаў і пужліва зірнуў на дзьверы. Ад сказаных слоў задрыжэлі ногі і высахлі сьлюнкі ў пылаючым роце. Камочкам трапыхаючага цела Жан прыліп да рукі бацькі і ўскінуў агонь дзіцячых вочак на патухаючыя вочы дарослага. Бацька раптам уздрыгнуў густымі зморшчкамі нечалавечага болю.

— Ах ты, мой Жан... ты мой Жан... Я ведаў, што нейкія думкі варочаюцца ў тваёй гарачай галоўцы.

— Татусь, хутчэй, хутчэй, а то мама!..

— Не здарма ты пытаеш. Ведай-жа, сын мой... Помніш, я абяцаў табе гальштук піанэра і зрабіць цябе камуністым... Я казаў аб далёкай, рабочай Расіі... яе вольных дзетках... Яны там такія сур'ёзныя, смелыя... Вялікаю зьменай растуць у падмогу бацьком. Гульні іх прыгожыя і разумныя. І ў жыцьці сваім яны ўсе, што дарослыя...

— Дарослыя?!—уздыхнуў Жан і пахіліў голаў уніз. Слова запала ў душу.

— Іх бацькоў не страляюць жандары...

— Татусь! Татусь! Дык цябе жандар?!—Перапыніў узрушаны Жан, нібы раней ведаў, хто ён такі.

А жандар страшны... Ён сёння ў мяне страляў... Я закрычаў, і хто яго ведае, недзе зьнік... А рэвальвэр якраз твой, татусь, такі бліскучы і чорны.

— Жан... Жан... сын мой! Сьмерць, сьмерць чорным варонам рэспублікі!.. Сьмерць насільнікам над чалавекам!.. Досыць выпускаць кроў. Хто мае права адбіраць у чалавека жыцьцё і

яго сям'ю?.. Жан..н... Жан..н.н. Сьме-р..р..ць.. Сьме..е..р..р..ць.. Жан..н..н... Жа..а..а..а.—і апошнія слова патухла на вуснах. Рукі паміраючага сударгава сьціснулі маленькае цьцда Жана. Сын ускрыкнуў. Бацька змоўк і сканаў.

* * *

Два дні і дзеве ночы ў гарачай галаве дзіцяці высьпяваў вобраз жандара. А на другі дзень пасля пахаваньня бацькі думкі запаланіла тупая і гэраічная смага да помсты. Глыбака заселі і краталі дзіцячыя мазгі агністыя і таемныя словы людзей на могілках:

— Далей так немагчыма! За зброю, таварышы рабочыя!! Хто за якую. Сьмерць жандарам буржуазнай рэспублікі!!

Словы гострыя і запальліва сьвежыя нейкай балючай зразумеласьцю рэзалі мазгі сына рабочага. Жан хадзіў, нібы ўчадзеўшы, не знаходзячы прытулку ні ў хаце, ні за хатай, ні ў гульнях, ні ў кніжцы. Чад помсты змыў усе думкі і заставіў у галаве толькі палкую злосьць на вялікага чорнага жандара з рэвальвэрам. У вуху толькі і зьвінела:

— Сьмерць жандарам буржуазнай рэспублікі!.. За зброю, таварышы рабочыя!

І ў вачох гордай веліччу закрасаваў маленькі бліскучы рэвальвэр з чорным адценьнем. Самі сабой у Жана сьціснуліся кулачкі. Жан пойдзе шукаць і адшукае вялікага чорнага чалавека—жандара. Толькі-ж дзе рэвальвэр? Як дастаць яго? Прыпам'януў Жан, як калісьці аднойчы тата клаў рэвальвэр пад сяннік сваёй пасьцелі. Ён якраз такі, з якога страляў у яго, Жана, чорны чалавек у тую жаклівую ноч. Цяпер Жан ведае, што чорны чалавек—жандар, аб якім казаў тата перад сьмерцю. Ведае Жан і тое, што тая бліскучая жалезная цацка была рэвальвэр, і ён можа зрабіць кроў. Як хлеб, вада і гульня ў самае неабходнае, вырасла цацка-рэвальвэр у бязупынай фантазіі дзіцяці. К вечару другога дня зьявілася ў Жана сьмелае, гордае рашэньне: „Кроў жандару за кроў і сьмерць таты“. Жан канчаткова адчуў сябе дарослым, як тыя дарослыя дзеці Расіі, аб якіх казаў тата. Жан ганарыўся гэтым, і ніхто не знайшоў-бы моцы адняць у Жана гэтае адчуваньне. У пераможную навалу вырасла пачуцьцё адказнасьці за сваё рашэньне.

— Ня плач, не галасі, мама! І мне шкода татуса. Мама! Сьмерць жандарам буржуазнай рэспублікі! — Так казаў сын мацеры. Маці не зьвярнула ніякай увагі на словы сына, толькі моцна пацалавала яго ў лоб і здрыгнулася.

Было позна і сонна ў сутарэньні асірочанай сям'і. За перагародкай спала маці з суседкаю-бабуляй, якую запрасілі на першыя дні жалобы. Жану ізноў ня сьпіцца. Старчком упёрлася адна пераможная думка. Жан рашуча ўстае з ложку і кошкаю крадзецца за перагародку. Асьцярожна паднімае сяньнік. Чагосьці задрыжэла рука, і на падлогу звонка бразнуў чарнаваты бэльгійскі браўнінг. Жан ускрыкнуў. Ён ніколі ня трымаў у руках такое страшэннае цацкі, якая можа рабіць кроў. А праз хвіліну Жан стаяў пад брамай на вуліцы: маці прагнала яго з хаты на ноч. Гэта была кара за праступак.

* * *

Ня думала ўдава рабочага, што вінаваты сын сёньня ня прыдзе і ня будзе цалаваць рукі мацеры. Ня скеміла яна, што з сынам дзеецца нешта вельмі сур'ёзнае.

Ня думала...

Жана падхапіла на вуліцы зборня бяспрытульных вялікага буржуазнага гораду. Было Жану ўсё роўна, куды-б ні ісьці, толькі не дамоў. Ішлі з шумам і грукатам. Адкрыта, груба жартавалі адзін з другога. Ня помніў Жан даўгой, як нітка, дарогі за горад, да руін нейкіх хмурых камяніц, дзе правёў поўночы з новымі калегамі. Душа была рада ім, і Жан радасна адчыніў яе. Тым больш, што простыя, грубыя жарты ў дарозе Жану былі зразумелы, і ён прыняў іх за чыстую манэту.

— Во што, мае добрыя таварышы! Мы ўсе рабочыя... Вы ня бачылі, як паміраў ад жандара мой тата? А за вошта? Як гэта? Усе жыць павінны... Хто мае права рабіць кроў? Сьмерць жандару! За зброю!

— Ха-ха-ха... бачылі такіх?—зарагатала бяспрытульная зборня.

— За бацьку расьсьлібеньдзіўся! Ха-ха... Мая пэрсона зусім бяз бацькі... пад ганкам бабуля знайшла. А ён,—іш ты, беленькі... Ха-ха-ха...

Наперад выйшаў і тыкаў сябе ў пуза куртаценькі ма-зэпчык.

— А мяне варона прынесла. Ня праўда хлопцы?—адклікнуўся другі чумазы плюндрык амаль без нагавіц, у падранай кашулі.

Доўга яшчэ ў начной цішы гойсаў рогат абадранцаў, а пасья сьціх. Са зборні прайшоў вальготна і сьмела наперад старэйшы падлетак.

— Ціш, пацаняты! Досыць шамбэрыць зайздрасна, што ня ўсе бацьку маюць!.. А хто не кахае бацьку, прайдзі ўпярод... Ну-у! А... а... а... сьціхлі? Вы бачыце, ён не спалохаўся вас. Кажы далей, леваруцанэр!

І Жан сьмела гаварыў:

— Як вам ня сорамна? Ці-ж я плачу па татусю? Ну, я ня тое. Вось мне хочацца бачыць расійскіх дзяцей. Яны, як дарослыя. А ў буржуазнай рэспубліцы толькі робяць кроў. У... у... у... гэты чорны жандар...

Зборня прыдушана захіхікала.

— Не... не! А ўсе-ж жыць павінны. За што ён татусю зрабіў кроў? Мы—рабочыя...

— Ха-ха-ха!..—ізною узарваўся рогатам пакой камяніцы.

— Іш ты, цэля якая... Ужо рабочы. А павучыцца ня хочаш?

Жан злавіў у поўцемры погляд старэйшага і яго спачуваную ўсьмешку. Тады ён ужо зусім асьмялеў і прадаўжаў казаць.

— Ага... а!.. так вы яшчэ рагочаце з мяне? Дайце-ж мне рэвальвэр, я зараз пайду шукаць чорнага жандара. Сьмер-рць жандару буржуазнай рэспублікі!

— Дай, Джорж, хусьцінку чысьцейшую, носік яму ўцерці. Ха-ха-ха!—зарагаталі ізноў усе.

— Хітрун які, іш.

— Ну, шамбэры, годзе! А навічок на яць.

— Калі і не на яць—мы наяцім,—адазваўся адзін.

— Ды мы выламаем. Пяткай па ножыку пойдзе. Праўда, хэўра?!

— У... га... а... а!

Як толькі на небе пачаў расчэсваць залатыя косы ўстаўшы вясенні золак, Жан бег па бязлюдных вуліцах кудысьці. Кудысьці—толькі не дамоў. У гэтым пакляўся атаману.

— У тры дні. А не, дык, хлопцы, абнюхаюць. Тады глядзі... і... і. А рэвальвэр прыгожы, чысты браўнінг.

У ваччу пры гэтым стаялі жмураныя вочы атамана. Жан не разумеў іх.

* * *

Прачнуўшыся горад з гіганцкіх жалезных грудзей шумліва дыхнуў дзелавым буржуазным раньнем. Ва ўсе куткі аграмадзіны гэты подых разхукаў сотні аўтабусаў і трамваяў, напханых людзьмі, што селядцамі. З ціхамірнасцьці ночы ў жыватворчым дыханьні дзелавога раньня на ўлоньне новага дня выкацілі тысячы хурманоў на сытых рысаках. Вуліцы сталі падобны да сьцежак мурашніку ў сонечны поўдзень. Горадасілак задыміў пад сонечным небам з аграмадных фабрычных цыгар і цыгарэтак. І па жалезам дрыжачых грудзях тэхнічных сіл, казачных па цудоўнасцьці, бег жвавенкі хлопчык-малеча. Хлопчык быў тоненькі, гібкі і высокі. Сваёй умелай вяртлівасьцю ён быў падобен на кацянё. З-пад грознай паведзі разумнага ілба і брывей пырскала рашучасьць і злосьць. Яму, такому, было ня дзіўна не баяцца жудаснай глоткі горада-вампіра. Шпарка, што малады жарэбчык, хлопчык перабег вуліцу, і на шырокім асфальтавым тротуары стаў упарта ўглядацца ў вочы і твар праходзячых.

— Ён? Не, ня ён!.. Чорны, але не вялікі... Вялікі... ня чорны... Без рэвальвэра.

На рагу квартала з аўто вылазіў высокі джэльтмэн з чорнай барадой, у акулерах. На першы погляд ён здаваўся няпрыгожым і крыху страшным у бляску акуляр на сонцы.

— Ён... Ён...—забілася сэрца, і хлопчык рашуча паскорыў крок.

„Рэвальвэра няма ў руцэ. Ну, ён, хітрун, схаваў у кішэню, каб спрытней зрабіць кроў“.

Джэльтмэн ішоў у пад'езд вялікай камяніцы. У хлопчыка зашумела ў галаве. Усе думкі, за выключэньнем аднэй, пакінулі яго.

— Стой, жандар!..

У руцэ ў хлопчыка бліснула зброя. Джэльтмэн стаў і анямеў быццам. Потым ён раптам засьмяяўся і рушыў на паднятую руку хлопчыка. Бразнуў стрэл і

 Джэльтмэн ехаў у аўто з хлопчыкам.

— Гэта шчасьце. Маё ўласнае шчасьце,—казаў джэльтмэн мацеры Жана.

— Ён мог, бязумоўна, забіць мяне, каб гэта была зброя. На шчасьце, ён мабыць ня знаў, яго хтосьці падмануў.

Джэльтмэн сьмяхотліва праказаў гэта і паклаў на стол валавяны пугач.

— За добры канец, вась вам на пачатак. Выбівайцеся. Я—сябра парляманту ад соцыялістых.

Жанчына зьмяніла сьлёзы жалобы на радасныя: на рагу стала ляжаў пак крэдытак.

— Я дапамагу вам. А сына аддайце мне на выхаваньне. Яму адно: або струхнець у вастрозе, або памерці з гонарам міністра.

Джэльтмэн скончыў і пацалаваў Жана ў прамяністыя разумныя вочы, моцна абняўшы тоненькае хрупкае цельца.

Адзін урывац

Ляцелі гусі
 Ё далёкі край.
 Пакуль вярнёмся
 Чакай, чакай.

У іх ня здрадзіш—
 Правадыра.
 Агнём загады
 Гараць, гараць.

Душою й целам
 Я з імі ўвесь.
 Хацеў ляцець-бы,
 Далей, за сьвет.

І ў чыстай сіні
 На Стахаду
 Крылом гусіным
 Расьсеч ваду.

М Вясной вярнуцца
 Ё свой родны край.
 І гукі льюцца—
 Чакай, чакай!

* * *

Распушчаныя шторы,
Бялюткі, белы сьнег.
І вышыты узоры
Карункаў на вакне.

Самому на'т ня верыцца,
Што ў мокры лістапад
Бялюткаю мяцеліцай
Зацьвіў мой ціхі сад.

Душа мая ў экстазе,
Бадзёрыць новы твор.
А ў першым сьнегападзе
Такое хараство.

Здаецца, шчасьця мала,
І мала дзён такіх.
Пад белым пакрывалам—
Шкілеты, мерцьвякі.

Як у такое раньне
Поэту замаўчаць?!
Трывожаць парываньні,
Каб жыць, пяць, крычаць.

Заўсёды моцна верыць,
Што шчасьце вечна ёсьць,
Што ўшчыненыя дзверы
Адчыніць любы госьць.

С. Хурсік

Янка з Падлесся

(Апавяданьне)

Несяжная далячынь.

Дзесьці далёка перасеклася неба з зямлёю. А дзе—ня відно... Там кволіцца сінь. Яна мітусіцца, трапечыцца, як лятуценць, як радасьць чалавечая. Трывожыць думы і жаданні, як песня ціхая, што боль заспакойвае, абяцае штосьці нязнае і прыгожае ды вабіць, цягне да сябе, як ласка дзявочая...

Па зялёнай роўнадзі пчаліным роем хутары рассыпаліся.

Зьлева—сьмяецца, зьвіваецца, як бліскучы касьнік, жыцьцярадасная ціхаплыўкая рэчка. Далей—бясконцыя маўклівыя палі.

З правага боку—стары каранасты лес. Ціхая задума, як штосьці непазбытнае, агарнула яго. Лес думае, марыць аб чымсьці і не пазнаць—весела ці сумна яму.

У тахт яго думам штапуе паветра белымі стрэламі шэры млын, што прысеў у беразе лесу ля вялікай дарогі.

Сённяя, як і заўсёды, ля млына многа людзей.

Паабсыпаня цёплым пылам белай мукі, яны падобны да нейкіх смяхотных фантастычных стварэньняў. Як мурашкі, абліваючыся гарачым салёным потам, снуюць яны сюды-туды з цяжкімі белымі мяшкамі. Некаторыя спакойна чакаюць сваёй чаргі. Зьбіраюцца ў кучкі, гутараць і кураць. Падчас падоўгу і горача спрачаюцца.

Вось і цяпер пад дзвьюма соснамі, што схіліліся адна да другой зялёнымі галавамі ды моцна абняліся рукамі, як дзьве родныя сястры, сабралася грамадка—чалавек дзесьці—завозьнікаў.

Стары Максім, аброслы, як дзікун, калматымі чорнымі валасамі, адважна, бы добры прамоўца, махнуў у паветры рукою ды сьмела выступіў наперад:

— Дык падумайце-ж самі, мужчынкі,—моцна гукнуў ён зьвяртаючыся да грамадкі,—як цяпер жыць? Ну, як жыць?

Пераставіў кашлатыя ногі ў адваротным парадку, як яны раней стаялі, і падняў угору палец.

— Ета, скажам, я... Пудоў трыста толькі аднаго жыта намалаціў...

Спыніўся і самаздаволена-зніштажачым^{МК} поглядам акінуў усіх прысутных. Раптам прыгнуўся і прытка выставіў наперад калматую чорную бародку.

— Дык вот... у першую рату, знача, і кладзі пудоў падзісят жыта, бо грошай-жа сваіх няма... Перад калядмі ізноў кладзі, у марцы месяцы—ізноў!.. А што-ж самому есьці? А чым-жа скаціну карміць?

Прысутныя сукромна маўчалі і ўважліва слухалі.

— Ета, я разумею,—разважаў далей Максім,—на заводзе: восім гадзін адпрацаваў у дзень ды ўбірайся к чортавай матары, а прыдзе палучка—дай „мол-та“ рублікаў гэтак сто!.. Чаму не? Дай і мне сто рублёў у месяц, дык на-чорта мне і гаспадарка тады будзе, я ўсё аддам, і зямлі нават выракуся!.. О-го-го-о!

— Га га-га,—зарагаталі прысутныя.

— Ось чаго захачеў,—заўважыў хтосьці.

— Там, брат, на заводзе сьпіціяльнасьць,—пярэчыць Максіму тонкі высокі мужчына з падбітай шчакою,—работа інакшая. Мала што мы талкуем, а ты вось паспрабуй сам, дык і шлуньне пагубляеш. Здаецца толькі, што—глупства... Не-не.

— Ну, але добра!—крычыць Максім,—няхай ужо ў горадзе так, але чаму-ж у сяле ўся пралітарая бімбікі б'е... Падавалі ім пасёлкі і прыдналог скідаюць, калі што... А ты, стары гаспадар, так і цягні лямку адзін... А вачэй у людзі і не паказвай—кулак!.. Ах, каб вам пад бакамі кулакі пасталі... Сам век працую, а дзецям прыдзецца старцамі ў сьвет ісьці: усю зямельку сьвятую паразьбіралі, дарэмную зямельку! Га?..

— Хопіць і з цябе, хопіць!—не сказаў, а здушана прахрыпеў збоку здаравенны шырокаплечы пасялковец Янка, і мяккія добрыя сінія вочы яго раптам запалалі, як пара вугольчыкаў упоцёмку.—Чаго ты?! З цябе не хапае ўсё?!.

— Няхай так,—асеў раптам Максім,—але чаму дарма зямлю параздавалі? За што?

— За што? Ты яшчэ пытаеш—за што?—абурьўся Янка,—ты—цэлы, а ў мяне, скажам, грудзі, як рэшата!.. Скажы: за што гэта? а? за што?!

— А ці-ж я ведаю?—паспрабаваў апраўдвацца збыты з панталыку Максім, хацеў яшчэ штосьці сказаць, але азірнуўся на прысутных і канфузьліва падаўся назад.

— Ты ня ведаеш, каб ты сьвету ня ведаў!.. Гэта-ж уласьць бралі, кроў, як ваду разьлівалі!..

— Дык я-ж нічога, але крыўдна...

— Крыўдна!—перадражніў яго Янка,—а мне ня крыўдна, што я век па шляхтах парабкам служыў, век з голаду марнеў, столькі на франтох папабіваўся. Цяпер далі кавалачак зямлі, дык вось такія гады, як ты, загубілі!.. Мне ня крыўдна?! Хто ж
як

— Адкуль сам?—перабіў Янку запытаньнем высокі тонкі мужчына з падбітай шчакой.

— Здалёку,—адказаў Янка, нават ня зірнуўшы на запытаўшага. Адпляваўся і дабавіў:

— З Падлесься, вёрст пятнаццаць адгэтуль. Вось гэты ведае,—ткнуў ён пальцам у Максіма.

Апошні, як-бы нічога не заўважыўшы, адышоўся ад грамадкі і няпрыкметна зьнік у натаўпе завозьнікаў.

— От, меле языком,—сказаў Янка, закурыўшы махоркі,—а як ён даўней жывіў, каб вы ведалі? Адно страхацьцё. Цяпер, от, крыху ўзняўся на ногі... і лае сам, ня ведаючы каго і за што.

— Гэта самому пасёлак далі?—ізноў запытаў у Янкі мужчына з падбітай шчакою.

— Далі, толькі-ж толк які?—адказаў Янка, сурова нахмурыўшыся,—далі, а вось жыць няма як.

— Чаму?

— Каб, ведаеш, дзе напаткаў, здаецца, гада етага паўзучага,—ціха, але абліваючы кожнае слова палаючаю нянавісьцю, прагаварыў Янка ў адказ сваім думкам і, раптам, сьцяўшы зубы, змоўк.

— А што такое?

— Справа вось у чым,—пачаў праз хвіліну Янка,—гэта справа вялікая... Біліся мы з Калчаком. Заядла і сурова. Ня біліся, а проста, як зьвяры, грызьлі адны другіх за глоткі.

Мы наступалі. Было нас толькі адна рота. Наважылі мы былі адабраць ад калчакоўцаў вёску, дзе можна было-б і адпачнуць, і абагрэцца (гэта было ў пачатку зімы).

За вёскай пачыналася тайга, панашаму пушча, і наўкол на дзiesiąткі, а мо' і на сотні вёрст ні адной хаткі, ні аднаго якога-б там ні было чалавечага жылля. Таму і біліся мы гэтак сурова.

Як сунемся да вёскі—дык як сыпнуць яны з кулямётаў, проста, як дажджом.

Біліся дні два. Яны—у вёсцы. Мы стаім у полі. А тут сівер сыюдзёны, золкі пранізвае наскрозь.

Да таго-ж на трэці дзень пад вечар сьнег сыпануў ды такі, быццам хмары белых птушак завіліся, закружыліся ў паветры. Па зямлі, быццам абрус хто белы бясконца вялікі паслаў. Як сьцімнела, нечакана засьмяялася, загула і заплакала ўтрапёная мяцеліца.

Духу ня зьвесці. Зуб на зуб не пападае.

Ня стрывалі мы, захваляваліся.

— Пагінем тут, як мухі на марозе,—пачалі некаторыя абурана выкрыкваць.

— Што гэта мы? Дакуль-жа гэтак будзем?..

— Ці мы жывёла якая? Мы-ж гінем!.. Дакуль чакаць?!

Раптам каманда:

— Станавісь!..

Спатыкаючыся і зьбіваючы адзін другога з ног, кінуліся мы строіцца.

— Наступаць!—ціха пранеслася па шэрагах.

Усе ажылі. Быццам ключ да паратунку, над адшуканьнем якога мы гэтак доўга біліся, быў знойдзены раптам нечакана і лёгка. Папраўдзе кажучы, усім было ўсё роўна, рабіць хоць што, абы толькі не калець бяспомачна на золкім сіверы...

— Марш!..

Падзяліліся на тры часткі і пайшлі. Узвод, у якім я быў, пайшоў да тайгі, каб зайсьці ворагу ў тыл.

Сьнегу намяло,—ног не зьмяніць. А мяцеліца ня ўнімаецца. Толькі вецер пачаў дзьмуць ня ў твар, а з боку.

Пад самы дзень, нарэшце, нам удалося неяк дайсьці да гэтай чортавай тайгі. Ні хвілінкі-ж адпачнуўшы тут, ізноў павярнулі ў поле.

Ідзем. Аж лёгкія пачалі балець, цяжка дыхаць. Халодна, а сыплецца пот, быццам мы толькі што з лазьні... Пад грудзьмі нудзіць, сьсе... А тут вецер звоніць і звоніць сьняжынкамі аб каўнер, аб твар... Ідзеш і ня думаеш нічога, а толькі перастаўляеш і перастаўляеш ногі ды зморана-тупа слухаеш музыку зябкіх войстрых сьняжынак... Забудзешся на хвілінку, і тады здаецца, што гэта і ня вецер, і ня сьнег, а быццам так нехта ў цёплай хаце, над дзяцінай люлькай калыханку сьпявае...

Кожны так ідзе... Мо' хто дрэмле пад сьпевы дзікай мяцеліцы, а хто можа марыць аб чым.

— Ту! Ту!—раптам даляцелі да нас два глухія гукі аднекуль, быццам ударыў хтось абухом па гнілым дуплянатым дрэве.

— Бягом!—скамандваў узводны, і мы, ледзь зьменьваючы ногі, пабеглі.

— Та-та-та...—як дзіця, зарагатаў управа ад нас кулямёт.

— Лажыся!..

Сьнег па пояс. Мякка, як у пярэне. Балюча і тупа застукала кроў у сквіцах. Цемра, здаецца, нацягнулася, як струна.

— Гых-гих-гих—нечакана пачуўся наперадзе цяжкі храп стомленых коняў.

— Звод!..

Як зубы разьюшанага зьвера, выскаліліся ў цемру вінтоўкі.

— Плі!..

Доўгія агнёвыя пікі нашых стрэлаў хціва лізнулі сьнегавую гладзь і, нібы маланка, на момант разарвалі мутную бель паветра.

— Звод—плі!..

Людзкія стогны, конскі плач-роў і скрогат мяцеліцы зьмяшаліся ў адну якуюсьці няпрытомна-апантаную забавугульню.

Страляючы, мы ўзьняліся з зямлі і кінуліся наперад.

Не падаліся і на дваццаць крокаў, як перад намі, бы з-пад зямлі, выраслі плот і якісьці будынак.

Прабеглі крокаў дваццаць паўз сьцену будынку і раптам апынуліся на ўтоптанай вуліцы вёскі. Там яшчэ ішла гарачая страляніна.

Як у мяшок, шыгнулі мы ў вуліцу і зажарылі з вінтовак.
— Стой! Здавайся!—пачулі мы ўперадзе паасобныя выкрыкі пасля таго, як спынілі сваю страляніну. Нарэшце, дарваліся да ворага. Белыя пачалі здавацца цэлымі пачкамі. Самыя заядлыя з іх адбіваліся да апошняга (больш афіцэры). Такіх мы выстрэльвалі няшчадна.

Нарэшце мы іх адалелі, і бойка сьціхла.

Як поле снапамі, усалася вуліца пабітымі. Раненых зьнеслі ў хаты, а няжывыя так і засталіся слухаць музыку мяцеліцы.

Разыходзімся па кватэрах. Са мною чалавек пяць. Ідзем кучкаю.

Толькі мы думалі зайсьці ў адну з хат, як нас спыніў маладзенькі чырвонаармеец з першага ўзводу.

— Гляньце, малыцы!—зьдзіўлена ўскрыкнуў ён і хутка падышоў да лежачага ў сьнезе калчакоўца. Няўмела выставіў наперад вінтоўку і штыхом пырнуў яго ў плечы, нібы спрабуючы цьвёрдасьць яго цела.

— А-я-яй!—дзіка-няпрытомна зароў той, забіўшыся па зямлі, як ранены зьвер.

Чырвонаармеец адхваціў назад штых і адскочыў убок. Мяне страсянула.

Я хацеў ужо быў адварнуцца і зайсьці хутчэй у хату, але штосьці нібы смарганула мяне за нутро. Я ня вытрываў. Зьняў з пляча стрэльбу і падышоў да раненага калчакоўца.

— Відзеў ты, які гад!—пачуў я ззаду сябе голас. Аглянуўся і амаль аслупянеў. Той-жа самы чырвонаармеец, што параніў калчакоўца, зноў падышоў усьлед за мною да раненага ім і зноў адвёў назад рукі, каб метка нанесці ворагу апошні сьмяротны ўдар.

Спрытным ударам наотмаш я выбіў у чырвонаармейца вінтоўку з рук.

— Кінь!

— А ты чаго заступаешся?—закрычаў на мяне чырвонаармеец,—ён, сволач, жывы быў, прытвараўся...

— Правалівай!

Чырвонаармеец падняў з зямлі сваю вінтоўку і пайшоў з астатнімі таварышамі да хаты.

Я прыпадняў раненага і пасадзіў яго на зямлі, прыкрыўшы яму сьнегам рану на сьпіне. Пад ім ляжалі чорныя бліскучыя шматкі застыўшай на сьнезе крыві. Ранены моцна стагнаў і дробна ляскаеў зубамі, трасучыся і хрыпла стогнучы.

Цяжка ўздыхнуўшы, ён слаба прыпадняў вейкі, на момант шэрымі бліскучымі, як лёд, вачыма ўставіўся на мяне.

— Ня бі-і-і-і,—ціха прашапталі яго вялізныя пасінеля і перакрыўленыя ад болю вусны.

Штосьці нібы знаёмае, але даўно запамятаванае, прасьлізнула па твары раненага.

Калі ён зноў падняў вейкі і зірнуў на мяне, пакалечаны болей твар яго раптам прасьвятлеў. Ранены хацеў усьміхнуцца, але твар яго балесна сьціснуўся, і з воч пакаціліся на шэрую шынель буйныя сьлёзы.

— Я-я-ян-ка-а,—ледзь чутна прашаптаў ён і ў бясьсільлі зачыніў вочы.

— Дашэўскі!—ускрыкнуў я, абрадаваны знаёмаму чалавеку (а ён мой сусед па доме), як свайму роднаму,—ды ня бойся... Біць ня буду цябе!

Клікнуў я хлопцаў, паднялі мы яго, занеслі ў хату, перавязалі.

Спачатку ён быў нічога, нават гутарыў, але пасля хутка страціў прытомнасьць і пачаў блузьніць.

Назаўтрае яго бяспамятным адвезьлі ў горад, у лазарэт.

Аж покуль і вайна ня скончылася, я аб ім нічога ня чуў і ня ведаў.

* * *

Цераз два гады, пасля незабытнае мае сустрэчы з Дашэўскім на калчакоўскім фронце, я зьвярнуўся дадому.

Бацькі свайго я ўжо не застаў. Памёр. Дома—адна старая матка. Жыла яна, дык толькі адно званьне, што жыла. Хадзіла па людзех, памагала сёе-тое рабіць, і гэтак кармілася.

Гаспадарка, якая была там, разбурылася ўшчэнт. Ды што там за гаспадарка! Адзін агародзік, ды з прадраным шчытам хатка.

Калісьці была кароўка, але, як памёр бацька, ня было чым карміць, і матка ўзяла ды прадала яе. Значыць, прыйшоў я дадому, дык запалі—ня трэсьне.

Паглядзеў я, пачухаўся... Дый есьці няма чаго. Крышку бульбы ў маткі яшчэ захавалася было.

Што будзеш рабіць?

Пайшоў я ў заробаткі. Сяк-так пачалі кідацца, жыць. Валацужнае жыццё, нарэшце, прыелася мне.

Надыходзіць вясна. Пачынаюць людзі варушыцца, да працы рыхтавацца. А ў мяне няма і рук за што зачапіць.

Бяруць людзі пасёлкі. Ды добра-ж таму, хто што-коледы мае, або каму дапамога якая адкуль-небудзь ёсьць. А ў мяне гэтага нічога няма.

Думаў-думаў і ўсё-ж такі: як быць?

Парашыў, нарэшце, пайсьці ў ВІК ды папрасіць зямлі. Што будзе—то будзе. Пайду, думаю, паспрабую.

Напісаў я заяву, прыходжу ў ВІК ды пытаюся ў прадсядацеля, прашу.

— Гэта можна,—кажа прядсядцель,—пашукаем—знойдем. Як чырвонаармейцу, знача, у першую чаргу.

А сам ён (прядсядцель), відаць, хлопец такі.. З ваенных.

— От, кажу, каб мне як-небудзь бліжэй ад дому ды каб хаця мне балота якога, злыбяды не нарэзалі.

— Ня бойся,—усміхаецца прядсядцель,—ты, кажа, малец ваенны, відаць. З характарам.. Табе дамо добрае месца. Ты вось прыдзі, кажа, заўтра да мяне, а я тут перагавару з маім зем'аддзелам, і ўсё ўладзім...

Рад я. На дварэ вясна, а ў сэрцы і таго большая. Усё роўна, як на сьвет нанаў нарадзіўся...

Прыходжу назаўтрае ў ВІК.

— Ось што,—кажа мне гэты самы прядсядцель,—мы знайшлі для цябе такое месца: проста маліна!

— Ну?

— Яй-права!.. Будзеш век нас памінаць!.. Толькі-ж ты, ядры тваю палку, глядзі, ня будзь варонаю!

Дык чаго-ж, кажу, эгэ!

— Ведаеш, дзе мы думаем табе даць?

— Ну?

— Адгадай,—кажа.

— А хто-ж яго ведае? Дзе дасьцё, там і добра будзе...

— Мы думаем табе, браце, у шляхціца Дашэўскага дзесяцінак гэтак з дзесятачак адрэзаць... Ну, як? Здрава?

А мяне дык аж у пот кінула, як ён гэта сказаў. Чалавек, які мне ніколі нічога кепскага не зрабіў і з якім я гэта здружыўся пасля таго, як я сына яго ад сьмерці выратаваў, і цяпер вось трэба стацца нібы ворагам яго...

— Не, кажу, таварыш прысядацель, каб у другога каго, а то нязручна...

— Чаго нязручна?—засьмяўся прысядацель,—адна вярста ад твайго дому, зямля на „яць“...

— Дык я ведаю, што на „яць“, але нязручна, ліха на яго.

— Кінь. Вось паедзем на-днях ды адрэжам, а то дзе-ж табе ўзяць лепшае?.. Хіба вёрст за трыццаць, але-ж там зямля дрэнь?..

— Бачыш, кажу, таварыш прысядацель, я з яго сынам..

— Ты яго сына ад сьмерці выратаваў—гэта мне казаў мой зям'адзел,—дык гэта-ж яшчэ лепей: ён на цябе не павінен крыўдзіцца.

Падумаў я ды згадзіўся. Шляхціц, думаю, нічога сабе. А мо' і дармо будзе?

Цераз пару тыдняў я ўжо і хату сваю перацягнуў на пасёлак... Там ня то, каб пасёлак—зямля палосная. Хату я паставіў на бліжэйшай да ваколі палосе.

— Ты ня ведаеш, браце, як я рад, што ты ка мне папаў,—колькі раз казаў мне стары Дашэўскі.

Казаў ён, сьмяўся і нават за плячо іншы раз браўся. Я верыў яго шчырасьці.

— Зямлю, кажа, усё роўна адрэзалі-б у мяне, а ты ўсё-ж свой чалавек.

Калі-ж пачала мая хатка расьці на палосе Дашэўскага, ён нібы крышку спахмурнеў. Прыдзе ён да мяне і гаворыць, здаецца, мякка, і раіць сёе-тое, нібы родны бацька, але ўсьмешка на вуснах у яго пачала чамусьці часьцей і часьцей абрывацца, надламацца. Рукі і ногі злёгка дрыжаць, а свае ганаровыя вочы ён чамусьці пачаў часта адводзіць убок.

— Добра што табе далі „маёй“ зямлі,—пачаў ён часьцей цьвярдзіць мне,—зямля добрая, угноеная, ды дарма.

— Што-ж цяпер усім так, дарам даюць?

— Так-так, уласьць такая...

Пагутарым мы з ім гэтак ды разойдемся. Нібы і добра ўсё. Я шчасьлівы, здаволены. А працую, як чорны вол.

І ўсё было „добра“, але толькі да таго часу, покуль я зусім не дакончыў хаты і не перабраўся ў яе жыць. Вось тады мой Дашэўскі раптам і асунуўся і змоўк. Змоўк, быццам дух заняло ў яго.

Сустрэнемся. Дзень добры,—кажу я, а ён ледзь галавою кіўне. Найчасьцей, вочы ў землю, утупіцца ды моўчкі і пройдзе так, нават ня зірне.

Я ня ведаў, што мне рабіць. Адчуваў сябе ўсё роўна як-бы я абрававаў быў яго. Малады Дашэўскі і той пачаў мяне чужацца.

Сьпяраша я доўга сароміўся. Пасьля злосьць мяне разабрала. — Заўшыца, думаю, хай вас падушыць. Ці-ж я ня маю права жыць або я ў вас мазалём запрацаваны кавалак хлеба адабраў? Хапае-ж!

Яны косяцца на мяне, а я і ў той бок не гляджу. Напляваць!

На шчасьце, у Падлесьці быў я не адзін. Чалавек восем было нас такіх-жа пасялкоўцаў. Значыць, дармо. Адно кепска, што ўся ваколіца як-бы на два лягэры падзялілася: шляхты склалі адзін, а мы—другі.

Час ішоў.

А шляхта з намі пачала ўсё больш і больш заядацца. Як толькі выткнеш нос на вуліцу, зараз і падколюць.

— Ну, што чуваць у вас, пралітарыя?—звычайна, пытае хто-небудзь з іх,—ці праўда гэта, што вы сёлета ў споведзь паедзеце не да папа, а да рабіна?

— Гэта хіба вы, бо мы-ж ні да кога ня ездзім.

— Як-жа не?.. А вось-жа людзі кажуць, нібы ўсю пралітарыю будзе рабін „абразаць“?

— От, каб хто вам языкі паабразаў, дык гэта было-б куды лепш.

Яны кпяць, а мы агрызнімся-агрзынімся ды ўсё церпім. Чакаем. Так, здаецца, іншы раз і змазаў-бы ў морду, але церпіш, хоць унь як кіпіць. Думаецца: а мо‘ пабрэшуць ды перастануць.

З цягам часу такія сутычкі пачалі здарацца ўсё часьцей і часьцей і штотраз—усё больш і больш калючыя, пакасныя, агідныя.

Што тварылася ў нас на сходах ды на перавыборах розных, я думаю, вы можаце сабе ўявіць.

— З усіх пасялкоўцаў шляхты найбольш зьненавідзелі мяне, бо я, хутка пасья перасяленьня на пасёлак, быў абраны прысядацелям беднаты, а жонка мая стала дэлегаткай (увесну перад выхадам на пасёлак я ажаніўся быў).

Цяжка было жыць, хоць стараўся ладзіць з усімі. Але дзе-ж вы відзелі?

Прыяжджае нешта раз да нас у Падлесьсе нейкая баба з раёну. Адным словам, па бабскіх справах там нешта. Склікалі нашых жанок на сход. Каля тае хаты, дзе адбываўся сход, з усяе ваколіцы сабраліся мужчыны. Кпілі, рагаталі, чаго толькі не вытваралі яны.

— Хаця каб яны там прысядацеля Цыку не сцадзілі?— спрабуюць некаторыя вайстрыць.

— Га-га-га!..

— Ну і праўда,—дадае другі,—гатовы, чаго добрага, яшчэ савецкую ўласць скінуць...

— Гэ!.. Што ні кажыце, мужчыны, а ўсё-ж пасья вайны нашы вякі паслабелі... Каб была баба здаволена, ці-ж яна захацела-б на сход пайсьці,—кпліва заўважае па адрасу моладзі стары Дашэўскі,—а найбольш, дык гэта нашы пасялкоўцы штаны паспушчалі... Гэта як я быў калісь маладым! Даў-бы ты мне пяць баб, а як цяперашніх, сьмела поўваколіцы—ну і, далі-бож, ні адна на сход і не падумала-б!..

— Го-го-го... О-го-го-го!..—заліваецца рагоча натаўп.

— Што, мужчыны, каб гэта ўзяў схадзіў ды паслухаў, што там бабы гавораць? Га?

— Прагоняць,—выскаляецца малады шляхцюк.

— Гледзячы каго!—ганаруецца стары Дашэўскі,—а вось мяне дык і не прагоняць!

— Прагоняць...

— Не!

— Прагоняць!

— Яй-богу, не!

— Дык чаму-ж вы не ідзяце?—дражніцца ўсё малады шляхцюк,—каб я ведаў, што мяне не прагоняць—адразу паішоў-бы... Але, відаць, і вам слаба. Дарэмна хваліцеся!

— Мне слаба?—загарачыўся стары Дашэўскі.

— Так, слаба.

— Ах, смаркач ты, смаркач!—заганарыўся Дашэўскі.— Вось каб толькі захацеў, дык адразу і пайшоў-бы!.. Што гэта за контрывалюцыя, што бабы адны сабраліся? Дзе-ж тут роўнасьць?

— Не, стары, слаба!..

— Што слаба?

— А вось слаба.

— А я кажу, што не!—упёрся Дашэўскі.— Мужчынкі!.. Ну, хоць хто хадзем!.. Ну, маладзейшы хто! Ты, Яська, ты—хлопец сьмелы!

Хапіў пад руку тонкага гарбаценькага хлапца і, пад раскацісты рогат грамады, пацягнуў яго за сабой у хату, дзе адбываўся сход. Некалькі маладых хлапцоў кінулася за імі ўсьлед.

У хату, аднак, увайшлі толькі першыя двое.

Сход раптам залаташыўся, як птушка ў сіле.

— Што вам трэба?.. Чаго яны тут?..

— А што-ж вы тут робіце, ліха вашай матары!?!—гукнуў на ўсю хату стары Дашэўскі,—ах вы, распусьніцы, распусьніцы!.. Ці для вас хіба мала яшчэ ваших мужыкоў, што вы сабраліся сюды чорт ведае аб чым рахавацца? Га?

— Дашэўскі і Яська, зараз-жа пакіньце сход!—строга загадала ім мая жонка, якая была тут прысядацельніцай.

Але ні Дашэўскі, ні Яська гэтага, як і ні чулі, а ўзяліся за дзяўчат і маладых кабет.

— Трымай яе, браток,—крычаў Дашэўскі Яську, ловячы якую-небудзь пужлівую дзяўчыну.

— Ай, дзядзька!..

— Вой!.. Куды руку садзіш?!

— Ха-ха-ха!..

— Дзядзька, ай!.. уй!.. ха-ха-ха!..

— Трымай, Яська, дзьверы!.. А, ліха вашай матары... Ну, будзе з вас ці не?!

— Ай!.. Дзядзька!.. ха-ха-ха!..

— Дашэўскі і Яська, пакіньце сход!—зноў загадала ім мая жонка.

— Ну, паложым!.. Такой уласці, то мы яшчэ і не баяліся!.. Га-га-га!..

— Пакіньце сход!

— А ты можа яшчэ чаго захацела-б?!

— Запішэце іх у пратакол, — спакойна распарадзілася жанчына, што была прыехаўшы з раёну.

Запісалі.

А праз месяц Яську і Дашэўскага паклікалі ў суд і далі па два тыдні кожнаму прымусовых работ.

Вось пасья гэтага і пайшла губэрня пісаць! Дашэўскі і Яська проста ўчарнелі ад злосьці. А ўся ваколіца — аж памірае са сьмеху.

— Дармо... Гэта яшчэ ня ўсё! — кінуў аднойчы Дашэўскі на жарт, што „бабы ў прынудзілку засудзілі“.

Ніхто на гэта і ўвагі не звярнуў ніякай. Рагаталі адно. Пацяшаліся. Аднак, у ваколіцы значна паспакайнела. Проста сьвет для нас, пасялкоўцаў, адчыніўся. Мы адчулі, што і мы ня самыя горшыя людзі на сьвеце. Хтосьці быў і за нас.

Надышла восень. Я ўжо ўсё і з поля пазьбіраў быў, нават картоплю выкапаў. Працаваў, як той вол рабы, і ўдзень, і ўначы. Працаваў, а нядоля, як цень, услед за мною хадзіла, сьцерагла мяне.

Паехаў я аднойчы на начлег.

Ноч была цёмная, бы нетра. А тут яшчэ вецер узняўся ды дожд паліў, як з вядра..

Аж косьці ньюць ад холаду.

Расклалі мы неяк агоньчык (са мною было яшчэ траіх пасялкоўцаў). Доўга мы сядзелі і гутарылі. Пасья паляглі і задрамалі. Яны сьпяць, а я варочаюся з боку-на-бок. Штосьці моташна стала ды так, што хоць ты жывы лезь у дамавіну.

Ляскачу зубамі... А лес — чж-ж-ж... — зіпіць, быццам плача, надрываецца над чымсьці.

Па скуру ў мяне дзікі шораст пайшоў. Чую — закраталася на галаве шапка і пачалі ўставаць дыба валасы.

— А-а-а-а! — раптам данёсься да мяне, нібы энк якісьці, — бо-о-жа-ж мо-о-ой!..

Страпануўся я. Усхапіўся. І вачом сваім ня веру. Як зьмей зіхатлівы, палыхае-гарыць мая хатка!..

— Што ты? — жахаецца высокі з падбітай шчакой завозьнік.

— Нічога! — ціха, скрыгатнуўшы зубамі, адказаў Янка.

— Вось народ!.. Ну і не даведаўся хто?

— Як-жа даведаешся?.. Ведаць, то я ведаю, але як-жа ты дакажаш?..

— Гэта, значыць, за паратунак сына адплаціў?

— Выходзіць—так... А калі сынка я перавязваў, дык ён кляўся: „Покуль і жыў буду—ты будзеш мой найлепшы сябра... Як выздаравею—чым толькі змагу, адплачу!“ і вось—адплаціў!..

Сьціх Янка і ў задуменьні апусьціў голаў на рукі.

Запозьнікі, сьціху ўздыхаючы, пачалі разыходзіцца.

А бойкі паравік, як і раней, ня супыняўся, штапаваў бёлымі стрэламі празрыстае квола-сіняе паветра.

Ціхім я стаю

Сноп ваконнага мізэрнага сьвятла
Малаціў разгулісты вятруга.
Ў хмарах месяц дагараў да тла
І хістаўся п'яным валацугай.

Старац-клён, схіліўшыся на плот,
Прасьціраў касьцястыя далоні
І лічыў, прабегла колькі год,
Год, якіх ніколі не дагоніш...

Вёска спала... Ціхім я стаю,
Піў прыгожасьць гэтай сьветлай ночы...
Ах, радзіма, шэрая мая,
Да цябе я радасным прыкрочыў!..

Чую сэрца я твайго разгул
І міжвольна я табе прарочу,
Што машынных песень шумны гул
Да цябе прыйсьці цяпер ахвочы.

Сноп ваконнага мізэрнага сьвятла
Малаціў разгулісты вятруга.
Вёска спала. Ціхім я стаю...
І сланяўся месяц валацугай.

Студзень 1928 г.,
пас. „Чырвоны“.

На пажыву

Ваўчыца выйшла на дарогу;
Іскрыцца сьнег...
Пажывіцца яна сягонья
ці не?!
Трывожным крокам, далей, далей
Яна ідзе.
Прыслухалася... стала—
Далёка дзень.
Спынілася... пажыва блізка—
вунь за ляском...
Драпежна вочы сталі бліскаць,
Як аганьком.
Ці ведаеш, што там чакае,
цябе у гэты раз?
Куды імкнешся ты, адважная такая,
Ў заклёты час?..
.
.
.
І раптам стрэл прарэзаў цішу,
За хмарай месяц зьнік.
Бяжыць яна на ўзгорак, вышай, вышай,
пасья—уніз...
І толькі на сьнягу каралі—
З гарачае крыві...
Ў апошні раз яна 'шчэ ўстала—
у вочах вір...
І немым голасам завыла
ў нямую сіль...
Ой, не прасі ты паратунку ў высі,
ой, не прасі!
І усё замоўкла ў далях—
як ува сьне...
Іскрынкамі дзьве зоркі ўпалі
ў сьнег.

Мік. Аляхновіч

Аб нашых перакладах

(А. Блок—Дванаццаць, пераклад А. Дудара)

На старонках „Маладняка“, пачынаючы з 1924 г., змешчаны значны лік перакладаў з Ціханова, Бязыменскага, Тычыны, Шыльлера, Гэйнэ, Байрона, Суінборна, Лёндана, Лёнгфэлло, Уітмэна, Тагора і інш.

Але перакладчыкі, па большасьці, перакладалі тое, што было ў іх пад рукамі ці падабалася асабова, і таму сярод перакладаў мы амаль ня маем выдатных твораў, якія складалі-б эпоху ў гісторыі літаратуры таго ці іншага народу, ці мелі які-небудзь уплыў на беларускую літаратуру.

Яшчэ ў 1922 г. У. Ігнатоўскі пісаў: „Магчыма лічыць, што поэма „Босыя на вогнішчы“ для выяўленьня сутнасьці вялікай рэвалюцыі на Беларусі зрабіла тое самае, што зрабілі поэмы А. Блока „Дванадцат“ і „Скифы“ для выяўленьня сутнасьці агульна-рускай рэвалюцыі. Паміж поэмаю М. Чарота і поэмамі А. Блока ў гэтым напрамку ёсьць нейкая сувязь, каторая павінна мець свае асобныя гісторыка-літаратурныя досьледы“¹⁾.

Аднак, ня глядзячы на гэта, перакладу паказаных поэм мы да апошняга часу ня мелі, хоць яны, асабліва „Дванаццаць“, зьяўляюцца каштоўным укладам у расійскую пасьякастрычнакавую літаратуру.

Толькі канец 1927 г. парадаваў нас першым перакладам поэмы „Дванаццаць“, які належыць поэту А. Дудару²⁾.

Бязумоўна, трэба-б было вітаць гэтую спробу, але ўважлівае знаёмства з перакладам прымушае нас аднесьціся да яго з пэўнай доляй асьцярожнасьці.

1) У. Ігнатоўскі—„Босыя на вогнішчы“—крытычны нарыс (М. Чарот. „Босыя на вогнішчы“—поэма. Выд. „Адражэньне“ Менск, 1922 г., стар. 42).

2) А. Блок—„Дванаццаць“. Пераклад А. Дудара („Маладняк“ № 10 за 1927 г., стар. 3—12).

Справа ў тым, што перакладчык, перакладаючы той ці іншы твор чужаземнае літаратуры, павінен кіравацца пэўнымі асадкамі, павінен кіравацца якімісьці „заповедзямі“¹⁾ для таго, каб яго твор быў сапраўды мастацкім, „творчым“²⁾ перакладам.

Нельга ня ўспомніць думкі А. Белага: „Тут (у перакладзе — М. А.) патрэбна строгая дакладнасць інтэрпрэтацыі, якая мяркуе поўнае зьлічэнне з духам мовы, на якой створаны перакладаемы твор; і апроч таго — трэба пераўтварэнне перакладзенага, паўторнае стварэнне яго ў дусе мовы, на якую трэба перакласці; трэба ня толькі аправуць твор адпаведнымі словамі і сэнсамі; патрэбны пераклад рытмаў, пераклад знакаў прыпынку, пераклад слоўнае інструмэнтоўкі. Дакладнасць памеру і сэнсу не забяспечвае дакладнасці вобразаў. Дакладнасць памеру і сэнсу толькі першая стадыя перакладу; калі да дакладнасці гэтай не далучыць, напрыклад, дакладнасці ў пабудоўцы сказау, пераклад нікуды ня будзе варты... Ідэальны перакладчык павінен выразна вібраваць на ўсе ўласцівасьці мовы: у сутнасці, кожны пераклад павінен быць сумай перакладаў сэнсавага, карнявога, фонэтычнага, рытмічнага; ідэальны пераклад ёсьць пераклад перакладаў“³⁾.

Прыблізна такую-ж думку выказвае і В. Дыньнік: „Сэнс кожнага мастацкага твору залежыць ня толькі ад простага лёгічнага сэнсу слоў, але і ад характару словазлучэння; ад чыста гукавых асаблівасцей мовы, ад мастацкіх прыёмаў поэтычнае мовы — ад сынтаксу, рытму, стылю. Таму пераклад можа перадаць дакладны сэнс першатвору, толькі аднаўляючы яго мастацкія прыёмы“⁴⁾.

Зразумела, вышэйаднатаваня думкі А. Белага і В. Дыньніка зьяўляюцца толькі пажаданьнямі, толькі ідэалам, да якога павінен імкнуцца перакладчык.

1) Тэрмін расійскага поэты Гумілева (Н. С. Гумилев. Письма о русской поэзии. Выд. „Мысль“, П. 1923 г.).

2) Тэрмін расійскага поэты А. Белага („Світэк“ № 32 „Альманах літаратурнаго общества“, „Никитинские субботники“. Выд. „Зиф“ М.—Л. 1924 г.).

3) Прадмова А. Белага да перакладу Райнэр—Марыя Рыльке. („Світэк“ № 3. Выд. „Зиф“. М.—Л. 1924 г., стар. 63—65).

4) В. Дыньнік — „Перевод“ („Литературная энциклопедия“ том I. Выд. Фрэнкель. М.—Л. 1925 г. сл. 568).

Аднак усё-ж ёсьць асноўныя палажэньні, асноўныя тычкі (вехі), кіраваньне якімі для перакладчыка зьяўляецца ня толькі пажаданым, але і абавязковым.

Мастацтва перакладу за доўгі час свайго існаваньня прайшло значны шлях. Шмат розных поглядаў на пераклад, розных адносін да яго змянілася за доўгі час культурнага жыцьця народаў.

У XVIII сталедзьці французы лічылі, што толькі яны адны маюць сапраўдны „добры густ“ і таму, прызнаючы за перакладаемымі творамі іх вартасьць з боку замыслу (задуму)¹⁾, асобных момантаў адбійцьця чалавечае псыхолёгіі, лічылі іх нездавальняючымі з боку формы і стылю. Пераклады выдатных пісьменьнікаў таго часу Шэкспіра, Рычардсона, Сэрвантэса і інш., якія зрабілі значны ўплыў на французскую літаратуру XVIII ст., амаль усё былі падпарадкаваны запатрабаваньню „прыстасоўваньня свайму густу“ (*accommoderà son goût*).

Гэта той выпадак, калі недакладнасьць перакладу зьяўляецца сваясабовым прынцыпам. Часьцей за ўсё ён здараецца тады, калі перакладчык належыць да народнасьці, якая стаіць, ці лічыць сябе стуючай, у мастацкіх адносінах вышэй таго народу, з мовы якога браўся першатвор.

Крыху інакшымі былі суадносіны ў расійскай літаратуры таго-ж XVIII ст. Расійская літаратурная мова толькі яшчэ выпрацоўвалася, „свайго густу“ яшчэ ня было, і ўсе пераклады з чужаземных моў таго часу зьяўляюцца коп’яваньнем першатвораў з іх зваротамі, уласьцівасьцямі сьінтаксу і значным лікам барбарызмаў.

Такая залежнасьць цалкам перакладу ад мовы пісьменьніка бывае тады, калі народнасьць перакладчыка ў літаратурных адносінах стаіць ніжэй той, з мовы якой робіцца пераклад²⁾.

Зусім інакшыя адносіны, панашаму, павінны быць у сучаснага беларускага перакладчыка да перакладаемага твору.

Ні недакладнасьць перакладу (гэта месца ў мяне лепш, чым у Блока, Ціханавы...), ні рабскае кап’яваньне аўтэнтэтыку ня ёсьць шляхі нашага сучаснага перакладу.

¹⁾ Беларуская навуковая тэрміналёгія. Вып. другі. „Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва“. Выд. Інбелкульту. Менск, 1923 г., стар. 14, № 280.

²⁾ Ф. Батюшков — „Задачи художественных переводов“ (зборнік „Прынцыпы художественного перевода“. Пецяярбург, 1920 г. Дз. Выд., стар. 7—8).

Трэба перадаць точны сэнс, тое, што хацеў сказаць аўтар, але гэтага мы не дасягнем, калі поруч з перадачай зместу не перададзім і стылю перакладаемага пісьменьніка.

Праўда, азначэнне стылю прайшло досыць доўгі шлях, і да апошніх часоў розныя даследчыкі парознаму даюць азначэнне. Хоць трэба сказаць, што ўсе яны ў сутнасці, як мы ўбачым ніжэй, зводзяцца да аднаго, а менавіта: злучэнне выяўленчых прыёмаў, якія ўласцівы таму ці іншаму мастаку і характарызуюць яго творы. Яшчэ з самых даўніх часоў даследчыкі імкнуліся да нарматыўнасці гэтага азначэння.

Так, Цыцэрон (106—43 г. г. да нашае эры), адзін з лепшых прамоўцаў старажытнага Рыму, пад словам „стыль“ разумеў *genus*, і к. тую ці іншую манеру карыстацца словамі адпаведна пастаўленай тэме¹⁾.

Расійскі вучоны і пісьменьнік Ламаносаў (1711—1765) услед за старажытнымі аўтарамі, у прыватнасці Квінтыліянам і некаторымі піітыкамі XVI, XVII ст. устанаўляе вядомае вучэнне аб трох „штилях“: высокім, сярэднім і нізкім. Гэта вучэнне грунтуецца на суадносінах слоў славянскіх і рускіх. Яго тэорыя на доўгі час вызначыла характар літаратурнага стылю расійскіх пісьменьнікаў XVIII і нават часткова XIX ст.²⁾

Францускі натуралісты XVIII ст. Бюффон (1707—1788), які цалком стаяў на прынцыпе клясычнае поэтыкі, кажа, што „стыль—гэта сам чалавек“ (*le style s'est l'homme même*) і яго істотныя адзнакі гэта „парадак і рух, якія ўносяцца ў думкі“³⁾.

У сваёй „Філасофіі искусства“ Хрыстыянсэн піша: „Стыль наогул азначае такое ўзгадненне розных фактараў твору, калі ніводзін не перашкаджае другому, кожны дапамагае другому ў ажыццяўленьні яго задач, і адбываецца ўзгадненне ўсіх элементаў (пярвесткаў) у дусе цэлага“⁴⁾.

1) М. Локс—„Проблема стиля в художественной прозе“. Зборнік „Проблемы поэтики“ М.—Л. 1925 г., стар. 46.

2) М. Ломаносов—„Избранные сочинения“ под ред. проф. Сиповского. СПб. 1911 г., стар. 75—81.

П. Н. Сакулин—„История новой русской литературы“. „Эпоха классицизма“. М. 1919 г., стар. 245.

3) Ф. Батюшков—„Язык и стиль“. Зборнік „Принципы художественного перевода“. П. 1920 г., стар. 16—19.

4) Б. Христиансен—„Философия искусства“. Пер. Г. Филатова. СПб. 1911 г.

Галоўным у гэтым азначэнні зьяўляецца дух суцэльнага, які, як кіруючы прынцып, захоўваецца за стылем і ў той час утварае яго. Інакш кажучы, гэта будзе замысел (задум) мастака і мэты, якія пастаўлены ім у дадзеным творы.

Можна было-б шэраг гэтых азначэнняў працягнуць значна далей, але панащаму ўжо пададзеныя вытрымкі ўводзяць чытача ў разуменне сутнасці стылю, і ў заключэнне мы падаем фармуліроўку праф. Бацюшкава, якая, на нашу думку, досыць поўна і яскрава дае адказ на цікавячае нас пытанне. „Такім чынам, калі далучыць да дзвюх рыс, якімі Бюфон азначаў стыль—парадак і рух (трэба палічыць, што яны абраны досыць удала, бо ў іх галоўныя якасці стылю),—і. к. дадаць выбар слоў і выказаў, эпітэты, тональнасць сказа (якая абумоўлена „рухам“), канструкцыю сказа („парадак“, але таксама і граматыка), вобразнасць, то мы атрымаем прыблізнае азначэнне стылю і стыляў, уласцівасці якіх павінны быць як мага захаваны ў мастацкім перакладзе“¹⁾.

Кіруючыся гэтым, перакладчык павінен усё-ж памятаць, што некаторыя граматычныя звароты, якія ўласцівы адной мове, не заўсёды можна прыстасаваць да другой. Для прыкладу хоць-бы дзеяслоўныя формы, якія ў нямецкай мове стаяць у канцы кругасказу, нельга пераносіць так у беларускую мову, бо гэтым парушаецца агульны лад беларускае мовы.

Цяпер паспрабуем паглядзець пераклад А. Дудара з боку яго адпаведнасці асноўным вымаганьням мастацкага перакладу і на памылках гэтага перакладу больш ясна выявіць гэтыя асноўныя вымаганні. Спадзяемся, што некаторыя нашы заўвагі адносна перакладу Дудара будуць карыснымі і для другіх перакладчыкаў, прымусіўшы іх больш уважліва адносіцца да сваёй справы.

Блок быў захоплены Кастрычнікавай рэвалюцыяй. Пафос паўстання і барацьбы захапіў яго, і адзін з сваіх артыкулаў 1918 г. ён заканчвае гарачым прызывам: „Усім цела, усім сэрцам, усёй сьвядомасьцю—слухайце Рэвалюцыю“.

Сам-жа поэта ўважліва слухаў музыку Рэвалюцыі, і чым больш у яе ўслухоўваўся, тым больш адчуваў неабходнасць выліць свае перажыванні ў рытмы сучаснасці. Поэта бярэ

¹⁾ Ф. Бацюшков— „Язык и стиль“. Зборнік „Прынцыпы художественного перевода“. П. 1920 г., стар. 21.

іх і з народнай песні, і з салдацкай прыпеўкі, і з старадаўняга рускага романсу і сплятае ўсе гэтыя рознастайныя мотывы ў адно вялікае сцэнальнае.

Таму нельга скарачаць ці падаўжаць пераклад вершаванага твору, не мяняючы ў той час яго тону, нават калі пры гэтым захаваны лік вобразаў. Кожны лішні ці нехапаючы радок мяняе ступень напружанасці вершу, разьбівае мастацкую сцэнальнасць і настраёвасць.

А ў Дудара ў 6 разьдзеле страфа мае такі выгляд:

Трах-тарарах! Ты будзеш знаць,
З чужою дзеўкай як гуляць!..

У той час у Блока гэта страфа гучыць так:

Трах-тарарах! Ты будзеш знаць,

Как с девочкой чужой гулять!..¹⁾

Радок пастаўленых шматкроп'яў, які ўжываецца ў Блока, надае гэтай страфе пэўную сваясавовасць. Гэты недаказ яшчэ ярчэй падкрэслівае гутарку, і яго трэба было заставіць.

У 12 разьдзеле ў першых дзвюх строфах даецца завязка дзеі, прычым ад аднай страфы да другой маецца пэўны пераход, а Дудар іх сыціскае ў адну страфу (замест дзвюх строф па чатыры радкі ў кожнай ён дае адну страфу а чатырох радках) і, зразумела, што гэтым ён камечыць дзею і падае ў зусім інакшым разгортваньні думку аўтара.

Ці ў другім разьдзеле:

Свобода, свобода!

Эх, эх, без креста!

Катка с Ванькой занята—

Чем, чем занята?..

Тра-та-та!

Свабодa, свобода!

Бяз крыжа сьвятая!

Кацьку Янка пацяшае—

Чым, чым пацяшае?..

Як бачым, апошняга радку, радку, які перадае водгук стрэлаў („Тра-та-та!“), якія ўрываюцца дысонансам у пашчоты каханкаў, Дудар не дае, бо гэта ня рыфмуецца з яго апошнім радком. Але ад гэтага губляецца ўражаньне, губляецца насычанасць дзеі.

Такога самага гатунку недарэчнасцю зьяўляецца злучэньне двух радкоў аўтара ў адзін.

¹⁾ Александр Блок— „Двенадцать“. Скифы. Выданьне сёмае. Выд. „Петроград“, М.—Л. 1925 г. Па гэтаму выданьню і далей будучы давацца вытрымкі з расійскага тэксту „Дванаццаці“.

Для прыкладу возьмем апошнія радкі II разьдзелу.

И вьюга пылит им в очи	Ї пыліць завея ў вочы
Дни и ночи	Дні і ночы напралёт...
Напролет...	
Вперед, вперед,	Ўпярод, ўпярод,
Рабочий народ!	Рабочы народ!

Праўда, „Дванаццаць“ не напісана ў строга каноначынай форме. Яна напісана свабодным вершам, аднак праўдзіва думка некаторых дасьледчыкаў, якія называюць Блока „Канонизатором неканонических форм стиха“¹⁾. Таму нам здаецца, што перакладчык павінен імкнуцца захаваць памер рыфмы і строфіку першатвору, бо ад яе залежыць мастацкая сущэльнасьць твору.

Цяпер пераходзім да разгляду зьместу твору. Справа ў тым, што перакладчык у некаторых месцах ня зусім дакладна перадае думку Блока, пераблутвае разуменьні і гэтым, зразумела, ня выконвае аднаго з галоўных запатрабаваньняў мастацкага перакладу—дакладнай перадачы зьместу першатвору.

Вось некалькі прыкладаў.

— Предатели!	— Зраднікі!
— Погибла Россия! (I)	— Згубілі Расію! (I)
Эх, эх, попляши!	Эх, эх, паскачы!
Больно ножки хороши! (V)	Дні вясэлья зьлічы! (V)

— Ишь, стервец, завел шарманку,
Что ты, Петька, баба, что ль?
Верно, душу наизнанку
Вздумал вывернуть? Изволь! (VII)

— Ну, разьнюняўся, разьліўся...
Ці-ж ня баба ты, Пятро!
— Хочаш, богу памаліся!
— Хочаш вывернуць нутро? (VII)

И Петруха замедляет
Торопливые шаги... (VII)

Ї Пятрусь свой бег спыняе,
Суцішае ён шагі... (VII)

Стоит буржуй, как пес голодный,
Стоит безмолвный, как вопрос. (X)

Буржуй, як шчоцька стаў галодны,
Ї да зямлі нібы прырос. (XI)

Ко всему готовы,
Ничего не жаль... (XI)

Да ўсяго гатовы,
Ніпачым ім жаль... (XI)

... Так идут державным шагом.

... Так ідуць ўсяўладным шагам

Позади—голодный пес,
Впереди—с кровавым флагом etc.
(XII)

Падтуліў сабака хвост...
На чале з кровавым сьцягам etc (XII)

¹⁾ Е. Ф. Никитина и С. В. Шувалов—Поэтическое искусство Блока. Выд. „Никитинские субботники“. 1926 г., стар. 80.

Можна было-б даць і яшчэ шэраг вытрымак, але і гэтага, спадзяемся, досыць. Калі ўважліва пераглядзець пададзеныя намі вышэй вытрымкі, то ясна кідаецца ў вочы няправільная перадача тэксту Блока.

У першым прыкладзе Блок дае факт у асьвятленьні пісьменьніка-вітыі „Погибла Россия“, а перакладчык чамусьці дае перанос дзеі на трэціх асоб, якія „Эгубілі Расію“ ці парасейску „Потеряли Россию“. Адлегласьць паміж разуменьнямі значная.

У другім прыкладзе аўтар піша „Эх, эх, попляши!“ і далей дае тлумачэньне „Больно ножки хороши!“, а ў перакладзе Дудара губляецца абумоўленасьць дзеі.

Далейшыя прыклады я проста пакідаю без тлумачэньня, спадзяючыся, што чытач, уважліва прачытаўшы прыклады, сам уявіць сутнасьць памылак перакладчыка.

Аднак дакладнае перадачы аднаго зьместу мала, трэба яшчэ перадача слоўнае інструмэнтаўкі.

Вось для прыкладу VIII разьдзел поэмы.

Ох, ты, горе горькое!	Ох, ты гора горкае!
Скука скучная,	Доля нудная,
Смертная!	Сумная!
Уж я времячко	Я часіну тут
Проведу, проведу...	Правяду, правяду...
Уж я темячко	Я патыліцу
Почешу, почешу...	Пачашу, пачашу...
Уж я семячки	Я гарбузікі
Полушу, полушу...	Пагрызу, пагрызу...
Уж я ножичком	Я і ножычкам
Полосну, полосну!..	Паласну, паласну!
Ты лети, буржуй, воробышком!	Ты ляці, буржуй, заюлькаю!
Выпью кровушку	Вып'ю крыві я
За зазнобушку,	За любоў маю
Чернобровушку...	Чорнабровую.
Упокой, господи, душу рабы твоея...	Хай бог апякуецца над ёю...
Скучно!	Нудна!

Як бачым, пераклад з боку зьместу прыблізна адпавядае першатвору. Ня зусім добра з фігурамі. Так, другі радок, які зьяўляецца таўталёгіяй „Скука скучная“, Дудар перакладае, як „Доля нудная“; зразумела, фігура, якая ўжыта перакладчыкам, не адпавядае фігуры аўтара.

Разгортваньне разьдзелу ідзе на лініі мастацкіх роўналежнасьцяў.

Расейскі крытык К. Чукоўскі піша: „Ён пачаў пісаць яе (поэму—М. А.) з сярэдзіны, з слоў:

Уж я ножычком

Полосну, полосну...

таму што, як расказваў ён, гэтыя два *Ж* у першым радку здаліся яму вельмі выразнымі¹⁾. Аднак гэтых двух *Ж* мы ў перакладзе ня маем, магчыма таму, што Дудару ня была вядома думка Блока.

„Дванаццаць“ (самае „вострае“ з усяго напісанага Блокам)— толькі адзін з „opus‘аў“ вялізнай музычнай эпопеі, зразумець і ахапіць да канца ўнутраны сэнс якой можна толькі, паставіўшы яе ў сувязь з астатнімі часткамі ўсяго цэлага²⁾—кажа другі дасьледчык творчасці Блока.

Пагэтану нам здаецца, што перакладчык раней, чым перакладаць той ці іншы твор (асабліва выдатных пісьменьнікаў), павінен дасканальна азнаёміцца з творчасцю таго пісьменьніка, якога ён думае перакладаць. Азнаёміўшыся з яго творчасцю, літаратурнымі густамі, улюбёнымі мастацкімі прыёмамі і крытыка-біяграфічнай літаратурай аб ім, перакладчык будзе сябе адчуваць на больш пэўным грунце, і падобных „ляпсусаў“, можна спадзявацца, будзе ў яго значна менш.

Будучы знаёмым з творчасцю Блока, перакладчык не пераклаў-бы радка

Ты лети, буржуй, воробышком!

Ты ляці, буржуй, зязюлькаю!

бо зязюля зусім у іншым уяўленьні была ў Блока.

Перадапошні радок зьяўляецца архаізмам—

Упокой, господи, душу рабы твоея...

і перакладаць яго

Хай бог апякуецца над ёю...

кшталтам звычайнае мовы зьяўляецца немагчымым.

Перакладчык вельмі часта не звярчае ўвагі на эмоцыйнальнасьць мовы, і месцы, поўныя пачуцьця і перажываньняў,

А Катька где!—Мертва, мертва!

Простреленная голова!

перакладае ў форме звычайнага апісаньня

А Катька мёртвая ляжыць,

І з раны кроў на сьнег бяжыць.

Зразумела, гэта зьніжае каштоўнасьць перакладу.

¹⁾ К. Чуковский—Последние годы Блока. „Записки мечтателей“ № 6. 1922 г. П., стар. 158—159.

²⁾ М. Бабенчиков—А. Блок и Россия. М.—П. Дз. Выд. 1923 г., стар. 62.

Таксама ў перакладчыка не ў вялікай пашане і строфіка. Мы ведаем, што маецца цэлы шэраг строфічных форм, як рондэль, рондо і інш., якія маюць refrain (прыпеў). Гэты прыпеў, які паўтараецца на пэўных месцах, утварае пэўную настраёвасьць вершу. І хоць у Блока строфічная пабудова ў „Дванаццаці“ дадзена рыфмічнымі пэрыодамі ці рыфмічнымі групамі¹⁾, якія розьняцца ад кананічнасьці стрэф, усё-ж refrain, які ўжываў Блок,

Свобода, свобода,

Эх, эх, без креста!

Тра-та-та!

трэба было захаваць, што Дудар па няўважлівасьці ня робіць.

Рэфрэн II разьдзелу ён перакладае ў двух месцах

Свобода, свобода

Бяз крыжа сьвятая!

А ў канцы разьдзелу

Эх, эх бяз крыжа!

Таму гэтыя рэфрэны, якія ясна гучаць у разьдзеле, пераклікаючыся з гукамі страляніны,

Тра-та-та!

губляюць сваю эмоцыянальнасьць і гэтым зьніжаюць каштоўнасьць перакладу.

Пераходзячы да рыфмы, мы таксама павінны зазначыць на шэраг недакладнасьцяў.

У разьдзеле другім мы маем цікавую „включенную“ рыфму „картуз-туз“, а Дудар перадае яе пачатковым асонансам „брыль-пакрыць“. Ці ў разьдзеле першым зноў „включенная“ рыфма „сугроб-гроб“, а Дудар зноў дае яе асонансам.

Хоць проф. Шэнгелі і зазначае ў адной з сваіх прац²⁾ што ў сучасны момант асонанс рашуча выціскае рыфму, аднак гэта няхай Дудар выкарыстоўвае ў сваіх вершах, а перакладаючы той ці іншы твор, трэба выявіць характар рыфм аўтара і, бязумоўна, нагадоўваць яму.

Разглядаючы слоўнікавы матар’ял гэтага перакладу, прыходзіцца аднатаваць, на вялікі жаль, неахайнасьць перакладчыка.

Пераклад мае ў значным ліку словы не беларускія: канат, бывала, зіяла (па-беларуску зьзяла), каракуль, падалы (прыполы—М.А), сутуліцца, раздуем, бесталковы, згарача, мя-

¹⁾ Еф. Никитина и С. В. Шувалов—Поэтическое искусство Блока. Вид. „Никитинские субботники“. М. 1926 г., стар. 94.

²⁾ Г. Шенгели—Практическое стиховедение. Вид. „Прибой“. Л. 1926 г., стар. 90.

цель, паласну, скаліць, пакалачу, беглы—гэта словы Блока, якія засталіся без перакладу. Ёсьць і словы, якія ўведзены Дударом: помані, апомніцца, ціскі, а яшчэ лепш: Блокаўскі „сугроб“ у яго зьвярнуўся ў „сьнежны ком“.

Як бачым, разглядаемы пераклад мае значны лік недакладнасьцяй. Ды гэта, мусіць, адчуваў і сам аўтар, які ў другім месцы ¹⁾ даў іншы адменьнік перакладу.

Спадзяемся, што і іншыя поэты паспрабуюць свае сілы ў мастацтве перакладу. Нам здаецца правільнай думка А. Белага, што толькі запраўдны поэт зможа даць мастацкі пераклад. Ёсьць неўлавимыя рысы, якія адрозьніваюць поэту ад непэты. Быць поэтай не заўсёды знача пісаць вершы. Мы бачым у сучасны момант шмат „вершаскладацеляў“ (так зарэгістраваліся на Біржы Працы аднаго акруговага гораду Беларусі няпрызнаны поэта, у марнай надзеі хоць праз Біржу Працы выкарыстаць свой „талент“), якія хоць інады і друкуюцца, але поэтамі ў ніякім выпадку не зьяўляюцца.

Гэтыя нататкі аб перакладзе Дудара былі ўжо скончаны, калі, пераглядаючы партыю кніжок, набытых ад букініста, я ў старой французскай поэтыцы мінулага стагодзьдзя ²⁾ знайшоў некалькі думак аб мастацтве перакладу, якімі я думаю і можна скончыць свае ўвагі.

„У мастацтве перакладу трэба кіравацца наступнымі чатырма асноўнымі прынцыпамі:

1. Захоўваць у сваёй мове каштоўнасьць кожнага выразу сказау, які перакладаеш.

2. Прыстасоўвацца, выражаючы сэнс сказау, да духа сваёй мовы, для захоўваньня парадку і разьмеркаваньня слоў паміж сабой.

3. Выказваць думкі аўтара з дакладнасьцю, яснасьцю, правільнасьцю і азначанасьцю, што складае галоўныя якасьці перакладу.

4. Захоўваць стыль, тон, чыстыя звароты і вобразы розных жанраў“.

¹⁾ „Чырвоная краіна“ № 3. Дадатак да „Сав. Белар.“ за 7-XI—1927 г.

²⁾ *Poétique élémentaire extraite du cours de littérature ancienne et moderne, contenant un traité complet de poétique, enrichi de 950 notices sur les poètes les plus célèbres.* Par P. Hennequin, lecteur a l'université. Moscou 1828 г., стар. 239.

К н і г а п і с

Акадэмічная бібліятэка беларускіх пісьменьнікаў. Творы М. Багдановіча (вершы—апаবাদанні—тэкст—варыянты—увагі). Падрэختована Літаратурнаю Камісіяй Інбелкульту пад рэдакцыяй проф. І. І. Замоціна. Том I. *Выд. Інбелкульту. Менск, 1927 г. XV+502 стар. 2 руб.*

Нарэшце мы са здавальненнем можам адзначыць пачатак акадэмічнага выдання беларускіх пісьменьнікаў. У канцы мінулага году Літаратурная Камісія Інбелкульту выдала I том твораў М. Багдановіча.

Вышаўшы ў 1913 г. ў Вільні зборнік „Вянок“ ужо даўно разышоўся¹⁾, ды і ён зьяўляецца „Кніжкай выбраных вершаў“, як назначыў сам аўтар.

Разглядаемы намі I том „змяшчае ўсе сабраныя да гэтага часу вершы і апаবাদанні Багдановіча і дае да іх тэксту патрэбныя ўвагі“.

Кніга складаецца з наступных разьдзелаў: I-шы—арыгінальныя вершы 1908—1917 г. г., якія не ўвайшлі ў зборнік „Вянок“; II-гі—вершы зб. „Вянок“ з далучэньнем нізкі вершаў „Кяханьне і сьмерць“, якая, па думцы аўтара, павінна была ўвайсьці ў зборнік 1913 г., але чамусьці не ўвайшла; III-ці—

пераклады і насьледаваньні з чужаземных поэтаў; IV-ты—чарнавыя накіды; V-ты—вершы на расійскай мове; VI-ты—зборнік „Зеленя“, ды зьмешчаны аўтарскія пераклады абраных уласных вершаў з беларускай на расейскую мову і VII-мы—апаবাদанні. У канцы зьмешчаны ўвагі да тэксту пасобных твораў.

Як бачым, кніга зьяўляецца вельмі каштоўным падарункам для ўсіх прыхільнікаў беларускай літаратуры.

Але, як і ўва ўсякай вялікай працы амаль не абыходзіцца без памылак, таксама і ў разглядаемай кнізе маюцца некаторыя недакладнасьці.

На стар. 215 за № 182 зьмешчаны верш „Астры“, які рэдакцыя адносіць да ўласных твораў поэты. Але гэты верш зьяўляецца перакладам увайшоўшага ў выпісы²⁾ вершу украінскага поэты Олеса пад такім-жа самым загалоўкам „Айстри“, які быў напісаны ў 1905 г.³⁾ Вось для параўнаньня і ён:

²⁾ М. Плевако—Хрестоматія новай украінскай літаратуры. Том II. ДВУ. Падручна кніга при вивчанні україньскої літаратури в старших группах трудової школи. Стар. 404.

³⁾ О. Олесь—Вибрані твори—редакція та вступна стаття П. Філіповіча. Книгоспілка 1925 г., стар. 4.

¹⁾ У 1927 г. вышаў у Вільні перадрук „Вянка“.

Опівночі айстри в саду розцвіли...
 Убралися в роси, вінки одягли,
 І стали рожевого ранку чекать
 І в райдугу барвів життя наражать...
 І марили айстри в розкішнім півсні
 Про трави шовкові, про соняшні дні,—
 І в мріях вважалась їм казка ясна,
 Де квіти не в'януть, де вічна весна.

Так марили айстри в саду в—осени...
 Так марили айстри і ждали весни...
 А ранок стрівав їх холодним дощем,
 І плакав десь вітер в саду за кущем...

І вгледілі айстри, що жити дарма,
 Схилялись і вмерли... І тут, як на сміх,
 Засяяло сонце над трупами їх!.

Далей. Да вершаванага апа-
 вядання „Вэроніка“ (184) аўта-
 рам быў дадзены эпіграф з нейка-
 га Джыованьні.

Паміж іншым мы маем цэлы
 шэраг Джыованьні ў італьян-
 ской літаратуры. Вось хоць-
 бы для прыкладу Джыованьні
 дэлла-Каза (1503—56), Дж.
 Гвідыч'оні (1500—41), Дж.
 Мэлі (1740—1815), Дж. Бэркэ
 (1783—1851), Дж. Праці (1815—84)
 і шмат іншых. Як папярэднія
 дасьледчыкі не зьвярнулі на
 гэта ўвагі¹⁾, так і Літаратурная
 Камісія Інбелкульту гэта пра-
 пусьціла, а врта было-б зазна-
 чыць, да каго ўсё-ж з італьян-
 ских поэтаў гэты эпіграф нале-
 жыць. Проф. Шэpp²⁾ піша на-
 ступнае:

„Самы выдатны і плённы та-
 лент выявіў, аднак, у гэтым кі-

1) Я. Пляшчынскі—„Кніга лірыкі, як
 мастацкае цэлае“. „Узвышша“ № 1
 за 1927 г.

2) Allgemeine Geschichte der Lite-
 ratur. Ein Handbuch in zwei Bänden.
 Von Dr. Johannes Scherr, prof. der
 Geschichte am schweizerischen Poly-
 technikum in Zürich. Achte, verbe-
 serte, ergänzte und vermehrte Auf-
 lage. Erster Band. Stuttgart. Verlag
 von Karl Konradi. 1887. Seite 395.

рунку Джыованьні Праці (Gio-
 vanni Prati) (1815—84), які па-
 клаў першую аснову сваёй сла-
 ве поэтычным апаবাদаньнем
 „Esmenegarda“ (1841) (ці Edme-
 negarda³⁾) і потым пашырыў і
 ўзмацніў яе сваімі лірычнымі і
 эпічнымі творами. Яго землякі
 былі яму таксама ўдзячны за
 яго добры пераклад „Энэіды“
 Вергілія. Сам-жа Праці галоў-
 ную значнасьць надаваў сваёй
 вялікай эпіко-лірычнай поэме
 „Armando“, з якой ён выступіў
 пасля 1860 г., значыць, у свае
 сталыя гады. Армандо ёсьць
 штосьці нахшталт італьянскага
 Гамлета, Фауста ці Манфрэда,
 ці хутчэй ён мешаніна (Misch-
 masch) гэтых трох тыпаў, хоць
 Праці з нямай горадасьцю
 аднатоўвае сваясабовасьць і
 самабытнасьць (Ursprünglichkeit)
 свайго гэроя:

„Non è Fausto o Manfredo il mio
 poema,
 Insigni forme che imitar non giova;
 E un pensier del mio capo“.

Так што, як бачым, гэты
 эпіграф да „Вэронікі“ нале-
 жыць Джыованьні Праці, поэце
 эпохі італьянскае рэвалюцыі
 (1830—1870)

У ўвагах да перакладаў і
 насьледаваньняў няма пэўнай
 вытрыманасьці. Калі, напрыклад,
 да вершаў Вэрлена, Рунэбэрга,
 Пушкіна, Гэйнэ і інш. даюцца
 ў ўвагах паказаньні, з якіх вер-
 шаў і кніжак яны перакладзены,
 то гэтага чамусьці няма ў ад-
 носінах да украінскай літарату-
 ры. Пераклады і насьледавань-
 ні з Крымскага (179, 298), Чар-
 няўскага (180), Олеся (181),

3) Анри Овett—Итальянская лите-
 ратура. Гиз. Москва. 1922 г., стар. 308.

Шэўчэнка (290, 292, 293, 295), Франко (297), Самійленко (296) у ўвагах ня маюць адноскі на твор ці кнігу, з якой яны перакладзены. І ў той час адзін з перакладаў вершу Шэўчэнка (291) мае ў увагах адноску, што ён у аўтэнтыку ня мае загалуюку.

Ня глядзячы на гэтыя дробныя недахопы, „Творы М. Багдановіча. Том I“, аздабёныя яшчэ ў дадатак 5 фотографіямі і 4 здымкамі з аўтаграфу поэты, пры параўнальна нізкай цане (2 руб.) будуць карыстацца вялікай папулярнасьцю.

Пажадаем хутчэйшага выхаду наступных томаў акадэмічнае бібліотэкі беларускіх пісьменьнікаў.

Мік. Аляхновіч.

Усебеларуская Конфэрэнцыя „Маладняка“

15—18-га лютага г. г. ў Менску адбылася Усебеларуская Конфэрэнцыя „Маладняка“, скліканая часовым Кіраўніцтвам аб'яднаньня.

На конфэрэнцыі ўдзельнічала 28 дэлегатаў ад Менскай, Віцебскай, Аршанскай, Полацкай, Магілёўскай, Бабруйскай філій, з правам пастаноўчага голасу, — што складае палову сяброў „Маладняка“.

На конфэрэнцыі былі заслуханы і абгавораны наступныя пытаньні: „Сучаснае становішча ў „Маладняку“ і перспектывы далейшай працы“ — даклад П. Галавача, „Сучасны стан беларускай літаратуры і месца ў ёй „Маладняка“ — даклад загадчыка Адзела Друку ЦК КП(б)Б тав. А. Сянь-

кевіча, „Аб расійскай літаратуры і працы ВАППу“ — даклад т. Селівановіча.

Конфэрэнцыяй былі атрыманы прывітаньні ад ВУСППу, украінскага „Маладняка“, ад „Польмя“, „Савецкай Беларусі“ і інш. арганізацый.

Галоўнае—творчасць

У сваіх паставах конфэрэнцыя сказала, што побач з умацаваньнем і аформленьем „Маладняка“, галоўная ўвага аб'яднаньня павінна быць аддадзена творчай працы, павышэньню якасьці маладнякоўскай літаратурнай прадукцыі. Але разам з гэтым конфэрэнцыя выказалася за ўдзел „Маладняка“ ў непасрэднай грамадзкай працы пад кіраўніцтвам КП(б)Б і АКСМБ.

Ці адмаўляецца „Маладняк“ ад масавасьці?

Конфэрэнцыя выказала наступную думку па гэтаму пытаньню: „Маладняк“ павінен быць і ў далейшым масавай арганізацыяй у сэнсе вядзеньня працы па выяўленьню і выхаваньню новых літаратурных сіл з рабочых і сялян. Цэнтр увагі ў гэтай працы трэба перанесці на выяўленьне пісьменьнікаў з рабочых прызварэньне пры фабрыках і заводах рабочых літаратурных гурткоў, а таксама гурткоў пры школах, у вёсках. У працы ліггурткоў трэба выкарыстоўваць наша настаўніцтва, партыйцаў і комсамольцаў, прадстаўнікоў савецкай інтэлігенцыі, якая ідзе з „Маладняком“.

Павышаць кваліфікацыю ста- лай вучобай і марксыцкай крытыкай.

Конфэрэнцыя падкрэсьліла, што „Маладняк“, перажыўшы арганізацыйны крызіс, астаецца на старых пазыцыях стварэння беларускай пролетарскай літаратуры і шчыльнай сувязі з шырокімі пролетарскімі і сялянскімі масамі. Бязумоўна, што стварэнне беларускай пролетарскай літаратуры магчыма здзейсніць тады, калі „Маладняк“ здолее крытычна ўспрыняць літаратурную спадчыну і ўзняць сваю творчасць на вышэйшую ступень кваліфікацыі. А гэта кажа аб неабходнасці сталай, упартай вучобы кожнага пісьменьніка-маладнякоўца.

Конфэрэнцыя паставіла задачай „Маладняка“—падрыхтоўку кадру марксыцкіх крытыкаў, шляхам дапамогі таварышом, якія выявілі ў гэтай галіне свае веды і здольнасці.

„Маладняк“ уступіў у шэрагі ВАППу.

Дзякуючы адсутнасці прынцыповых разыходжаньняў паміж „Маладняком“ і Ўсесаюзнай Асоцыяцыяй Пролетарскіх Пісьменьнікаў (ВАПП), выхадзячы з неабходнасці ўстанаўленьня адзінага фронту пролетарскай літаратуры СССР—конфэрэнцыя ўхваліла ўступіць у ВАПП, забяспечыўшы „Маладняк“ прадстаўніцтва ў кіруючых органах асоцыяцыі. Адначасова конфэрэнцыя адзначыла як недахоп ВАППу—невывыстарчальную ўвагу, якая аддавалася нацыянальным літара-

турам СССР (у прыватнасці беларускай літаратуры) у сэнсе стварэння сталае культурнае сувязі паміж імі і расійскай літаратурай з аднаго боку, і з другога—узаемнай сувязі паміж нацыянальнымі атрадамі пролетарскай літаратуры. Конфэрэнцыя палічыла неабходным, каб праўленне ВАППу зрабіла належныя мерапрыемствы да арганізацыі перакладаў з беларускай літаратуры на расійскую і іншыя мовы, у форме выдання спецыяльных зборнікаў і змяшчэння перакладаў у перыядычным расійскім пролетарскім друку. Таксама павінна быць сыстэматычнае змяшчэнне ў органах ВАППу крытычных артыкулаў і рэцэнзій аб беларускай літаратуры.

Новы склад Цэнтральнага Бюро.

Абрана на конфэрэнцыі новае ЦБ „Маладняка“, у склад якога ўвайшлі: А. Вечар, П. Галавач, Ю. Гаўрук, В. Каваль, Я. Ліманоўскі, Р. Лынькоў і Я. Мазуркевіч. Кандыдатамі—Іл. Барашка і Я. Бобрык.

Рэдкалегія „Маладняка“.

Конфэрэнцыя ўхваліла абраць рэдкалегію часопісі „Маладняк“ у складзе т. т. Галавача, Звонака, Каваля, Ліманоўскага і Моркаўкі.

Рэвізыйная камісія „Малад- няка“.

У склад рэвізыйнай камісіі аб'яднання конфэрэнцыя абрала т. т. Н. Маркаву, Р. Мурашку, М. Нікановіча. Кандыдатам—Шушкевіча.

Дэлегацыя на Зьезд ВАППа.

Конфэрэнцыя вызначыла дэлегацыю на ўсесаюзнаы зьезд пролетпільменьнікаў, які мацьме адбыцца 10 красавіка г. г. ў Маскве, наступных т. т.: Галавача, Вечара, Лынькова, Ліманоўскага і Мазуркевіча—з пастаноўчым голасам і з дарадчым—Каваля, Мурашку, Маркаву.

Пленум новаабранага ЦБ.

18-га лютага адбыўся пленум новаабранага ЦБ, на якім старшынёю ЦБ абраны т. П. Галавач, адказным сакратаром аб'яднаньня—Я. Ліманоўскі, Загадч. Орг. аддзелу—Іл. Барашка, загадч. крытычна-дасьледч. аддзелу—Ю. Гаўрук.

Вылучан сакратарыят аб'яднаньня з т. т. П. Галавача, Каваля і Ліманоўскага.

Х р о н і к а

БССР

* Паступіў ў продаж зборнік вершаў *А. Турло* „Зорнасьць“.

* Друкуецца другім выданнем зборнік вершаў *Ц. Гартнага* „Урачыстасьць“.

* *В. Сташэўскі* здаў БДВ шэраг п'ес для вясковага тэатру, якія ў хуткім часе пойдучь у друк.

* Ш частка роману *Ц. Гартнага* „Сокі цаліны“ будзе друкавацца ў часопісі „Полымя“ пад назваў „Крыжовыя дарогі“.

* Друкуецца кніжка проф. *Піотуховіча* „Гісторыя Новае Беларускае Літаратуры“, частка I.

* Вышла з друку кніга проф. *І. Замоціна* „Мастацкая літаратура ў школьным выкладанні“, частка I. Другая частка здадзецца ў друк.

* Проф. *У. Пічэта* піша вялікую навуковую працу па гісторыі Беларусі: „Беларуска-Літоўскае баярства на папярэдадні шляхецкіх прывілей“.

* Ёнбелкультам, для сваёй бібліотэкі, закуплена ў Варшаве і Вільні каля 300 экзэмпляраў рознай навуковай літаратуры.

Україна

* У хуткім часе *Дзярж. Выдав. Украіны* пачне выдаваць

„Унівэрсальную бібліотэку“, у якой будуць зьмяшчацца на украінскай мове лепшыя творы чужаземных пісьменьнікаў.

* ДВУ хутка выпусьціць з друку анталёгію украінскай літаратуры на мове эспэранто. У анталёгіі будуць зьмешчаны абразкі прозы і поэзіі найвыдатнейшых сучасных украінскіх пісьменьнікаў.

* „Кнігоспілка“ выпускае ў перакладзе на украінскую мову новы роман *П. Ёстраці* „Міхайло“. Аўтар роману напісаў да перакладу сваю прадмову.

* „Кнігоспілка“ выдае новы твор *Кнута Гамсуна* „Бродягі“. На пераклад твору выдавецтва атрымала ад аўтара згоду, а таксама ліст, у якім ён, між іншым, піша: „Мне часта надсылаюць свае творы пісьменьнікі з Расіі і Украіны. Гэта—сардэчнае прывітаньне ад таварышоў. І я жадаў-бы, каб мая кніга была шчырым водгукам на гэта прывітаньне“.

* *В. Вінічэнка* напісаў новы роман з жыцьця украінскай эміграцыі. Назва роману „Поклады золата“. Урыўкі з роману друкуюцца ў Парыжы ў газэце „Украінський Вісьнік“.

* У супольным выданьні ДВУ і „Укр. Робітніка“ вышла п'еса *М. Ірчана* „Родина шиткорів“ з жыцьця сьляпых. Гэта ўжо чацьвертае выданьне гэтае п'есы. Таксама п'еса пераложана на расійскую мову.

* З новага 1928 г. замест часопісі „Плужанін“ выходзіць штомесячная часопісь „Плуг“, якая будзе органам аб'яднаньня сялянскіх пісьменьнікаў пад тою-ж назваю.

* Выдавецтва „Сяйво“ пачала выдаваць бібліятэку украінскай аповесьці, у склад якой увайдучь усе аповесьці, напісаныя пісьменьнікамі, пачынаючы ад Квіткі-Осноўяненка і канчаючы пісьменьнікамі нашага часу.

* Падрыхтаваны да друку творы *Гн. Хаткевіча* і *М. Вараного*.

* Утворана спэцыяльная камісія з прадстаўнікоў розных галін мастацтва на чале з акадэмікам Навіцкім, якая павінна апрацаваць праэкт *Усеукраінскай Акадэміі Мастацтвазнаўства*. У акадэміі маюць быць тры адзелы—музычны, тэатральны і вобразатворчы. Акадэмію вырашана арганізаваць у Кіеве.

* Камісія па складаньню слоўніка жывой украінскай мовы мае намер выдаць у хуткім часе першы сшытак расійска-украінскага слоўніка, які займе 42 друкава. аркушы.

* Да конкурсу на праэкт помніка *Т. Шэўчэнка* даслана 19 праэктаў. Чакаецца яшчэ шэраг прац. Вырашана перад тым, як ухваліць адзін з праэктаў, адчыніць у памяшканьні Харкаўскага Музею украінскага мастацтва выстаўку пададзеных праэктаў.

* У Бугуруслані знойдзены невядомыя яшчэ карціны *Т. Шэўчэнка*, напісаныя ў пэрыод 1854—1857 г.г., калі Шэўчэнка быў сасланы ў Новапятроўскі порт. Карціны цэняцца ў 7 000 р. Наркамасьветы Украіны вядзе перагаворы з уласьнікам карцін аб перадачы іх у Музей.

РСФСР

* „Молодая Гвардия“ выдае зборнік твораў беларускіх пісьменьнікаў у перакладзе на расійскую мову У зборніку будуць зьмешчаны творы *М. Чарота*, *Я Купалы*, *Я. Коласа*, *З. Бядулі*, *М. Зарэцкага*, *Ц. Гартнага*, *Крапівы* і інш. пісьменьнікаў.

* *С. Дрожжын* здаў выдавецтву „Московское товарищество писателей“ свой дзённік, у які ўвайшлі ўспаміны аб літаратурным жыцьці за 50 год, з 1876 па 1926 г.

* У сувязі з юбілеем 35 г. літаратурнай дзейнасьці *М. Горкага* рыхтуецца таннае выданьне,— для шырокіх колаў грамадзянства,—твораў пісьменьніка. *М. Горкі* надаслаў да загадчыка дзяржвыдавецтва ліст, у якім пералічвае творы, годныя, па яго думцы, для масавага чытача. З вялікіх твораў *М. Горкі* вызначае: „Фому Гордеева“, „Трос“, „Городок Окуров“, „Дело Артамоновых“, „Матвей Кожемякин“, „В людях“; з дробных—каля 40 рэчаў: „Рождение человека“, „Старуха Изергиль“, „Песня о соколе“, „Буревестник“ і інш. Творы, прапанованыя *М. Горкім* да друку, зоймуць 7 тамоў. Тыраж выданьня 100.000 экз.

* Да 60-годзды са дня нараджэння *М Горкага* Ленінская бібліотэка рыхтуе спецыяльную выстаўку, якая адчыніцца ў сакавіку. На выстаўцы будзе самы поўны збор кніг Горкага на ўсіх мовах, таксама й матар'ялы аб сувязі *М. Горкага* з рэволюцыянерамі.

* У архіве *Ф. Сологуба* знойдзены рукапісы нявыданных твораў: п'есы „На острие меча“, аповесці „Оставшиеся“ і каля двух тысяч вершаў.

Літаратурны архіў і бібліотэка пісьменьніка перадаюцца *Пушкінскаму* дому ў *Ленінградзе*.

* У выдавецтве „Academia“ падрыхтавана да друку сэрыя кніг „Памятники литературного быта“, у якую, між іншым, увайдудзь: „Переписка Достоевского с Тургеневым (история одной вражды)“, „Жена Пушкина по воспоминаниям дочери (Араповой)“, „Воспоминание Фета“ і інш.

* Выдавецтва „Земля и Фабрика“ друкуе вялікую працу на 60 друк. аркушаў „10 лет пролетарской литературы“. У гэта выданьне ўвойдудзь характарыстыкі пролетарскіх пісьменьнікаў, іх партрэты, крытычныя артыкулы і абразкі твораў. Кнігі выйдудзь пад рэдакцыяй *Л. Авербаха*, *В. Палянскага*, *А. Селванскага*. За выданьнем наглядае *Дзяржаўная Акадэмія Мастацкіх Навук і літаратурная сэкцыя пры Ком'акадэміі*. Выданьне зьяўляецца адначасова справачнікам і энцыклёпэдыяй пролетарскай літаратуры.

* *Дзяржвыдавецтва* да сьвята *Кастрычніка* раздало дарэмна

6.500 бібліотэчак: 3.000 хатамчытальням, 1.500 працаўнікам культурна-асьветных устаноў 2.000 школам. Разаслана больш 4-х мільёнаў экзэмпляраў кніг. Акрамя таго, 1.500 тысяч экзэмпляраў кніг *ГИЗ* надалаў Саюзным рэспублікам.

* У *Ленінградзе* заснована новае выдавецтва пісьменьнікаў, якое ў хуткім часе выпусьціць шэраг новых кніг: *А Блок*— „Дневник“ т. I-шы, *Медведев*— „История создания драм і поэм *А. Блока*“ і інш.

* На магіле *Д. Фурманова* пабудован помнік з надпісам. „Большевик. Писатель. Поэт“. На адчыненні помніка прысутнічалі таварышы пісьменьніка з слаўтнае *Чапаеўскае* дывізіі.

* *Акадэміяй Навук* выданы знойдзеныя ў мінулым годзе ў б. дварцы *Юсупава* „Письма Пушкина к Хитрово“.

* *Памерла* пісьменьніца *Вярбіцкая*, аўтар романаў „Ключи счастья“ „Вовочка“ і інш., якія ў свой час карысталіся вялікім посьпехам у чытачоў і.. варожымі адносінамі крытыкі. Яшчэ ў 1926 г. разгарнулася цікавая дыскусія аб творчасці пісьменьніцы, але, разумеюца, старую творчасць *Вярбіцкай* ня можна прапанаваць сучаснаму чытачу, а напісаць што-небудзь новае не дазваляла хваравітасць пісьменьніцы.

* *Пры Дзяржаўнай Акадэміі Мастацкіх Навук* арганізаван кабінэт па вывучэнні мастацкай прапаганды і рэкламы. Мэта кабінэту—вьяўленьне найбольш каштоўных дасягненняў у галіне мастацкай прапаганды

і рэклам і прыстасаваньне іх да сучасных умоваў.

* У першую квадру 1928 г. ГИЗ будзе выдаваць наступныя кнігі: Н. Асеев—Собрание сочинений т. I, Д. Бедный—Собр. сочинений, А. Безыменский—Новая книга стихов, В. Брюсов—Неизданные произведения, Д. Фурманов—Собр. сочинений т. IV и V, Чулков—Императоры“ і інш.

Нямеччына

* Гамбургскае выдавецтва „Энох“ выпусціла на нямецкай мове роман *Панаіта Істраці* „Неранцула“.

* У Бэрліне выдавецтва Фішэр выпусціла літаратурны „Альманах 1928 г.“.

* Коштам бэрлінскага выдавецтва „Вэльтбюхер“ вышаў роман *Паўля Нойбаўэра* „Марыя, гісторыя сучаснай жанчыны“. Да роману напісаў прадмову *Сьцяпан Цвайг*.

* Пад рэдакцыяй Р. Фезэ і К. Мана ў Гамбурзе вышла анталёгія маладых нямецкіх лірыкаў.

С. Цвайг у сваёй прадмове да гэтай кніжкі адзначае нялірычнасьць сучаснай эпохі і цяжкае становішча маладых нямецкіх поэтаў, якія ня маюць свайго органу, ня маюць выдаўцы і ня сустракаюць падтрыманьня з боку чытача.

Францыя

* Выдавецтва Эміль Поль пачало выдаваць штомесячную часопісь „Рев'ю д'Альмань“, пры-

сьвечаную справам нямецкай культуры.

* Літаратурная прэмія Ласэр у 10.000 франкаў у гэтым годзе вызначана *Полю Фору*.

Англія

* Часопісь „Спектэтор“ правяла сярод найвыдатнейшых пісьменьнікаў анкету з запытаньнем, якія тры творы мелі найвялікшы ўплыў на кожнага з іх. Большасьць пісьменьнікаў адказала: біблія, поэзія Броўнінга, творы Карлейля. Бэрнард Шоу адказаў: Адкуль вы ведаеце, што на мяне мелі ўплыў толькі тры творы?

Італія

* Да 100 гадавіны сьмерці італьянскага поэта *Уго Фаскало* ў Італіі перавыданы яго творы. У Мілане вышаў 4-х томны твор пра жыцьцё і творчасць пісьменьніка.

* Нядаўна арганізаваны „Саюз кнігі“, мэта якога распаўсюджваньне літаратуры, мае больш за 150 філій па буйнейшых гарадох Італіі і 700 сэкцыяў пры школах і др. установах.

* Фашысцкім урадам будынак, дзе жыў і памёр вядомы італьянскі гісторык літаратуры *Франчэско де Санквіс*, абвешчаны нацыянальным помнікам.

* Адна з фашысцкіх выдавецкіх фірм выпусціла на італьянскай мове аповесьць *Б. Ібаньеса*. Кожны паасобнік гэтае кнігі мае цэтлік з надпісам: „Выдавецтва „La voce“ выпускае супроць волі, каб выканаць да-

гаворныя ўмовы, нязвычайна цікавую кніжку *антыфашысцкай свівінні* Б. Ібаньеса“.

Гішпанія

* 28 студзеня г. г. ў Мэтане (Францыя) памёр вядомы гішпанскі пісьменьнік *Бласко Ібаньес*.

Ібаньес увесь час вёў упартую барацьбу супроць монархічнага ладу ў Гішпаніі, за што яго 30 раз садзілі ў турму і шмат раз высылалі з Гішпаніі;

у 1925 годзе, за апублікаваньне рэзкага памфлету супроць Гішпанскага караля, Ібаньес вымушан быў пакінуць Гішпанію і пасяліцца ў Парыжы, дзе нясупынна вёў барацьбу супроць караля Альфонса і дыктатара Рывера.

* Гішпанскі тэатр, пасяля зацішку ў сваёй дзейнасьці, набыў цікавую п'есу романтична-рэалістычнага напрамку „Марыяна Пінэда“ поэты *Федэрыко Гарцыя Лорка*.

З Ъ М Е С Т

	Стар.
Р. Мурашка. —У іхным доме (<i>аповесць</i>)	3
Арк. Моркаўка. —* * * Завівайцеся дымы заводаў (<i>верш</i>)	36
" * * * Расчыняліся, рыпалі дзьверы (<i>верш</i>)	37
Е. Пфляумбаум. —Музей рэволюцыі—(<i>верш</i>)	38
П. Галавач. —Дасужая (<i>апавяданьне</i>)	40
С. Фамін. —* * * Адцьвітаў заход па-над вадою (<i>верш</i>)	63
" * * * Сіняя ноччу, ў мясячную замець (<i>верш</i>)	64
П. Раздольны. —Браўнінг (<i>новэля</i>)	65
М. Хведаровіч. —Адзін урывак (<i>верш</i>)	73
" * * * Распушчаныя шторы (<i>верш</i>)	74
С. Хурсік. —Янка з Падлесся (<i>апавяданьне</i>)	75
С. Шукевіч. —Ціхім я стаяў (<i>верш</i>)	89
Я. Бобрык. —На пажыву (<i>верш</i>).	90
Мік. Аляхновіч. —Аб перакладах	91
Кнігапіс	102
Хропіка	107